T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

CUMA NAMAZININ SIHHAT ŞARTLARI VE DÂRÜLHARPTE CUMA NAMAZI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HOSNA OMAR

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. MANSUR KOÇİNKAĞ

ÇANAKKALE– 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

CUMA NAMAZININ SIHHAT ŞARTLARI VE DÂRÜLHARPTE CUMA NAMAZI

Yüksek Lisans Tezi

Hosna OMAR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ

Çanakkale – 2023

T. C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Hosna OMAR tarafından Doç. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ yönetiminde hazırlanan ve 29/8/2023 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan "**Cuma Namazının Sıhhat Şartları ve Dârülharpte Cuma Namazı**" başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeler	**İmza**
Doç. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ (Danışman)	.....
Dr. Öğr. Üyesi Cumali KÖSEN	.....
Doç. Dr. Bilal TAŞKIN	.....

Tez No: 10577236
Tez Savunma Tarihi: 29/08/2023

.....
Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL
Enstitü Müdürü

../../2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)
Hosna OMAR
29.8.2023

TEŞEKKÜR

Bu tezi hazırlamamda, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ'a ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hosna OMAR

Çanakkale, Ağustos 2023

ÖZET

CUMA NAMAZININ SIHHAT ŞARTLARI VE DÂRÜLHARPTE CUMA NAMAZI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ
29/08/2023, 90

Cuma namazı müstakil bir namaz olduğu için İslâm dininin temel ibadetlerinden biri olup dini ve manevi yönleriyle Müslümanlar için oldukça önem taşır. Müslüman dayanışmasının sembollerinden biri olan cuma namazı, İslâm'ın başlangıcından itibaren Müslümanların en önemli sosyal ritüellerinden birini temsil ettiği gibi siyasi açıdanda bazı anlamlar taşır. Hem Hz. Peygamber'in kendisinin hem de çağdaşlarının kılmış olduğu ve nasıl kılınacağını da beyan etmiş olduğu cuma namazı, bazı yönleri ile diğer namazlardan ayrılır.

Cuma namazının vücub şartları hususunda mezhepler arasında hiçbir ihtilaf bulunmazken sıhhat şartlarında bazı farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Mezhepler cuma namazının sıhhati konusunda birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu çalışmada, cuma namazının sıhhat şarları ve dârülharpte cuma namazının geçerli olup olmadığı hususu incelenmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde çalışmanın amacı açıklanarak ve kaynakların durumu tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, cuma kavramı ve İslâm'da cuma gününün önemine yer verilerek mezheplerde cuma namazının sıhhat şartlarının nasıl olduğu hususunda detaylı biçimde bilgi verilip cuma namazının geçerli olabilmesi için gerekli şartlar irdelenmiştir. Üçüncü bölümünde ise sıhhat şartları bağlamında dârülharpte cuma namazının geçerli olup olmadığı meselesi, mezheplerin görüşlerinin de ele alınması suretiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sıhhat Şartı, Mezhep, İbâdet, Dârülharp, Fikir, Tercih.

ABSTRACT

EVALUATION OF THE VALİDİTY CONDITIONS OF FRIDAY PRAYER AND FRIDAY PRAYER IN DARAL-HARB (LAND OF WAR)

Hosna OMAR
Çanakkale Onsekiz Mart University
School of Graduate Studies
Master of Sciences Thesis in Islamic Law
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mansur KOÇİNKAĞ
29/08/2023, 90

Since the Friday prayer is an independent prayer, it is considered one of the important worships in the religion of Islam. Friday prayer has been one of the important social rituals of Muslims since the beginning of Islam. It is known as one of the symbols of Muslim solidarity and is very important politically. The Prophet himself and his contemporaries performed the Friday prayer and explained how it should be done. However, the conditions of Friday prayer are not like other prayers. Some aspects of this prayer differ from other prayers. There is no disagreement among the madhhabs regarding the conditions of the Friday prayer. However, some different ideas have emerged about the validity conditions. Five madhhabs put forward some conditions regarding the validity of Friday prayers. In this study, the validity conditions of the Friday prayer and whether the Friday prayer is valid in darul war are discussed. In the first chapter, the aim of the study and the evaluation of the sources are discussed. In the second part, the concept of Friday and the importance of Friday in Islam are given. Then, the validity conditions of the Friday prayer among the denominations were discussed with all its details, and the necessary conditions for the Friday prayer to be valid were examined. In the third part, in the context of validity conditions, the issue of whether the Friday prayer is valid in dar'al war is evaluated by considering the opinions of the sects.

Keywords: Correctitude, Conditions, Sect, Dar-al'harp (land of war), Rhetoric, Preference.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI i

ETİK BEYAN ii

TEŞEKKÜR iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi 2

1.2.Kaynakların Değerlendirilmesi ve Metnin Kuruluş Düzeni 4

İKİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZI VE SIHHAT ŞARTLARI

2.1. Cuma Kavramı 8

2.1.1 Cuma Günü 9

2.1.2 Cuma Namazı 12

2.2. Cuma Namazının Tarihi 14

2.3. Cuma Namazının Önemi 17

2.4. Mezheplere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 20

2.4.1. Hanefî Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 21
2.4.2. Hanbelîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 22
2.4.3. Mâlikîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 23
2.4.4. Şâfiîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 23
2.4.5.Câferilere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları 24
2.5. Cuma Namazının Bir Belde Veya Belde Hükmünde Bulunan Bir Yerde Kılınması ... 25
2.5.1. Hanefîlerin Görüşü 25
2.5.2. Hanbelîlerin Görüşü 28
2.5.3. ŞâfiîlerinGörüşü 29
2.5.4. Mâlikîlerin Görüşü 30
2.5.5. Câferilerin Görüşü 31
2.6. Belli Bir Yerde Müslümanların Toplanıp Cuma Namazını Kılmaları İçin İzin Verilmesi 32
2.6.1. Hanefîlerin Görüşü 32
2.6.2. Hanbelîlerin Görüşü 34
2.6.3. Şâfiîlerin Görüşü 34
2.6.4. Mâlikîlerin Görüşü 35
2.6.5. Câferilerin Görüşü 35
2.7. Cuma Namazının Farzından Önce Hutbe Okunması 36
2.7.1. Hanefîlerin Görüşü 36
2.7.2. Hanbelîlerin Görüşü 38
2.7.3. Şâfiîlerin Görüşü 39
2.7.4. Mâlikîlerin Görüşü 41
2.7.5. Câferilerin Görüşü 42
2.8. Vakit Şartı 43
2.8.1. Hanefîlerin Görüşü 43
2.8.2. Hanbelîlerin Görüşü 43
2.8.3. Şâfiîlerin Görüşü 44
2.8.4. Mâlikîlerin Görüşü 45
2.8.5. Câferilerin Görüşü 45

2.9. Cemaat Sayısı Şartı 46
2.9.1. Hanefîlerin Görüşü 46
2.9.2. Hanbelîlerin Görüşü 47
2.9.3. Şâfiîlerin Görüşü 48
2.9.4. Mâlikîlerin Görüşü 49
2.9.5. Câferilerin Görüşü 50
2.10. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Herkese Açık Olması 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÂRÜLHARPTE CUMA NAMAZI

3.1. Dârülislâm ve Dârülharp Kavramları 53
3.1.1. Dârülislâm 54
3.1.2. Dârülharp 56
3.1.3. Dârların Türleri 57
3.1.4. Dârülharbin Dârülislâma Dönüşmesi 59
3.1.5. Dârülislâmın DârülharbeDönüşmesi 59
3.2. Dârülharpte Cuma Namazı 60
3.2.1. İzin Meselesi 64
3.2.2. İslâm Dışı Ülkelerde Cuma Namazının Kılınması 70
3.3. Konuyla İlgili Bir Değerlendirme 71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA 80
ÖZGEÇMİŞ i

KISALTMALAR

b.:	Bin
çev.:	Çeviren
Hz.:	Hazreti
vd.:	ve diğerleri
t.y.:	Tarih yok
thk.:	Tahkîk Eden
c.:	Cilt
y.y.:	Yayınevi yok
b.y.:	Basıldığı yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İslâm'da yeri ve farziyeti Kur'ân, Sünnet ve İcma ile sabit olan namazın önemi açık olup namazın yükümlülüğü sadece beş vakit eda edilmesiyle sınırlı değildir. İslâm dininde beş vakit namazın yanı sıra cuma namazı da hem toplumsal açıdan hem de ibâdet açısından önemli bir yere sahiptir. Müslümanlar, cuma gününün Allah tarafından özel bir ibadet günü olarak seçildiğine, bugünün haftanın diğer günlerinden daha değerli ve faydalı olduğuna inanırlar. Bu özel günde topluca kılınan "cuma namazı", İslâm'ın beş temel ibâdetin den biridir. Müslümanların bir araya geldiği, birbirleriyle dertleştiği ve birlikte dua ettiği cuma namazı, yaklaşık 40-45 dakika sürer ve bir tür haftalık toplantı mahiyeti taşır.

Cuma namazının özü, Müslümanların Allah'a teslim olmaları, O'na saygı ve hürmet göstermeleri, O'na ibâdet etmeleri ve O'nun yolunu takip etmeleridir. Cuma namazı, insanları bir araya getiren ve onları tek bir amaç için birleştiren toplu bir ibadettir. Kolektif bir ibadet olması sebebiyle toplum tarafından desteklenen cuma namazı, topluluğun her kesiminden Müslüman'ın bir araya gelerek gerçekleştirdiği bir ibâdettir. Bu bağlamda cuma namazı, Müslüman toplumunu daha güçlü bir biçimde bir arada tutulabilmeyi ve onların birlikte hareket edebilmelerini sağlar. Bununla birlikte cuma namazlarına katılmak insanları hayatın rutininden çıkararak haftalık olarak dostlarıyla bir araya gelmelerini, birbirleriyle dertleşmelerini ve neticede sosyalleşmelerini sağlar. Böylelikle insanlar birbirleriyle içten bir biçimde bağ kurar ve birbirlerinin sorunlarına karşı daha duyarlı hale gelirler. Neticede, cuma namazı sadece bir ibâdet değil, aynı zamanda Müslüman toplumunun güçlenmesi, dayanışması ve kaynaşması için önemli bir araçtır. Öyle ki Müslümanların cuma namazlarına toplu olarak katılmaları, İslâm'ın öğretilerinden biri olarak kabul edilir.

Cuma namazı, hem Tanrı ile bağlantı kurmanın ve O'nun öğretilerini öğrenmenin hem de diğer Müslümanlarla bağ kurmanın bir yoludur. Zira cuma namazı, Müslümanların bir araya gelerek birlikte dua ettikleri bir vakit olduğundan, onların birbirleriyle bilgi ve becerilerini paylaşabileceği bir ortam sağlar; böylece onların ilişkilerinin güçlenmesinde rol oynar. Bu ibadet yalnızca bireylerin toplumdaki diğer dindaşlarıyla bağ kurmalarını

değil aynı zamanda onların kendi hayatları üzerine düşünmeleri için de uygun bir zamana sahip olmalarını sağlar. Müslüman toplumlarda kolektif ve bireysel faydalarının varlığı açıkça anlaşılan cuma namazı hakkında bir sûre indirilmiş olması, cuma gününün fazileti ve cuma namazının önemi hakkında Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis rivayet edilmiş olması ve Müslümanların Allah'ın âyetine bağlı bir şekilde günümüzde de namaz kılmaya davet etmesi dikkate değerdir.

1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Kur'ân-ı Kerim'de"Ey iman edenler! cuma günü namaza çağrıldığınız zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır" (Cuma, 62: 9) biçiminde buyurulmasından anlaşıldığı üzere, cuma namazı İslâm dininde farz kılınan bir ibâdettir. Cuma namazı, bireylerin dini sorumluluklarını yerine getirmeleri ve Allah'a yönelerek ibâdetlerini gerçekleştirmeleri için bir yol olup, bu ibâdetin gerçekleştirilebilmesi için belirli şartların yerine getirilmesi gerekir. Yani bu ibâdetin geçerli olabilmesi için şartlara uyulması gerekir. Ancak cuma namazının kılınışı ve mahiyeti hakkında Kur'ân'da yeterli bilginin olmadığı görülür. Bununla birlikte fıkıh ilminde cuma namazının geçerli olabilmesi için birtakım şartlar vardır. Fıkıh ilminde vücubun şartları hususunda mezhepler arasında önemli bir görüş ayrılığı görülmese de cuma namazının geçerlilik şartlarında mezhep imamları arasında fikir birliğine varılmamış durumdadır. Fakihlerin cuma namazının geçerli olabilmesi için ileri sürdüğü şartlar ise vakit, şehir veya belde, izin, cuma namazının tek bir camide kılınması, hutbe ve cemaat kavramları altında yer alınmıştır.

Başta Hanefî âlimleri olmak üzere İslâm âlimleri, cuma namazının kılınacağı yerin şehir veya şehre denk bir yerleşim yeri olmasını şart koşmuşlardır. Ancak köylerde ve şehirlerde cuma namazının hükmü konusunda farklı görüş ve uygulamaların olduğu görülür. Cuma namazının cemaatle kılınması hususunda âlimlerin sunduğu şartlara göre ise cuma namazı sadece cemaatle kılınabilir ve bireysel olarak yani tek başına kılınamaz. Ayrıca diğer farz namazlarda imamla birlikte bir kişinin bulunması cemaat için yeterli iken, cuma namazında cemaat olabilmesi için daha fazla kişinin bulunması, yani cemaati oluşturan kişi sayısının belli bir sayıdan az olmaması gerekir. Bununla birlikte cuma namazı için gerekli kişi sayısı hususunda da mezhepler arasında farklı görüşler bulunur.

Cuma namazının geçerliliği konusunda öne sürülen şartlarından birisi de izin meselesidir. Bu mesele özünde, cuma namazının devlet başkanı veya temsilcisi ya da onlar tarafından yetkilendirilmiş bir kişi tarafından kıldırılması için izin alınması gerektiğine dayanır. Bu bağlamda da dârülharp meselesi ortaya çıkmış olup tüm mezhepler cuma namazının devlet başkanı veya temsilcisi tarafından kıldırılmasını kabul etmemiştir. Bununla birlikte izin hususunda İslâm mezhepleri arasında farklı görüşler vardır. Cuma namazının geçerliliği konusunda öne sürülen bir diğer şart da hutbeyle ilgilidir. Bütün mezhepler hutbeyi cuma namazının geçerlilik şartlarından biri olarak kabul etmekle birlikte, hutbenin şekli ve şartları konusunda mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunur.

Cuma namazının geçerliliğine dair şartlardaki bu görüş ayrılıkları, İslâm dininin takipçileri arasında daima tartışma konusu olduğu gibi İslâm karşıtlarının da bu tartışmalardan faydalanabilmesine sebep olmuştur. Bu tartışmalardan biri, cuma namazının geçerlilik şartları açısından dârülharp sırasındaki durumudur. Son yıllarda Afganistan, Suriye ve Irak gibi İslâm ülkelerinde yaşanan savaşlar veya Müslümanların İslâm dışı ülkelerde yaşamaları sebebiyle bu ülkelerin "dârülharp" olduğu ve bu ülkelerde cuma namazı kılınamayacağı iddia edilmektedir. İddia sahipleri, bu hususdaki fikirlerini yayarak ve taraftar toplayarak İslâm adına başarı elde edeceklerini düşünmektedir.

Cuma namazının geçerliliği hususundaki şartlarda fikir birliğine varılamamış olması, bu konunun İslâm hukuku açısından değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple bu çalışmada, öncelikle bahsi geçen şartların her biri detaylı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir. Ardından cuma namazının dârülharp açısından fıkhî hükmünün tartışmalı olması ve özellikle "dârülharp" sırasında cuma namazının caiz olup olmadığına dair sorunun günümüzde hala tartışılan konulardan biri olması sebebiyle, bu meselenin geçmişi ve bugünü bütün yönleriyle incelenmiştir. Bu incelemeler neticesiyle de çalışmamızda, âlimlerin tartışmalarına açıklık getirmek ve tarafların görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmamızın konusu cuma namazı ve geçerlilik şartları ile dârülharp sırasında cuma namazının caiz olup olmadığıdır. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle cuma namazının şartları, ardından da dârülharp sırasında cuma namazının caiz olup olmadığı

hususu, farklı mezheplere mensup fakihlerin görüşleri gerekçeleriyle birlikte tahlil edilmek suretiyle ele alınacaktır. Son olarak söz konusu görüşlerin delillerinden hareketle bazı değerlendirmelerde bulunularak bir sonuca ulaşılacaktır. Bu çalışma esnasında, öncelikle konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve ardından her mezhebin ana kaynaklarından ve mukayeseli İslâm hukuku eserlerinden faydalanılarak araştırmamızın amacına uygun biçimde beş mezhep arasındaki görüş ayrılıkları tespit edilmiş ve bunlar sistematik şekilde değerlendirilmiştir.

1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi ve Metnin Kuruluş Düzeni

Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabilmek için cuma namazı ile ilgili kaynakların değerlendirilmesi önem arz eder. İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ve hadisler, cuma namazı ile ilgili hükümlerin yer aldığı ana kaynaklardır. Ayrıca İslâm hukukunu inceleyen fıkıh kitapları ve İslâm âlimlerinin eserleri de bu konuda bilgi verir. Cuma namazı, Medine'de İslâm devletinin kurulduğu ilk günlerde uygulamaya konulmuş olup İslâm'ın siyasi ve dinî yükümlülüklerinden biridir. Cuma namazının dinî, tarihî, siyasî ve kültürel bakımdan önemi fıkıh metinlerinde ve birçok müstakil kitapta yer alır.

Bu çalışma esnasında konuyla ilgili araştırma eserler, bu hususta kaleme alınmış kitaplar, tezler ve makaleler olmak üzere üç bölüme ayrılarak incelenmiştir. Araştırma konumuz fıkıh ilminin önemli meselelerinden biri olduğundan, her mezhebin temel kaynaklarında ve diğer müelliflerin müstakil kitaplarında yer alır. Bu eserlerde kimi müellifler cuma namazı ve dârülharp meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alırken, kimileri ise bu konulara detaylı bilgi vermeksizin adeta üstünkörü değinir. Bu kitaplar içeriği itibariyle cuma namazının geçerlilik şartları ve bu bağlamda ortaya çıkan bazı meseleleri ele almasa da "İslâm İlmihali" eserlerindeki bilgiler çalışmamız için en önemli kaynaklardır. Ancak araştırma konumuzla ilgili "İslâm İlmihali" eserlerindeki bilgiler de oldukça sınırlıdır. Öyle ki bu eserlerde her mezhebin genel itibariyle delillerinden bahsedilmişse de detaylı bir açıklama getirilmemiştir. Cuma namazı konusunda kaleme alınmış ve temel araştırma eser niteliği taşıyan kitaplardan biri Recep Çetintaş'ın *Mezhep İmamlarının Cuma Namazı Hakkındaki Görüşleri ve Delilleri* adlı çalışmasıdır. Çetintaş, bu çalışmasında cuma namazını bütün yönleriyle incelemiş olmakla birlikte, dârülharp sırasında cuma namazının şartları hususunu ayrıntılı bir biçimde işlememiştir. Çetintaş'ın ikinci çalışması bu konuda

Devlet Siyaset İbadet Üçgeninde Cuma Namazı adlı çalışmasıdır. Çetintaş, bu çalışmasında cuma namazını siyasi açıdan bütün yönleriyle incelemiş olmakla birlikte, dârülharp sırasında cuma namazının şartları hususunu de işlemiştir.

Cuma namazı konusunda kaleme alınmış ve temel araştırma eser niteliği taşıyan kitaplardan diğeri de Yunus Vehbi Yavuz'ın *Başlangıcından Günümüze Cuma namazı* adlı çalışmasıdır. Yavuz bu çalışmasında cuma namazının sıhhat şartlarını dört mezhebe göre bütün yönleriyle incelemiş olmakla birlikte, dârülharp sırasında cuma namazının şartları hususunu ayrıntılı bir biçimde işlememiştir.

Çalışmamız için yaptığımız literatür taraması neticesinde, araştırma konumuz ile doğrudan veya dolaylı biçimde ilgili, dört tane yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Kronolojik olarak bu çalışmalara değinmek gerekirse, ilk olarak Bülent Akay, Şanlıurfa Harran Üniversitesi'nde 2006 yılında hazırladığı "Mezheplerin Cuma Namazının Şartları Hakkındaki Görüşleri ve Bu Görüşlerin Dayandığı Deliller" başlıklı tezinde, önce temel kavramları ele almış, ardından da cuma namazının vücub ve sıhhat şartlarını incelemiştir. Akay, çalışmasında zuhr-i ahir namazının hükmünü yalnızca dört sünnî mezhebe göre ele almış ancak bu hususta Câferi mezhebine ve dârülharp meselesine değinmemiştir. Fatiha Bozbaş, 2013 yılında Marmara Üniversitesi'nde "İslam hukukunda Dârü'l-Harb'de faiz tartışmaları" başlığıyla hazırladığı tezinde, öncelikle "faiz" ve "dârülharp" kavramlarını ele almış, ardından İslâm hukukunda dârülharp döneminde faizin geçerliliğine ilişkin tartışmalara değinerek genel bir bakış sunmuştur. Ayşenur Çayır, 2019 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Kadınlar Açısından Cuma Namazının Fıkhi Hükmü" başlıklı tezinin ilk bölümünde, cuma kavramını ve cuma namazının tarihsel seyrini detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra cuma namazının kadınlar açısından hükmünü incelemiştir. Çayır, çalışmasında tefsirlerde cuma namazının kadınlarla ilgili durumunu klasik ve çağdaş tefsirlere göre değerlendirmiştir. Beşir Korkmaz, 2019 yılında Dicle Üniversitesi'nde "İmam Şâfiî'nin Cuma Namazına İlişkin Görüşlerinin Kütüb-i Sitte Hadisleriyle Karşılaştırılması" başlıklı tezinde, cuma namazının sıhhat ve vücub şartları hakkında Kütüb-i Sitte'de yer alan rivayetler ile İmam Şâfiî'nin aynı konudaki görüşlerini incelemiştir. Son olarak, Rahmi Küçük, 2019 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde hazırladığı "Cuma Namazı ve Zuhr-i Ahir Meselesi" adlı yüksek lisans

tezinde, cuma namazının tarihi seyri, önemi, vücubu ve sıhhat şartlarını ele almış ve bu şartlar bağlamında zuhr-i ahir namazının neden ortaya çıktığını ve kılındığını incelemiştir.

Çalışma konumuzla ilgili yapmış olduğumuz literatür taramasında, bu hususta yazılan makalelerin çoğunlukla cuma namazı ve hutbeleri ile cuma namazı ve cemaat bağlamında kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bu makalelerden burada zikredilmesi gerekenler, Orhan Canpolat'ın "Cuma Namazında Cemaat Sayısı İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", Hamdi Döndüren'in "Cuma Namazı ve Kılınma Şartları", Zeynel Abidin Aydın'ın "Cuma Hutbelerinden Sonra Okunan Nahl Suresinin 90. Ayetine Verilen Türkçe Anlamın Tefsirlerle Uyumu Meselesi" ve Serkan Çelikan'ın "Üç Cuma Namazının Terki İle İlgili Hadis Kaynaklarında Halk İnanışının Yeri" başlıklı çalışmalardır.

Bu çalışmalar, genel itibariyle cuma namazı ve buna ilişkin bazı meselelerin fıkhı ve bu meselelerin dört mezhep açısından değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte cuma namazı ve dârülharp meselesine dair özel bir tez veya makale bulunmamaktadır. Yalnızca Fatiha Bozbaş'ın "İslâm Hukukunda Dârülharbde Faiz Tartışmaları" başlıklı bir makalesi bulunmakta olup bu makalede ise sadece dârülharpte faiz hükmü incelenmiştir. Bununla birlikte dârülharp ile ilgili burada zikredilmesi gereken bazı kitaplar mevcut olup bunlar, Mustafa Çelik'in *Dâru'l-Harb Fıkhı* ile Mehmet Talu'ın *Cuma günü ve Namazı Türkiye'de Dâru'l-Harp Tartışmaları,* Şerafttin Argun *İslam Hukukunda Dârül İslam ve Dârül Harp Kavramlar Tartışmaları* ve Mehmed Kırıncı *Dârül Harp Nedir* adlı eserleridir. Bu eserler, dârülharp konusunu birçok açıdan ele almış ve ayrı bir başlık olarak Cuma namazına değinmişlerdir.

Çalışmamız, birinci bölüm olan "Giriş" ve dördüncü bölüm olan "Sonuç" dışında iki bölümden oluşur. Çalışmamızın "Cuma Namazı ve Sıhhat Şartları" başlıklı ikinci bölümünde, öncelikle cuma kavramı, cuma namazının tarihî gelişimi ve önemi ele alınmıştır. Bu bağlamda konunun daha iyi bir biçimde idrak edilebilmesi için her mesele ayrı bir alt başlıkta irdelenmiştir. Ardından cuma namazının geçerlilik şartları mezheplerin tutumlarına göre tüm ayrıntılarıyla ele alınmış, böylece, cuma namazının sıhhat şartlarına ilişkin mezheplerin (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Câferi) görüşleri ile dayandığı deliller ortaya konulmuştur.

Çalışmamızın "Dârülharpte Cuma Namazı" başlıklı üçüncü bölümünde öncelikle dâr kelimesinin anlamı, dârülislâm ve dârülharp kavramları incelenerek dârülharbin dârülislâma dönüşümü ile dârülislâmın dadârülharbe dönüşümü ele alınmıştır. Ardından cuma namazının dârülislâmda kılınması şartı ile cuma namazının geçerli olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZI VE SIHHAT ŞARTLARI

2.1. Cuma Kavramı

"Cuma", Arapça bir kelime olup sözlüklerde "cumea" ve "cumua" olarak da yer alır (Döndüren, 1987: 142). Genel olarak telaffuzu "cumu'atu ve cume'atu" şeklinde olsa da yaygın telaffuzu "cuma'atu"dur. "Yevmu'l-mecmu'a" ise toplanma günü anlamına gelir (Akay, 2006: 7) ve Türkçe'de "cuma" olarak okunur ve telaffuz edilir (Kâmili, 2006: 50).

Cuma kelimesinin bu farklı türevlerinin tamamının birincil anlamı, "bir araya getirmek veya bir araya toplamak" ile bağlantılıdır. Nitekim,"icmâ" fikir birliği; "ictimâ" toplanmak; "cimâ" cinsel ilişki amacıyla bir araya gelmek; "ictimâî" toplumsal ve sosyal; câmi, toplanma, bir araya gelme; "câmiah" öğrencileri bir araya getiren kurum, üniversite; cem, toplanma; "cem'iyyet" topluluğu ve "mecmû" toplam anlamına gelir. "Com" biçiminde başlayan bazı İngilizce kelimelerin de bir araya getirmek, toplamak anlamına gelen ve cuma kavramının kökeni olan cem ve cami kelimeleriyle aynı anlamları çağrıştıracak şekilde kullanılması dikkate değerdir (Ateş, 2017: 103). "Cuma" kelimesinin sözlüklerdeki anlamı, topluluk ve cemaat gibi toplanma ve bir araya gelmek (Yazır, 2015: 353) olup, bir araya getirmek, ayrı olan şeyleri birleştirmek ve onları yakınlaştırmak anlamlarına da gelir (Ateş, 2017: 103). "Cuma" kelimesinin anlamında yer alan "cemaat" kelimesi ise Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte "halkın toplanması" manasına gelir. "Cemaat" kelimesi bir fıkıh terimi olarak ise imamlarla ibâdet eden topluluğu ifade etmek için kullanılır (Uzunpostalcı, 1993: 288).

Cuma gününe bu adın verilmesinin temel sebebi, bu kelimenin toplanma anlamına gelen cum'a kelimesinden alınmış olmasıdır (İbn Kesîr, 1985: 2400). Bunun bir diğer nedeni ise Müslümanların bu günde bir araya gelip toplanmasıdır (Ateş, 2017: 103). Buna uygun biçimde Askalânî de bu güne cuma denmesinin sebebini, insanların cuma günü namaz kılmak için bir araya gelmeleri biçiminde zikreder (Askalânî, 1449: 659).

İslâmi kaynaklara göre bu güne cuma denmesinin nedeni, tüm yaratılışın cuma günü tamamlanması ve mükemmelleştirilmesidir. Cuma gününün adının nereden geldiğine dair başka görüşler de mevcuttur. Buna, Âdem ile Havva'nın yeryüzünde buluştukları günün Cuma olması örnek gösterilebilir. Ayrıca Allah'ın kullarına rahmetini bu günde indirmesi (Yavuz, 1986: 9); Müslümanlara göre bu günün bayram hatta bazı İslâm ülkelerinde resmi tatil olması (Karaman, 1993: 85); kabir azabının bu günde hafifletilmeside cuma gününün adının nereden geldiğine dair farklı görüşlerdir (Yavuz, 1986: 9). Haftanın günlerinden biri olan cuma kelimesinin Türkçe'deki anlamı toplanmaktır (Ayverdi, 2006: 501). Başka bir deyişle perşembe ile cumartesi arasındaki günü ifade eden cuma kelimesinin terim anlamı ise bu günlerde öğle vaktinde kılınan iki rekâtlık farz namazın ismidir (Döndüren, 1987: 142).

"Cuma" kelimesinin "gün" ve bir ibâdet biçimi olarak "cuma namazı" manasına gelebilecek şekilde birbirinin yerine kullanılması söz konusudur. Zira cuma kelimesi ve cuma günü çoğu zaman cuma namazı ile birlikte zikredilir ve ikisi arasında kaçınılmaz bir bağ vardır (Çayır, 2019: 5). Bu nedenle olsa gerek, İslâm fıkhında cuma gününün fazileti ve önemi hakkında rivayetler vardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetinde de günün hangi vaktinin en hayırlı vakit olduğuna ve cuma gününün nasıl güzel bir şekilde geçirilmesi gerektiğine dair rivayetler bulunur. Cuma gününü özel bir gün haline getiren cuma namazı olup Kur'ân'da cuma namazı hakkında müstakil bir sûre nazil olduğu gibi Sünnette de bu konuda müstakil rivayetlerin mevcudiyeti, cuma günü ve cuma namazı kavramlarının detaylı bir biçimde ele alınmasının ne derece önemi haiz olduğunu gösterir niteliktedir.

2.1.1 Cuma Günü

Cuma, İslâmî kaynaklarda dini bir kavram olarak yer alır (Mevdudi, t.y.: 6: 304). Ancak cuma ibâdetinin cuma sûresının nazil olmasından önce de toplumda var olduğuna dair bazı iddialar vardır (İslâmoğlu, 2011: 404). Bu sebeple cuma gününün kutsaliyetinin yalnızca İslâmi Dönem'de değil aynı zamanda Cahiliye Devri'nde de varlığı söz konusudur. Bu nedenle bu başlıkta cuma gününün kutsallığı sorununu zikredilen bu iki dönemdeki durumuna göre incelemek yerinde olacaktır. Zira cuma günü meselesini İslâmiyet öncesi ve sonrası olarak incelemek onun hangi dönemle ilişkili olduğunun anlaşılması için takip edilmesi uygun bir yöntemdir.

İslâmiyet'ten önce, yani Cahiliye Dönemi'nde Araplar haftanın her günü için belli isimler kullanırlardı. Örneğin cumartesi günü şabbâr, pazar günü evvel, pazartesi günü ehven, salı günü cebbar, çarşamba günü debbar, perşembe günü mûnis ve cuma günü de Arûbe biçiminde adlandırılırdı (Şevkânî, 2009: 2: 283; Küçük, 2019: 4). İslâm öncesi Arapları cuma gününe ise "yevmû'l-arûbe" derlerdi. Burada İslâm öncesinde Arap toplumunda cuma gününe verilen "yevmû'l-arûbe" isminin anlamına ve kökenine değinmek yerinde olacaktır (Sabunî, 1997: 531). Öncelikle, İslâmiyet öncesinde haftanın altıncı günü için kullanılan "arûbe" kelimesi "rahmet" manasına gelse de sözlükler bu kelimenin Arapça olmadığını belirtir (Karaman, 1993: 85). Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) göre Cemaleddin Abdullah b. Ahmed eş-Şîşî, *Muhtasaru Kitabi't-Tezyîlve't-Tekmîl* adlı eserinde arûbe kelimesinin Süryanîce olduğunu ve sonradan Arapça'ya geçtiğini kesin bir dille ifade eder (Âlûsî, 1854: 28: 99; Yavuz, 1986: 7). Bununla birlikte bazı araştırmacılar arûbe kelimesinin "Ârâmî" kökenli olduğunu tespit etmiş olup bu kelime Ârâmî sözlüklere göre "Arefe günü" manasını taşır. Karaman ise arûbe sözcüğünün manası ve kökenine dair, Yahudilerin cumartesi günü için hazırlık yaptıkları ve Medine'de sabahtan öğleye kadar pazar kurdukları bir gün olduğunu ifade eder (Karaman, 1993: 85).

Arap toplumunda arûbe sözcüğünün yerine cuma kelimesinin ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığına dair ise kaynaklarda iki rivayet bulunur. İlk rivayete göre Kureyşliler, Hz. Peygamber'in sekizinci atası Kâ'b'ın etrafında toplanır ve onun konuşmasını dinlerler ve bu sebeple de Kâ'b, arûbe gününe "toplanma günü" anlamına gelen cuma adını verir (Şevkânî, 2009: 2: 283; Fayda, 1991: 422). Bu rivayetten anlaşıldığı üzere İslâmiyet'ten önce cuma gününe isim veren ilk kişi Kâ'b b. Lüeyy'dır (Kurtubî, 2006: 460). Bu rivayetten çıkarılabilecek başka bir mana da Cuma ibâdetinin Hz. İbrahim zamanına kadar uzandığı ancak Hz. İbrahim'in dininin diğer yönlerinin olduğu gibi cuma ibâdetinin de terk edildiği ve unutulduğudur (Çayır, 2019: 8).

Arap toplumunda arûbe yerine cuma isminin kullanılmaya başlanmasına dair Kâb b. Lüeyy'i işaret eden vakanın detayları şu biçimdedir: Kâb b. Lüeyy, cuma günü Mekke halkına yaptığı konuşmada, Hz. Peygamber'in peygamberliğinden bahsederek onun kendi neslinden geleceğini ilan eder ve onlardan Hz. Peygamber'e inanmalarını ve itaat etmelerini ister (Kurtubî, 1966: 1: 97). Bununla birlikte bir rivayette de Kureyş'in

toplanmasının bir cuma günü Darü'n-Nedve'de, Kusay b. Kilâb başkanlığında olduğudur (Âlûsî, 1854: 28: 99). Ancak bir görüşe göre ise cuma gününe bu adı verenler Medineli Müslümanlar olup bu görüşün temelinde ise Es'ad b. Zürare'nin önderliğinde arûbe günü Allah'a ibadet etmek için bir araya gelmeye karar verilmesi ve böylece bu güne cuma adının verilmesi olayı vardır (Âlûsî, 1854: 28: 99; Yavuz, 1986: 8).

Bu rivayetler göz önüne alındığında cuma gününün sadece Müslümanlara verilmediği anlaşılır. Buradan yola çıkarak ve bu hususa ilişkin hadisleri de dikkate alarak İslâmiyet'ten önceki ümmetlere de cuma gününün kutlanılmasının emredildiği düşünülebilir. Fakat muhtemelen önceki ümmetler bu günün anlam ve önemini unutmuşlardır. Öyle ki bugünün yerine Yahudiler cumartesi, Hıristiyanlar ise pazar gününü toplanma ve buluşma günü olarak kendileri için seçmişlerdir. Allah ise bu ümmet için yaratılışı tamamladığı cuma gününü kendisi seçmiştir (Küçük, 2019: 5). Nitekim Buhârî'ye göre Hz. Peygamber'in bir rivayeti bu hususa temas eder:

> Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Biz en son gelenleriz ama kıyamet günü herkesten üstün olacağız. Bizden önceki ümmetlere kitap verildi ve onlara Cuma namazı kılındı. Fakat onlar bu konuda anlaşamadılar ve ihtilafa düştüler. Allah da bize yöneldi ve bizi (namaz günü olarak) Cuma'ya yöneltti. Artık bugün bize, yarın Yahudilere, yarından sonra da Hıristiyanlara aittir (Buhârî, Cuma: 11: 1).

Cuma günü namaz kılmanın Müslümanlara olduğu kadar Yahudi ve Hıristiyanlara da emredildiğini Kur'ân'daki âyetlerden de anlaşılır. Nitekim İslâm âlimleri, cuma gününün Yahudilere ve Hristiyanlara farz olduğuna kesin biçimde inanırlar. Ancak onlar Yahudilerin Cuma namazını kasten mi terk ettiklerini yoksa o güne riayet mi etmedikleri hususunda ihtilafa düşmüşlerdir (Çayır, 2019: 7). Arap toplumunda Arûbe yerine cuma kelimesinin kullanılmaya başlandığı zamana dair ikinci rivayete göre ise Hicretten önce toplanan Medineli Müslümanlara, Yahudilerin haftada bir gün (cumartesi) toplandıkları özel bir günlerinin olduğu ve Hıristiyanların da böyle bir günlerinin (pazar) olduğu söylenir. Bunun üzerine Müslümanlar, arûbe günü ibadet etmek için bir araya gelmeye karar verirler ve toplandıkları bu güne artık cuma demeye başlarlar (Şevkânî, 2009: 2: 283; Fayda, 1991: 422). Aynı rivayetten İslâm'da bir ibâdet zamanı olarak "cuma günü" kavramının ilk olarak nasıl ortaya çıktığı da anlaşılmakta olup cuma sûresi de bu olaydan

sonra nazil olduğu gibi bundan sonra da arûbe isminin kullanımı ortadan kalkar (Fayda, 1991: 422).

Bu iki rivayet, arûbe gününe cuma isminin İslâm'dan önce verildiğini gösterir nitelikte olsa da bu görüş Nevevî (ö. 676/1277) Rağıb el-İsfahânî (ö.690/1291) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi birçok âlim tarafından reddedilir (İsfehânî, 1996: 202). Cuma isminin İslâmi dönem'e ait olduğunu savunan bu âlimlere göre, insanlar arûbe gününde namaz kılmak için toplandıkları için bu güne cuma denilmiştir; yani Medineli Müslümanlar arûbeyi böyle adlandırmıştır (Akay, 2006: 8). Cuma isminin İslâmiyet'le birlikte ortaya çıktığına dair görüşün bir temellendirmesi de Âdem ve insanoğlunun bu günde yaratılması sebebiyle arûbeye cuma denilmesi üzerinedir (Muhammed, 2013: 7). İbn Arabî (ö. 638/1240) ise bu konu ile ilgili olarak şöyle söyler: "Her ismin sebebi insan aklı tarafından anlaşılamaz; böyle bir şey insan aklının sınırlarını aşar ve fitne ile karıştırılır, bu sebeple bir tahsis edici olmadan tahsisin gerçekleşmesi imkânsız olabilir" (İbn Arabî, 2001: 2: 399; Akay, 2006: 8).

> Recep Çetintaş ise bu konudaki görüşleri değerlendirdikten sonra şöyle söyler: Sonuç olarak arûbe gününün cuma olarak değiştirilmesi, insanların Kâb b. Lüeyy'in veya Kusay b. Kilâb'ın etrafında bu günde toplanmalarından veyahut Medine halkının bu günde namaz için toplanmalarından dolayı değildir. Aksine, bu isim Peygamberin vahye dayalı içtihadıyla belirlenmiş ve Medine halkı bunu Peygamberden öğrenmiştir. Medine halkıda cuma namazı farz kılındığı için değil, kendilerine emredildiği için toplanmışlardır (Çetintaş, 1995: 122-123).

Neticede, arûbenin ilk olarak Cahiliye Dönemi'nde cuma olarak adlandırıldığını ancak bu ismin yaygın olarak kullanılmadığı düşünülebilir. İslâmiyet sonrasında ise Medineli Müslümanların arûbe günü cuma namazı kıldıklarından bu ismi kullandıkları ve yaygınlaştırdıkları söylenebilir. Zira cuma İslâmiyet öncesinde yaygın olsaydıona böyle bir isim verme ihtiyacı hissedilmezdi. Muhtemelen cuma namazının farz kılınmasının ardından bu isim kaydedildi (Yavuz, 1986: 8).

2.1.2 Cuma Namazı

Cessâs'a (ö. 370/981) göre cuma namazı "Hz. Peygamber'den ümmete söz ve fiil olarak aktarılan iki rekâtlı namazdır" (Cessâs, 1994: 3: 596; Canpolat, 2017: 154). Cuma

namazı Müslüman erkekler için farz olmakla birlikte kadınlar için farz ibâdet değildir. Ancak kadınlar, cuma namazını cemaatle kıldıkları takdirde öğle namazını kılmış sayılırlar. Kur'ân'da kılınmasının açıkça emredildiği cuma namazı, öğle namazının vaktinde eda edilir. Cuma namazının meşruiyeti Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabit olup (Efe, 1991: 63) Kur'ân'daki cuma namazı sûresi 11 âyetten oluşur ve bu sûre Medine Dönemi'nde nâzil olmuştur. Bu sûrede cuma namazının farz olduğunu bildiren âyet ise dokuzuncusudur (Kandemir, 2014: 1904).

Kur'ân-ı Kerim'de cuma namazının farz kılındığı âyet şu şekildedir: "Ey iman edenler! cuma günü namaz için çağırıldığız zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın, bu sizin için çok hayırlıdır" (Cuma, 62: 9). Bu âyetin başındaki "Ey iman edenler, cuma günü" ifadesinde üç şeye dikkat edilmelidir: Bunlardan ilki, bunun bir namaz çağrısı olduğu; ikincisi de cuma gününe özel bir namazdan bahsedildiğidir. Üçüncüsü ise cuma günü ezanın okunması bağlamında olup âyetin bu kısmının ezanın ilk kez cuma günü emredildiğine dair bir ifadeyi ihtiva etmediğidir. Aksine, bu âyetin inmesinden öncesinde de ezanın okunduğu ve akabinde cuma günü namazının kılındığı anlaşılır. Ayrıca Müslümanlar için cuma namazının değerinin, cuma günü cuma namazı için ezan okunduğunda ortaya çıktığı da anlaşılır (Mevdudi, t.y.: 6: 303-304).

Başlangıcından günümüze kadar kesintisiz olarak yerine getirilen bu temel ibâdetin farz olmadığını hiç kimsenin öne sürmemesi İcmanın delilidir; yani bütün Müslümanlar cuma namazının farz olduğu konusunda ittifak ederler. Özellikle İslâm hukukunun ve İslâmi ilkelerin geçerli olduğu Dört Halife Dönemi'nde cuma namazının farz olduğu konusunda görüş birliği olduğu görülür (Yavuz, 1986: 28). NitekimİbnKudâme (ö. 620/1223), *Muğnî*adlı eserinde cuma namazının farziyeti hakkında şunları söyler: "Müslümanlar Cuma namazının farziyeti konusunda ittifak etmişlerdir" (İbn Kudâme, 2015: 1: 410). Cuma âyetinde geçen "anmak" ifadesini burada incelemek yerinde olacaktır. Bu ifade, Allah'ı anmak veya O'nu ve müjdelerini hatırlamak manasını taşır ve dolayısıyla Kur'ân'daki tesbihi, hamdi, hutbeyi ve namazı kasteder. Ancak cuma gününün şartlarından ve gereklerinden olan hutbe de bir namaz olduğu için (Yazır, 2015: 5: 347) bu ayette geçen "anmak" ifadesi, cuma namazı ve hutbesi olarak yorumlanır (Döndüren, 1987: 143).

Bu âyette geçen "alışverişi bırakın" ifadesini değerlendirmek gerekirse, öncelikle cuma gününde ticaretin yoğun olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira cuma günleri başka bölgelerden Medine'ye gelen insanlar o günkü ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yaparlardı. Ancak âyetteki bu ifadeden yalnızca alışverişin değil, tüm meşguliyetlerin bırakılması gerektiği anlaşılmalıdır.Zira İslâm hukukçulara göre de bu âyette sadece alışverişten bahsedilmesinin sebebi, cuma günü ezandan sonra her türlü alışverişin yasaklanmış olmasıdır (Mevdudi, t.y.: 6: 307).

Cuma namazının sabit olduğunu bildiren pek çok hadis vardır bunlardan bazıları şöyledir: Ebû Dâvûd rivayet edilişine göre Hz. Peygamber" Dört kişi dışında cuma namazını cemaatle kılmak her Müslüman üzerine farzdır. Bu dört kişi cumadan müstesnadır: Köle, kadın, çocuk ve hasta" şeklinde buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Salat: 202: 1056). Ebû Dâvûd'den aktarıldığına göre de Hz. Peygamber "Uyanan her erkeğin cuma namazına gitmesi farzdır. Cuma namazına gidenler üzerine de gusül farzdır" demiştir (Ebû Dâvûd, Tahâret: 119: 342). Ebû Hureyre'den ise Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim büyük günahlardan kaçınır ve beş vakit namazı cumadan cumaya ve ramazandan ramazana kılarsa, bu ikisi arasında işlenen günahların bağışlanmasına vesile olur" (Müslim, Tahâret: 14,15: 16).

2.2. Cuma Namazının Tarihi

Cuma namazının ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından kılındığına dair kaynaklarda yer alan bilgiler iki gruba ayrılır. Birinci gruba göre cuma namazı Mekke'de, beş vakit namazla birlikte "İsra" gecesinde farz kılınmıştır (Karaman, 1993: 85; Çayır, 2019: 11). İbn Abbâs ve Ebû Mes'ûd el-Ensâr'a göre ise cuma namazı hicretten önce ve Mekke'de farz kılınmış, ancak orada cuma namazı eda edilmemiştir (Mevdudi, t.y.: 6: 305). Zira Mekke'de dört kişinin bir araya gelip namaz kılması mümkün olmadığından cuma namazı da farz değildir. Cuma namazının ilk şartının cemaatle açıktan kılınması oluşu da Hz. Peygamber'in orada kendisini gizlemesi sebebiyle bu görüşü destekler niteliktedir (Numânî, 2014: 458; Yazır, 2015: 5: 358). Ancak Müslümanlar Medine'deki Ensar'dan daha büyük bir topluluk olduğu için cuma namazı ilk olarak burada kılınmıştır.

İlk cuma namazı Medine'ye yerleşen Müslümanların oluşturduğu kırk kişilik bir cemaat ile Esad b. Zürâre'nin teşvikiyle ve Mus'ab b. Umeyr'in imamlığında Benî Beyâda bölgesinde kılınır. Ardından, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken şehre girmeden önce Kûba'da durup önceden planlamak suretiyle cuma günü yola çıkar; namaz vakti gelip Beni Sâlim bölgesine vardığında ise ilk kez cuma namazını kıldırır (Numânî, 2014: 458).

Cuma namazının farz edilişi ve ilk olarak nerede kılındığına dair İbn Abbas ve Ebu Mes'ud el-Ensari'nin rivayetleri vardır. İbn Abbas ve Ebu Mes'ud el-Ensari'nin rivayetlerine göre cuma namazının farz kılınması emri Hicret'ten önce Mekke'de gelmiştir (Bayburtlu, 2008: 175). Hz. Peygamber, cuma namazının kılınması için "cuma günü öğleden hemen sonra iki rekât namaz ile Allah'a yaklaşın" (Mevdudi, t.y.: 6: 305) yazılı bir emri Medine'ye göndermiştir.O dönemde Mekke'de cemaatle namaz kılmanın mümkün olmaması sebebiyle cuma namazının kılınması için yapılan emir, Medine'ye gönderilmiş olmalıdır (Bayburtlu, 2008: 175). Bununla birlikte cuma namazının Medine'de farz kılındığına ve orada eda edildiğine dair bir görüş de bulunur. Bu görüşe göre, Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlayınca Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'i, Ensar'a İslâm'ı öğretmek için görevlendirmiş ve Mus'ab'ın, Mekke Dönemi'ne denk gelen cuma namazını kıldırma hususundaki isteğine, ona müsaade ederek karşılık vermiştir (Karaman, 2017: 76).

Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden ve cuma âyeti nazil olmadan önce Medine halkının cuma namazını kıldığına dair bazı rivayetler vardır. Örneğin İbn Sîrîn (ö. 110/729), bu hususla ilgili Ensar'ın kendi aralarındaki bir konuşmayı rivayet eder:

> Yahudiler her yedi günde bir toplanırlar ve ibâdet için özel bir günleri vardır. Hıristiyanların da öyle. Gelin bir araya gelelim ve Allah'ı anmak, dua etmek ve Allah'a şükretmek için bir gün seçelim. Cumartesi Yahudilerin, Pazar da Hıristiyanların günüdür. Öyleyse bunu bir Arûbe günü yapalım. Böylece Esad b. Zürare'nin etrafında toplandılar. O gün onlara iki rekât namaz kıldırdı ve onlara nasihat etti (Yazır, 2015: 5: 357).

Bu karardan sonra Medine halkı Esad b. Zürare'nin evine giderek orada toplanırlar; Esad b. Zürare onlara bir konuşma yapar ve iki rekât namaz kıldırır (Yavuz, 1986: 14). Kâ'b b. Mâlik de Abdurrahman'dan bu konuyu şöyle rivayet eder:

> Babam âmâ idi ve ben de ona yardım ediyordum; her cuma günü ezanı işittiğinde Esed b. Zürare ve kendisi için mağfiret dilerdi ve bu şekilde dua ederdi. Bir gün ezandan sonra bunu ondan duydum. Kendi kendime "vallahi bu bir zayıflıktır" dedim. Ebû Ümame'nin her ezan işittiğinde Esed b. Zürare'ye rahmet ettiğini ve onun için mağfiret dilediğini duydum ve sebebini sormadım. Başka bir gün, cuma günü, onu aldım. Her zamanki gibi ezanı duyunca onun için mağfiret diledi. Ona dedim ki: "Babacığım, neden her cuma ezanı duyuyor ve onun için bağışlanma diliyorsun?" Dedi ki: Ey oğlum, peygamber Mekke'den gelmeden önce ilk cuma namazını "Naki'u'l-Hadimat" denilen yerde kıldı. Ona rehberlik eden de oydu. Ona o gün orada kaç kişi olduğunu sordum ve bana kırk kişi olduğunu söyledi (İbn Hişâm, 2004: 262).

Bu rivayetlere göre cuma âyeti inmeden önce cuma namazı eda edilmiş ve farz olmadan önce cuma namazı kılınmıştır (Yazır, 2015: 5: 357). Kaynaklar, âyet inmeden önce kılınan cuma namazının ve bu hükmün ictihada dayandığını ve eda edilen namazların bir tür "nafile" ibadet olduğunu belirtir (Karaman, 1993: 85). Bu konuda fakih İbn Hacerel-Heytemî (ö. 974/1567), *Tuhfetü'l-Minhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*adlı eserinde şöyle söyler: "Cuma namazı Mekke'de farz kılındı, fakat yeterli adet bulunmadığından yahut onun şiarı izhar edilmek olduğu halde Peygamber bir nevi gizlenmiş bulunduğundan, orada ikame edilmedi. Onu hicretten önce Medine'ye bir mil mesafedeki bir köyde kıldıran Es'ad b. Zürare'dir" (İbn Hacer, t.y.: 2: 481; Akay, 2006: 9).

Cuma namazı, Hz. Peygamber'in izniyle Medine'de kılınmasına rağmen, kabul gören rivayetlere göre Hicret sırasında farz kılınmıştır. Kâ'b b. Mâlik ve İbn Sirin'e göre ilk cuma namazı Es'ad b. Zürâre tarafından; Taberânî'ye (ö. 360/971) göre ise Mus'ab b. Umeyr tarafından kıldırılmıştır (Taberânî, t.y.: 6: 241; Yüksek, 2018: 123). Ancak bir görüş de Hz. Peygamber'in Hicret sırasında ilk cuma namazını kıldırdığıdır. Buna göre, Hz. Peygamber hicret ederken Medine'ye çok uzak olmayan Küba'da kalmış ve burada ashabıyla birlikte İslâm'ın ilk mescidini inşa etmiştir (Ateş, 2017: 105). Ardından Hz. Peygamber, Küba'da kaldığı evden ayrılarak Medine'ye gitmiş, burada Salim b. Avf oğullarının yaşadığı Rânûna Vadisi'ndeki bir mescitte ilk cuma namazını kılmış ve hutbe irad etmiştir (Köksal, 1999: 17). Hicret'in tamamlanmasının ve orada Mescid-i Nebevi'nin inşasından sonra da cuma namazlarını burada kılmaya devam etmiştir (Yüksek, 2018: 123).

2.3. Cuma Namazının Önemi

İslâm'ın temel ibâdetlerinden biri olan Cuma namazının önemini gösteren başlıca kaynak Kur'ân olup Cuma Suresi'nin ilgili âyeti tüm Müslümanlara talimat verir niteliktedir. Cuma Suresi'nin bu hususta ki âyeti şöyledir:

> Ey iman edenler! cuma günü namaz kılmak için ezan okunduğu zaman hemen Allah'ı anmaya koşun. Alışverişi, işi gücü bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın, Allah'ın lütfundan nasibiniz arayın. Allah'ı çok anın ki, kurtuluşa erebilesiniz. Bir ticaret yahut oyun/eğlence görür görmez, dağılıp ona yöneldiler de seni ayaküstü bıraktılar. Onlara de ki: Allah katında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Ve Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır (Cuma, 62: 10-11).

Bu âyetlerden, Allah'ın bütün Müslümanlara ve müminlere cuma ezanını duyduklarında kendisine koşmalarını emrettiği anlaşılır (Ateş, 2017: 107). Ayrıca insanların ihtiyaçlarının olmadığı takdirde yanlarına gelen kervana gitmeyip Cuma namazına katılmalarını söyler (Ateş, 2017: 129). Nitekim bu âyetlere göre cuma namazı vaktinde alışverişle meşgul olmanın günah olduğu da anlaşılabilir (Yavaş, 2009: 100).

"Farz" olan cuma namazının İslâm'da hükmü, Kur'ân, Hadis ve İcma ile sabittir (Tayyar, 2003: 111). Hz. Peygamber'in birçok hadisinde cuma namazını mazeretsiz terk etmenin büyük bir günah sayılacağı belirtilir (Karagöz, 2011: 60) ve böylece Hz. Peygamber'in hadisleri bu günün önemini ve Müslümanlar için özel olduğunu vurgular. Örneğin *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirin yazarı Elmalı Hamdi Yazır (ö. 1942), bu konuyu *Tefsir-i Keşşaf'tan* şu şekilde aktarmıştır: Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Cebrail elinde beyaz bir ayna ile bana geldi ve şöyle dedi: Bu cuma günüdür. Senin ve senden sonra ümmetinin bayramı olması için Rabbin onu sana hediye etti. Bizim katımızda, yani meleklerin katında günlerin en şereflisidir. Biz ona ahirete kadar "Yevmü'l-Mezîd" (Nimet Günü) deriz (Zemahşerî, 2020: 6: 722; Yazır, 2015: 5: 353).

Hutbe, bir dinleyici kitlesi önünde yapılan etkileyici konuşma anlamına gelmekte olup genellikle cuma ve bayram namazları başta olmak üzere bazı ibâdetlerin yerine getirilmesi sırasında yapılan, vaaz ve talimatları içeren konuşmaları ifade eder (Baktır, 1998: 425). İslâmi kaynaklara göre, cuma gününü özel kılanın sadece cuma namazı

olmadığı, bunun yanı sıra cuma hutbesinin de cuma namazı için büyük önemi haiz olduğu görülür. Zira cuma hutbesi yerine getirilmediği takdirde cuma namazı sahih olmaz (Yazır, 2015: 5: 348). Ayrıca cuma gününün iki hutbesinin, sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan Müslümanların hayatında çok önemli bir role ve etkiye sahip olduğu açıktır.

Kur'ân-ı Kerim'deki cuma Suresi'ndeki bir âyetten cuma hutbesi hakkında fikir edinmek mümkündür. İlgili âyet, "Ey iman edenler! cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın, bu sizin için çok hayırlıdır (Cuma, 62: 9) biçiminde olup bu âyette geçen "Allah'ı anma" ifadesi, cuma namazı ve hutbe olarak yorumlanır (Dödüren, 1987: 147). Bundan yola çıkarak, cuma namazı ile hutbe arasında sıkı bir bağ olduğu anlaşılır (Kocaman, 2006: 55). Hz. Peygamber'den sonra hutbe, dinî işlevinin yanı sıra siyasî egemenliğin sembolü olarak da önem kazanır. Öyle ki Hz. Ebû Bekir halife seçildiğinde izleyeceği politikanın temel ilkelerini açıklayan kısa bir konuşma yapar ve ardından diğer üç halife de izleyecekleri politikanın temel ilkelerini açıklayan özlü bir konuşma yaparak bu geleneği sürdürür. Ayrıca dönemin valileri de göreve geldiklerinde benzer konuşmalar yaparlar. Bununla birlikte ilk günlerde, halife cuma hutbesini verip namaz kıldırmasına rağmen zamanla hutbe ve namaz için görevliler tayin edilmeye başlanır ve verilen hutbelerde egemenliğin ve bağımsızlığın sembolü manasında, halife ve sultanların isimleri zikredilir (Baktır, 1998: 426).

Toplumsal yapıyı ve dönemin olaylarını anlamanın ve yorumlamanın önemli bir aracı olan hutbeler, toplumun bütünleşmesi, sosyal gelişimi ve yönlendirilmesi gibi konularda da önemli işlevlere sahiptir. Bununla birlikte hutbe metinleri, toplumsal hayatı tehdit eden kaynağı belirsiz dini referansların ortaya çıkmasını engellemek için de bir araç olarak kullanılır (Akkaya, 2021: 91).

Cahiliye Dönemi'nde Arap toplumunda oldukça popüler olan hutbe verme, yani hitabet sanatı, İslâm Devri'nde hem sosyal hayatın bir parçası hem de edebi bir sanat formu olarak devam eder; nihayetinde dinî bir içerik kazanarak edebi sanatın bir şartı ve aynı zamanda bazı ibâdetlerde şekil şartı veya tamamlayıcı unsur haline gelir (Baktır, 1998: 425).Toplumsal işlevlere sahip hutbenin ibâdet ve din eğitimi olmak üzere iki temel işlevi daha vardır. Sözgelimi, cuma namazının ana unsurlarından biri olan hutbelerin temel amacı, Müslümanların dinî duygularını güçlendirmek ve sağlamlaştırmak olup hutbeler

ibâdet "ritüel" kısmını gerçekleştirir. Hutbeler aynı zamanda içeriğindeki mesajlarla dinî yönelimler üzerinde olumlu etki yaratır (Akkaya, 2021: 91).

Toplumlar, bireylerin maneviyatını yükseltecek ve sonsuza kadar orada tutacak manevi bir güce ihtiyaç duyar. Manevi değerlerin gelişmediği toplumlarda kişiler arası ilişkiler maddi ihtiyaçlar ve şahsi çıkarlarla sınırlı kalarak hayatı çekilmez hale getirir. Bu noktadan namaz kavramı önem kazanır; zira namaz, topluma manevi güç veren temel araçlardan biridir (Karaköz, 2011: 30). Namaz, yalnızca Allah ile kul arasındaki bireysel biribâdet değil, aynı zamanda toplumsal bir ibâdet de olup namaz kılmanın topluma sosyal ve manevi açıdan faydaları bulunur. Toplu halde namaz kılmak, inananları ırk, renk, dil ve ülke farkı gözetmeksizin birleştirir ve toplumun vicdanını güçlendirir. Toplumsal dayanışmayı ve birliği sağlayan namaz ibâdeti, inananları küfre karşı bir cemaat halinde birleştirir (Dödüren, 1991: 177). İslâm dininin temel konularından biri olan namazın cemaatle kılınması durumunun daha iyi ve faziletli kabul edilmesi de toplumsal maneviyatı güçlendirmesindeki rolünden ileri gelir. Nitekim İslâm'da cemaatle namazın önemi her zaman haiz olmuş; öyle ki bazı namazlar için cemaat şart koşulmuştur. Bunlar, beş vakit namaz, haftalık cuma namazı ve bayram namazlarıdır (Uzunpostalcı, 1993: 288). İlkel dinlerde bile teşvik edilen cemaatle ibâdet, ayin ve törenlerin toplumların birlik ve bütünlüğüne katkı sağlaması sebebiyledir (Celfin, 2016: 29).

İslâm âlimleri ibadetle ilgili âyetleri inceledikten sonra, bazı ibâdetlerin "Şeâir-i İslâmiyye" niteliğinde olduğu sonucuna varmışlardır. Bu tür ibâdetler İslâm dininin yani Müslümanların alâmeti olup bu tür ibâdetleri alenen yapmanın o ibâdetin doğasında bulunması sebebiyle böyle yapılması normal görülür ve riya sayılmaz. Allah ile kul arasındaki ilişkileri ilgilendiren her dini meselenin bireysel boyutlarının yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal bir boyutu da vardır (Talip, 2012: 670-671). Zira İslâm sadece evrensel değil, aynı zamanda toplumsal bir dindir. İslâm'ın bu toplumsal yanı, onun sadece Allah'a ibâdet edilmesini gerektiren bir rahip dini ve ibâdetin tek başına yapılmasını talep eden bir din olmamasından ileri gelir. Aksine İslâm, birey ve toplum arasındaki bağlılığı teşvik eden ve insanlar arasındaki birliği ve dayanışmayı destekleyen bir dindir. Ayrıca birlikte çalışan insanlar arasında sevgi, şefkat ve bağlılık ortaya çıkacağını söyleyen deneysel psikoloji göz önüne alındığında da İslâm'ın toplu ibadeti bireysel ibâdetten daha değerli görmesi dikkate değerdir.

Psikolojiye göre modern insanda duygusal stresin başlıca nedenlerinden biri kalabalık içinde yalnız kalmaktır. Aşırı derecede bireyselleşmenin bir sonucu olan bu durum depresyona yol açabilir. Bununla birlikte ibâdet, insanları Tanrı'ya ve diğer insanlara yaklaştırır. Ortak bir amaç ve ibâdet için bir araya gelen ve benzer duygu ve düşüncelere sahip insan kalabalığında, bireysel ego duvarı yıkılır ve sağduyu hâkim olur (Geredeli, 2008: 94). Netice itibariyle İslâm dininin cuma namazı başta olmak üzere temel ibâdetleri, kişilerin yalnızlaşmalarının önüne geçerek toplumu bir arada tutar. Nitekim Karaman da İslâm dini ve ibâdetlerinin toplumsal yanına şu biçimde vurgu yapar:

> Dinimizin teşvik ettiği birlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma hedeflerinin cuma, bayram, hac, selamlaşma, tokalaşma, karşılıklı yardımlaşma, komşuluk ilişkileri gibi çeşitli vesileleri vardır. Cemaatle namaz kılmak bu vesilelerin en önemlilerinden biridir. Cemaatle namazın amacının birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhunu geliştirmek, pekiştirmek ve beslemek olduğu açıktır (Karaman, 1996: 3: 18).

Bu bağlamda cemaatle kılınan namazların, toplumsal eşitliğin tesis edilmesine ve güçlendirilmesine yardımcı olduğu; ibâdet edenler arasındaki sınıf, statü ve ırksal üstünlük gibi duygu ve farklılıkları ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunduğu söylenebilir. Zira birlikte ibâdet etmek, yaratılışımızdaki temel birlik ve eşitliği günlük hayatımızdaki bir gerçeklik olarak ortaya koymanın fırsatlarından biridir (Ünal, 2010: 261). İslâm evrensel bir din olduğundan genellikle tüm insanları İslâm dininde birleşmeye davet eder. Nitekim "Müslümanlar ancak kardeştirler" âyetine göre İslâm, Müslümanların sosyal ve siyasal açıdan birlik kurmalarını ve din kardeşlerine yakın olmalarını emreder. İlâhî ibadetler de bu birliğin gerekliliğini insanlara hatırlatan faaliyetlerden ve hatırlatıcılardan biridir (Geredeli, 2008: 93). Neticede İslâm'ın evrenselliği de onun toplumsal yanına ışık tutan bir olgudur.

2.4. Mezheplere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Cuma namazı, namaz, hac, oruç ve zekât gibi kelimeler fıkıh usulü açısından mücmel kavramlardır. Bu nedenle cuma namazının kılınış şekli ve şartlarının anlaşılması için bu hususta ki âyetlerin, hadislerin ve sahabenin açıklamalarının incelenmesini gerekir (Döndüren, 1987: 143). Cuma namazının yerine getirilmesi gereken bazı şartları mevcut

olup bu şartlar, vücub şartları ve sıhhat şartları (eda şartları) şeklinde iki kısıma ayrılır. Vücub şartları, Cuma namazının farz olmasının; sıhhat şartları ise namazın sahih yani geçerli olmasının şartlarıdır. O halde, cuma namazının sıhhat şartlarından birinin eksik olması halinde namazın sahih olmadığı fakat vücub şartları olmasa dahi cuma namazının sahih olduğu söylenebilir (Işık, 2007: 257).

Cuma namazının farz olduğu Kurân, Sünnet ve İcma ile sabit olup (Zihni, t.y.: 251), cuma namazının farz olduğuna dair, Kurân, Sünnet ve İcma delilleri birinci bölümde incelenmiştir. Bu sebeple çalışmamızın bu başlığında, öncelikle cuma namazının mezhep imamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmayan vücub şartlarını, daha sonra da cuma namazının geçerlilik şartlarını inceledik. Mezhepler arasında cuma namazının vücub şartları konusunda büyük bir görüş ayrılığının bulunmadığı söylenebilir. Bu şartlar arasında Müslüman olmak, ergin olmak, akıl baliğ olmak, sağlam olmak ve erkek olmak mezhepler arasında üzerinde ittifak edilen şartlar arasındadır. Ancak geri kalan şartlar konusunda mezhep imamları arasında bazı ihtilaflar bulunur (Küçük, 2019: 19-20).

Mezheplerde cuma namazı için genel vücub şartları şunlardır: Cuma namazının kadınlara farz olmadığı manasına gelen erkek olmak; cuma namazının yolcuya farz olmadığını gösteren mukim olmak; hastaya, hastasını bırakamayan bakıcıya ve çok yaşlıya farz olmadığı anlamına gelen sağlıklı olmak; hapiste olmamak yani hür olmak ve ergenlik çağına gelmiş olmaktır. Ayrıca cuma namazı, kör olana farz değildir. Hatta yolda giderken bile olsa, Ancak yanında bir yardımcı olmadan camiye gidebilen âmâya farzdır. Düşmanlardan ve zalimlerden korkmamak da cuma namazının vücub şartları arasında kabul edilir (Zuhaylî, 2020: 1: 402-403; Nedvî, 2016: 136). Cuma namazının sıhhat şartları hususunda ise mezhepler arasında ihtilaflar mevcut olup çalışmamızın bu başlığı altında beş mezhebin görüşlerine yer verilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

2.4.1. Hanefî Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Hanefî mezhebine göre cuma namazının sıhhat şartlarını namazın kılındığı yer ile vakti, namazın kılınması için izin alınması, hutbe okunması ve cemaat sayısı bakımından incelemek yerinde olacaktır. Zira bunlar Hanefî mezhebine göre cuma namazının geçerli olabilmesi için temel şartların neler olduğu hususunda aydınlatıcıdır.

Hanefî mezhebine göre cuma namazının kılındığı yer bir belde veya belde sayılabilecek özelliklere sahip bir yer olmalıdır; zira bu şartın sağlanmadığı durumda cuma namazı geçerli sayılmaz. Bu mezhebe göre cuma namazının geçerli sayılabilmesi adına izin meselesi ise şu şekildedir: Devlet başkanı tarafından Müslümanların belli bir yerde toplanıp cuma namazı kılabilmeleri için namazı kıldıracak imama izin verilmesi gerekir. Hanefî mezhebinde cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan hutbe meselesi ise cuma namazından önce hutbe okunması biçimindedir.

Cuma namazının Hanefî mezhebine göre geçerlilik şartlarında biri de vaktidir. Bu mezhebe göre cuma namazı, öğle namazı vaktinde kılınmalıdır. Cuma namazının cemaatle kılınması sebebiyle bu namazda cemaatin sayısı meselesi Hanefî mezhebinde sıhhat şartları bakımından kendine yer bulur ve bu mezhebe göre cuma namazında imam dışında en az üç kişinin bulunması gerekir (Zuhaylî, 2020:1: 403-404; Nedvî, 2016: 136). Bunlara ek olarak, Hanefî mezhebinde cuma namazının geçerlilik şartlarından biri de cuma namazının kılındığı yerin herkese açık olmasıdır (Serahsî, 2008: 2: 182; Nedvî, 2016: 137).

2.4.2. Hanbelîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Hanbelî mezhebine göre cuma namazının sıhhat şartlarını, namazın kılındığı vakit, namazı kılanların mukim olması, cemaatin sayısı ve hutbe ile vaaz verilmesi bakımından ele almak yerinde olacaktır. Zira Hanbelîlere göre belirledikleri bu şartların sağlanmaması halinde cuma namazı geçerli sayılmaz.

Hanbelî mezhebine göre cuma namazının kılınabilmesi için namazın vaktinin girmiş olması gerekir. Bu mezhebin cuma namazı sıhhat şartlarına göre namazı eda edenlerin mukim olması, yani seferî olmaması gerekir (İbn Kudâme, 2015: 1: 410/428). Hanbelî mezhebinde cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan cemaatin sayısı hususu ise Hanefî mezhebinden farklılık gösterir. Nitekim bu mezhebe göre cemaat sayısının en az kırk kişi olması gerekir (Karaman, 1960: 36). Bütün mezheplere göre hutbe okunması cuma namazının sıhhat şartlarından biri olarak kabul edilir. Bununla birlikte Hanbelî mezhebine göre cuma namazının geçerli olabilmesi için, hutbe ve vaaz, namazdan önce Allah ve Resulü'nün anılması, en az bir tam âyetin okunması ve ardından bir hutbe ile iki vaaz verilmesini ihtiva eder (İbn Kudâme, 2018: 104).

2.4.3. Mâlikîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Mâlikîlere göre cuma namazının sıhhat şartlarını hutbe, cemaat sayısı ve namazın kılındığı yer bakımından incelemek mümkündür. Zira Mâlikîlere göre hutbeyi veren kişi, caminin yeri ve cemaatin sayısı, cuma namazının geçerliliği için büyük öneme sahiptir.

Mâlikî mezhebine göre hutbeyi veren ile namazı kıldıranın aynı kişi olması, cuma namazının sıhhat şartlarından biridir. Mâlikî mezhebinde cuma namazı için gerekli sayının bulunması da cuma namazının temel geçerlilik şartlarından biridir. Bu bağlamda Mâlikîlere göre cemaatin imam hariç tutulmak kaydıyla on iki kişi olması gerekir. Bu mezhebin cuma namazının sıhhat şartlarından biri de namazın kılındığı yer olup Mâlikîler köy ile şehir arasında bir ayrım yaparlar. Onlara göre cuma namazı, insanların meskûn oldukları şehirler, köyler ve yerleşim merkezlerinde kılınmalı ve bu merkezler birbirlerine yaklaşık 3,5 mil uzaklıkta olmalıdır (Karaman, 1980: 35). Mâlikî mezhebinin cuma namazı sıhhat şartları arasında, cami ve camide aranan şartlar ile imam ve imam için aranan şartlar da yer alır (Karaman, 1980: 35). Cuma namazının sahih ve geçerli olabilmesi için bu şartların yerine getirilmesi gerekir.

2.4.4. Şâfiîlere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Şâfiîlere göre cuma namazının sıhhat şartları, vakit, yer, cemaat sayısı, hutbe okunması ve kılınacak caminin niceliği bakımından değerlendirilebilir. Şâfiî mezhebinin bu hususta belirlediği şartlar yerine getirilmediği takdirde, cuma namazı bu mezhebin mensupları tarafından geçerli sayılmaz. Şâfiî mezhebinin sıhhat şartlarına göre, cuma namazı öğle vaktinde kılınmalıdır ve cuma namazının kılınacağı yer de şehir veya köy olmalıdır (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 259/262; Gazzâlî, 1975: 1: 488). Bu mezhebe göre cemaat sayısı kırk kişidir ve Cuma namazı için iki hutbe okunmalıdır (Şeker, 2012: 107-108). Şâfiîlere göre cuma namazı tek bir yerde eda edilmelidir; buradaki maksat ise cuma namazının sadece merkezdeki bir camide kılınmasıdır. Ancak caminin mükelleflere yetmediği takdirde, ihtiyaca göre birden fazla camide de kılınabilir. Böyle bir durumda

cuma namazından sonra öğle namazının kılınması ise sünnettir (Gazzâlî, 1975: 1: 488; Karaman, 1980: 34).

2.4.5.Câferilere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Câferilere göre cuma namazının sıhhat şartları hutbenin okunması, vakit, namazı kıldıracak kişinin izin alması ve kılınacak yer ile ilgilidir. Câferileri fakihlerin yani Câferilerin görüşlerine göre cuma namazını geçerli kılan bu şartların içeriğini ele almak yerinde olacaktır. Câferi mezhebine göre cuma namazının geçerli olması için namazın vakti ve hutbenin okunması ile okunduğu vakit önem taşır (Amilî, 1982: 4: 16). Bu mezhepte cuma namazının geçerli olması için namazı kıldıracak kişinin izin almış olması da öneme haiz olup Câferi fakihlerin çoğu cuma namazı kılmanın imametin faziletlerinden biri olduğuna; ayrıca sadece ehil olanların cuma namazı kıldırabileceğine inanır. Cuma namazının meşruiyetini masum İmam'ın hazır bulunmasına veya onun tayin ettiği bir imamın liderliğinde cuma namazının kılınmasına bağlı olarak görmüşlerdir. Cuma namazın sahih olabilmesi için masum İmam'ın hazır bulunması veya onun izni gerektiği şeklindedir. Ancak gaybet döneminde böyle bir izin bulunmamaktadır. Bu sebeple, bu dönemde cuma namazını icra etmek caiz değildir şeklindeki bir görüşü savunmaktadırlar (Şehîd-i Sânî, 1989: 9).

Cuma namazlarının cemaatle kılınmasını (Saduk, 1990: 2: 82) şart koşan Câferi mezhebinin cuma namazı için bir diğer sıhhat şartı da cuma namazı kılınan yerlerin bir birie yakın olmamasıdır. Başka bir deyişle, Câferi fakihlerin çoğuna göre cuma namazlarının kılındığı yerler arasında uygun bir mesafe olması veya bir şehirde birden fazla yerde namaz kılınmaması gerekir. Ayrıca Câferi hukukçularına göre iki cuma namazı arasındaki mesafe en az bir fersah olmalıdır (Amilî, 1982: 5: 17). Câferilere göre cuma namazında, imamın âdil olması sıhhat şartlardan dır. Ama bu şartı sadece Câferi hukukçular tarafından ileri sürülmüştür ve Sünnet mezhepleri bu şart'a katılmamaktadır (Hillî, 1945: 2: 279-280). Câferi fıkıh âlimleri, cuma namazın kılınması veya sıhhat şart olunması için, şehir veya köyde ikamet etmeyi şart koşmamışlar ve sadece namaz kılacak kişilerin yerleşik bir mekânda olmalarını gerektiren bir şartı kabul etmişlerdir. Hatta ikamet ettikleri yer bir çadır olsa bile bu durumda namazın kılınmasını gerekli görmüşlerdir (Amilî, t.y.: 2: 144; Necefî, 1981: 11: 279).

2.5. Cuma Namazının Bir Belde Veya Belde Hükmünde Bulunan Bir Yerde Kılınması

2.5.1. Hanefîlerin Görüşü

Hanefîlere göre cuma namazının kılınacağı yerin şehir veya şehir benzeri bir yer olması veyahut böyle bir yere yakın olması gerekir. Burada şehir benzeri denilerek anlatılmak istenen, şehir denilebilecek büyüklüğe sahip olması (Muhamed, 1994: 264), bir yere yakın olmak ile anlatılmak istenen ise ezanın şehirden duyulabileceği uzaklıkta olmasıdır (Sâğarcî, 2009: 249). Cuma namazının kılınacağı yer hususunda şehir olma şartını ileri süren yalnızca Hanefî müctehidler olup, Hanefîler haricindeki tüm İslâm bilginleri ve müctehidler, cuma namazının eda edileceği yerin bir şehir merkezi olma şartını kabul etmezler (Yavuz, 1986: 53).

Hanefî âlimlerinden Kâsânî (ö. 587/1191), cuma namazının bir beldede veya belde sayılan bir yerde kılınması şartını şu şekilde açıklar: "Bize göre cuma namazının sahih olması için bir şehirde kılınması gerekir. Dolayısıyla cuma namazı sadece şehir merkezlerinde bulunanlara farzdır. Aynı şekilde şehre bağlı olmayan köylerde yaşayanlara da cuma namazı farz değildir ve bu köylerde cuma namazı geçerli değildir" (Kâsânî, 1997: 1: 583). Kâsânî'nin bu tanımlamasına göre Hanefî mezhebinde, köylerde cuma namazı kılınamaz (Kudûrî, 2018: 94).

Hanefîlerin köylerde cuma namazı kılınamayacağına dair delilleri ise Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber'in mescidinden sonraki ilk cuma Bahreyn'in Cûvâsâ köyünde/şehrinde Abdülkays oğullarının mescidinde kılınmıştır (Sâğarcî, 2009: 249). Hanefîler, cuma namazının sadece şehirlerde ve büyük köylerde geçerli olduğuna dair, İbn Ebi Şeybe'nin Hz. Ali'den gelen şu rivayetini de delil olarak gösterirler: "Büyük köyler ve büyük şehirler dışında cuma namazı, Teşrîk namazı, Ramazan Bayramı namazı ve Kurban Bayramı namazı yoktur" (Yazır, 2015: 5: 362). Serahsî ise eserinde bu delili şu şekilde açıklar: "Sahabeler şehirleri ve köyleri fethettiklerinde, diğer kasaba ve şehirlerde minber dikme veya mescit inşa etme zahmetine girmediler" (Serahsî, 2008: 2: 34). Bu hadis, ilk bakışta yukarıda zikredilen hadisle çelişiyor gibi görünse de Cûvâsâ'nın Bahreyn'de bir şehir olduğu belirtildiğinden herhangi bir çelişki yoktur. Zira burada da şehir için köy kelimesi kullanılır (Sâğarcî, 2009: 249).

Neticede bu hükmün Hz. Ali'nin kendi kanaatlerine göre değil, şeriatın öngördüğü düzenlemelere göre olduğu düşünülebilir. Ancak Hz. Ali kendi sözleriyle bize bu şehirlerin nerede olduğunu açıklamadığı için böyle bir anlam karmaşasına sebep olur (Tahâvî, 2012: 1: 188).

Hz. Ali'nin aynı zamanda bu sözü, Hanefî mezhebinde cuma namazının sadece büyük şehirlerde geçerli olduğuna delil olarak kabul edilir (Döndüren, 1987: 144). Büyük şehir ise Hz. Ali'nin sözlerinden yola çıkarak iki şekilde tanımlanabilir. Bunlardan ilkine göre büyük şehir ve büyük köy, nüfusu çok olan bir şehir veya yüzölçümü açısından büyük bir yer anlamına gelir. Ayrıca bu şehirlerde zalimlerin ezdiklerini kurtarmak için kuralları uygulayan, güvenlik ve düzeni garanti eden bir hâkim olmalıdır. İkinci tanıma göre ise, cuma günü mükellef olanların hepsinin bir araya toplanması halinde camiye sığmazlarsa burası büyük köy veya büyük şehir olarak tanımlanabilir (Yazır, 2015: 5: 362-363). Bu iki genel tanım bir tarafa konulursa, Hanefî hukukçular arasında şehrin tanımı hususunda görüş ayrılıkları bulunduğu görülür (Koç, 2021: 575).

Bir yerin şehir sayılması hususundaki rivayetler ise çeşitlidir. Örneğin, Hz. Ömer Medine, Bahreyn, Basra, Kûfe, Cezire, Şam ve Mısır'ı şehirleştirmiştir (Tahâvî, 2012: 1: 188). Bir diğer örnek de Haccac'dan gelmekte olup o,Yezîd b. İbrahim'den Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yedi şehir vardır: Medine bir şehirdir, Basra, Kûfe, Bahreyn, Cezire, Şam ve Mısır da birer şehirdir. Yezid b. İbrahim dedi ki: Hasen'e Vâsıt'tan da bahsedildi. Dedi: Vâsıt'ı da bir şehir olarak saydın mı?" (Tahâvî, 2012: 1: 189).

Rivayetlerde bahsi geçen bu beldeler, Hz. Peygamber'den sonra şehirleştiği için şehir olarak kabul edilmelidir ve buna göre bu beldelerin dışında Müslümanlara ait bir bölge şehir olursa, aynı hükme tabidir ve orada cuma namazı kılmak diğer şehirlerde cuma namazı kılmak gibidir (Tahâvî, 2012: 1: 188). Bununla birlikte İmam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) bu konuda iki görüşü mevcut olup Selcî (ö. 266/880) ve Kerhî (ö. 340/952), İmam Ebu Yusuf'un birinci görüşünü benimsemişlerdir. İmam Ebû Yusuf'un bu hususstaki birinci görüşü şu biçimdedir: "Kalabalık bir şehir, kuralları ve cezaları uygulayan yöneticileri ve yargıçları olan bir şehirdir" (Merginânî, t.y.: 1: 185). İmam Ebû Yusuf'un ikinci görüşü ise "kalabalık şehir, en büyük mescidin bile insanları barındıramadığı şehirdir" (Meydânî, t.y.: 1: 154) biçimindedir.

İmam Muhammed'e (ö. 573/1177) göre ise devlet başkanının şehir olarak seçtiği yer her nereyse orası şehir olur; örneğin devlet başkanı had ve kısas için bir köye vekil gönderirse o köy şehir olur. Ancak devlet başkanı vekilini azlederse veya kendi yanına geri çağırırsa orası tekrar köy statüsüne döner. Kerhî'ye göre şehrin tanımı şudur: Şehir, sınırları belirli ve hükümlülerin infaz edildiği bir yerdir. Bazıları Kerhî'nin görüşüne şöyle bir eklemede bulunur: "Şehir, insanların hayatta ihtiyaç duydukları şeyleri bulabildikleri yerdir". Muhammed b. Şücâ es-Selcî de "şehirlerin, her ustanın mesleğini icra ettiği yerler olduğu söylenir" (Mevsılî, 2019: 1: 194) biçiminde şehrin tanımını yapar. Bu hususta Ebû Yusuf'tan gelen bir rivayete göre de bir yerleşim yerinde on bin kişi yaşıyorsa orası bir şehirdir (Aynî, 1990: 52). Bazı Hanefî hukukçular ise şehri, insanların çalışmak için başka bir yere gitmek zorunda kalmadıkları, her meslekten zanaatkârın bulunduğu bir yerleşim birimi olan yer şeklinde tanımlarlar (Koç, 2021: 576).

Sonuç olarak Hanefî âlimlerin ifadelerinden bir şehir tanımı çıkarmaya çalışırsak şunları söyleyebiliriz: Müslümanların en büyük camiye bile sığmadığı bir yer veya şeriatın emirlerini yerine getirme gücüne sahip Müslüman bir vali veya hâkimin bulunduğu yerleşim yerine şehir denilir. Bununla birlikte Müslüman vali veya hâkim, şeriatın bütün emirlerini yerine getirmese bile insanların hak ve hürriyetlerini korumak, fesadı önlemek, mazlumun hakkını almak için yeterlidir (Gümüş, 1995: 380).

Recep Çetintaş, çevirisini yaptığı *Dört Mezhebe Göre Delilleriyle İbâdet İlmihali Mezheb* adlı kitabında yeni kendisine ait olan *İmamlarının Cuma Namazı Hakkında Görüşleri ve Delilleri* adlı kitabına atıfta bulunarak Hanefî mezhebine göre cuma namazının kılınacağı yerin şehir veya şehir benzeri bir yer olması veyahut böyle bir yere yakın olması gerekli olduğu konusunda şunları belirtmektedir:

> Kur'an-ı Kerim cuma namazını şehir şartıyla kayıtlamaksızın mutlak olarak farz kılmıştır. Hanefîlerin usullerine göre Kur'an'ın mutlak hükmünü takyid edecek delilin Kur'anla aynı güçte olması gerekir. Bu delil de onlara göre mütevatir ve meşhur hadistir. Sahih bile olsa âhad hadisle Kur'an'ın âmmı tahsis, mutlakı takyid edilemez. Cuma namazını şehir şartıyla takyid edecek böyle bir delil mevcut değildir. Bu sebeple Kur'an'da emredildiği gibi şehir ve köyle kayıtlanmaksızın içerisinde cemaat bulunan her yerde mutlak olarak kılınması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber hicret yolculuğu sırasında küçük bir köy olan Rânûna yurdunda cuma namazı kılmış ve O'nun emriyle

Es'ad b. Zürare Mdîne'nin Hezmünnebît denilen bir mezrasında cuma namazı kıldırmıştır. Keza Hz. Peygamber zamanında Bahreyn'de küçük bir köy olan Cûvâsa'da sahabîler cuma namazı kılmışlardır. Hz. Ömer ve Osman zamanlarında da onların emriyle köylerde ve Mekke ile Medîne arasındaki suların başlarında Müslümanlar cuma namazı kılmışlardır. Sahabeden hiç kimse de buna karşı çıkmamıştır. Bu da cuma namazının içerisinde cemaat bulunan her yerde kılınacağını gösterir (Mevlevî, 2019: 130-131; Çetintaş, 2019: 177-191).

2.5.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelîler, cuma namazının kılınması için yalnızca şehri şart olarak görmez; aksine, köylerde ve kasabalarda cuma namazının geçerli olduğunu söylerler (İbn Kudâme, 2015: 1: 426). Hanbelîlere göre sadece bir yerleşim yerinin varlığı, cuma namazının kılınması için yeterli bir koşuldur. Onlar bu hususta Hz. Peygamber'in bir hadisini bu hususstaki delil olarak kabul ederler ve ilgili hadis şu şekildedir: "Hz. Peygamber, Uveyne köyleri halkına cuma namazını yazılı olarak kılmalarını emretti" (Zuhaylî, 1994: 2: 379).

Cuma namazı için şehir şartı ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) şöyle demiştir: "Şehir halkı ezanı işitsin veya işitmesin cuma günü gelmelidir. Çünkü cuma günü asıl olan, onun şehirde kılınmasıdır. Dolayısıyla yakın ile uzak arasında bir fark yoktur. Zaten bir şehir bir fersahtan fazla değildir. Bu kadarı yakın sayılır" (İbn Kudâme, 1984: 2: 145). Hanbelîler köylerde cuma namazının geçerli olduğunu söylerken ise köyü şu şekilde tanımlarlar: Köyler bir yerleşim yeri olmalıdır ve binaları taş, çamur, tuğla, direk, ahşap ve benzeri malzemelerden yapılmış olmalıdır. Böyle köylerde cuma namazı sahihtir (İbn Kudâme, 2015: 1: 426).

Hanbelîlere göre, çadırlarda veya kıl evlerde yaşayan ve göçebe olanlara cuma namazı farz değildir. Onlar cuma namazı kılsalar dahi bu namazları sahih değildir; zira bu tür evler sürekli yaşamak için inşa edilmiş kalıcı yapılar değillerdir (Zuhaylî, 2020: 2: 379). Ayrıca göçebelerin yaşamak için belirli bir yerleri yoktur. Benzer şekilde Medine çevresindeki Arap kabileleri de aynı durumdadır ve onlar da cuma namazı kılmazlar. Hanbelîler, çadırlarda yaşayanların kıldığı cuma namazının sahih olmadığını şu şekilde açıklarlar: Hz. Peygamber onlara cuma kılmalarını emretmedi. Eğer cuma namazı onlara farz olsaydı bu konuda çok rivayet olurdu ve tartışılırdı. Bu konu netleşirdi ve bununla

ilgili bir haber olurdu. Ancak ezanı yerinde işitirlerse namaza gelmeleri gerekir. Örneğin şehrin merkez köylerinde yaşayanlar gibi (İbn Kudâme, 2015: 1: 426).

2.5.3. ŞâfiîlerinGörüşü

Şâfiîler, cuma namazının geçerli olabilmesi için bir şehir veya köyde kılınması şartını öne sürerler ve onlar, cuma namazının, cuma namazı kılabilecek şehir veya köy halkının ikamet ettiği yerlerde kılınması gerektiğini söylerler (Şarânî, 1980: 1: 323). Şâfiîler şehir ve köyü şu şekilde tanımlarlar: Şehir, yöneticisi ve idarecisi olan, çarşısı ve pazarı bulunan, alışveriş yapılan yerdir. Köyün ise yöneticisi ve idarecisi yoktur. Ancak köyde kırk kişi varsa orada cuma namazı kılınabilir (Küçük, 2019: 29).

Şâfiîler, köylerde cuma namazının geçerli olduğuna dair cuma âyetini delil olarak gösterirler ve İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre "cuma günü namaz için çağrı yapıldığında" (Cuma, 62: 9) âyetinin lafzı ve manası açıktır. Şehirden uzak olmayan ve köyde olup ezanı duyan herkesin cuma namazına gitmesi gerekir (Serhasî, 2008: 2: 35). Şâfiî fakihlerinden İmam Nevevî de *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserinde cuma namazının geçerlilik şartlarını sıralarken bu konuda şunları söylemiştir: "cuma namazının bir yerleşim yerinde kılınması gerekir. En sahih görüşe göre çadırda yaşayanlara, sürekli tarlada kalsalar bile cuma namazı farz değildir" (Nevevî, 2013: 162).

Şâfiîlerin çok makbul gördüğü *Ümm* adlı eserde de bu durumla ilgili olarak İmam Şâfiî'den şu alıntı yapılır: "Bir kabile halkı bir memlekette toplanırsa, o şehir halkından veya ona yakın bir yerden ezan sesini duyan herkese cuma namazı farz olur. Cuma âyeti de buna işaret eder. Çünkü cuma namazı sayıya göre farzdır ve özür sahibi olan kimse dışında hiç kimse cuma namazının farz kılınmasına daha layık değildir" (Şâfiî, 1983: 1: 221). İmam Şâfiî'nin bu hususta bir başka rivayeti de şöyledir:

> Bir şehirde ne kadar insan, işçi veya cami olursa olsun, cuma namazı ancak en büyük camide kılınabilir. Eğer bir şehirde birçok büyük cami varsa, sadece birinde cuma namazı kılınabilir.
> Bu büyük mescidler den hangisi zeval vaktinden sonra ilk olarak cuma kılınırsa o cuma geçerlidir. Ondan sonra başka mescid'de cuma namazı kılınsa da bu cuma geçerli olmayacağı için namazı dört rekât öğlen olarak iade etmeleri gerekir. Bir şehir genişleyip evler çoğaldığında, irili ufaklı birçok cami inşa edildiğinde, o şehirde sadece bir camide cuma namazı kılmak caizdir. Aynı şekilde, büyük

şehrin etrafındaki küçük köyler bir araya toplanırsa, büyük camiden başka bir yerde cuma namazı kılınmasını hoş görmem. Büyük şehir olmayan bir yerde cuma namazı kılınırsa, cuma namazı kılanların öğle namazını iade etmeleri gerekir (Şâfiî, 1993: 1: 331).

2.5.4. Mâlikîlerin Görüşü

Hanefîler gibi Mâlikî mezhebi de şehri, cuma namazının geçerlilik şartlarından biri olarak kabul eder; onlar, cuma namazının bir şehirde veya insanların sürekli olarak yaşadığı bir kasaba, köy veya yerleşim yerinde kılınmasını şart koşarlar. Bu bağlamda Mâlikîlere göre cuma namazının bir yerde kılınabilmesi için o yerin bir "yerleşim birimi" olması gerekir. Bunun sağlanabilmesi için ise yerleşim yerinin yapılarının kerpiç, ahşap veya kamış gibi malzemelerden yapılmış olması gerekir; çadır gibi geçici olarak inşa edilen yapıların bulunduğu yerlerde cuma namazı kılınamaz. Yani onlar, ezan sesinin duyulduğu yerleşim yerlerinde ve çevresinde cuma namazı kılınabileceği görüşündedirler (Koç, 2021: 577).

Diğer mezheplerde olduğu gibi Mâlikîlerde de şehirle ilgili bazı tanımlar mevcut olup İmam Mâlik'e göre "Camisi ve çarşısı olan her yerleşim yeri şehir sayılır. Köy ve şehir kelimeleri eş anlamlıdır. Nüfusun az veya çok olması hükmü değiştirmez" (Şâfiî, t.y.: 259; Karaman, 1980: 35). İbn Rüşd (ö. 520/1126), *Bidâyetü'l-mücteh*id *ve nihâyetü'l-muktesid* adlı eserinde İmam Mâlik'in bu konudaki görüşünü şu şekilde açıklar: "İmam Mâlik, namazı şehirde ve sultanın izniyle kılmayı gerekli görmemiş ve bunu şart koşmamıştır. Ancak mescitte kılınmasını gerekli görmüştür. Çünkü şehirde ve sultanın izniyle namaz kılmak, namazın niteliği ve keyfiyeti ile ilgisi olmayan bir şeydir. Oysa camide namaz kılmak namazın mahiyetiyle yakından ilgilidir" (İbn Rüşd, t.y.: 131).

Mâlikîler, cuma namazının hem şehirde hem de köyde geçerli olduğunu söylerler. Nitekim İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre, bir köyün evleri veya binaları birbirine bitişikse ve bu binalara ait sokaklar varsa, cuma namazı bu köyde kılınmalıdır (Sahnûn, 1991: 1: 142) . İmam Şâfiî, bir şehirde veya köyde kırk erkek bulunursa cuma namazı onlara farz olur diyerek bu hususta açık bir hüküm verse de İmam Mâlik, bu hususa dair belirli bir sayı vermemiştir. Ancak yine de bu mezhebe göre, bir köyde birkaç ev varsa ve onlara ait bir mescit varsa, bu köyde cuma namazı kılmak farz ve sahihtir. İmam Mâlik de bir köyde

cuma namazı kılınabileceğine dair Hz. Peygamber'in Cûvâsâ adlı bir köyde cuma namazı kılmasını delil göstermiştir (Pala, 2006: 291). Neticede Mâlikîlerin genel itibariyle cuma namazının kılınacağı yerle ilgili görüşleri hususunda şunları söylemek mümkündür: Mâlikîler cuma namazının geçerlilik şartı olarak sadece köy ve şehri dikkate alırlar. Yani ister köy ister şehir olsun, sürekli ikamet edilen bir yer olması yeterlidir (Akay, 2006: 47).

2.5.5. Câferilerin Görüşü

Câferi mezhebi, cuma namazının büyük bir şehirde kılınmasını şart koşmamakla birlikte, iki cuma namazının birbirine yakın veya aynı yerde kılınmamasını geçerlilik şartlarından biri olarak kabul eder (Necefî, 1981: 11: 279). Başka bir deyişle, bir beldenin sınırları içinde yalnızca bir cuma namazı kılınmalıdır; böylece cuma namazı sahih olur. Yani Câferilere göre iki cuma namazı arasındaki mesafe bir fersahtan az olmamalıdır. Bu şartın delili İmam Bâkır'dan (ö. 114/733) rivayet edilen şu açıklamadır: "İki Cuma namazı arasında üç mil mesafe varsa, insanların cuma namazlarını ayrı ayrı kılmalarında bir sakınca yoktur. Ona göre iki cuma namazı arasındaki mesafe üç milden az olmamalıdır" (Amilî, 1982: 5: 17).

Câferi mezhebinde köylerde cuma namazının kılınması hususunda iki rivayet bulunmakta olup ilk rivayete göre, köylerde yaşayanlara cuma ve bayram namazları farz değildir. Bu rivayetin temelinde köylerde yaşayan insanların din eğitimi almalarının bazen imkânsız oluşu yatar. Nitekim din derslerinin alınamadığı köylerde, cemaat imamı veya hatibi olmak da mümkün değildir. Neticede böyle bir durumda köy halkı cuma namazı kılmakla yükümlü değildir; zira cuma namazı kılma şartı mevcut değildir. Köylerde cuma namazını kılınması hususu, devlet başkanının izninin alınması meselesi göz önünde bulundurularak ele alınırsa da buralarda cuma namazının eda edilmesinin imkânsız olduğu söylenebilir. Zira şehirlerde ve büyük yerleşim yerlerinde cuma namazı için izin almak veya bizzat devlet başkanının hazır bulunması mümkünken köylerin uzak yerler olması sebebiyle buralara iznin ulaşması imkânsızdır (Tûsî, 1984: 1: 420).

Câferi mezhebinde köylerde cuma namazının kılınması hususundaki ikinci rivayet ise" eğer köy halkı, salih bir imama sahip olmak da dâhil olmak üzere gerekli şartlara sahipse, öğle namazı yerine cuma namazı kılmaları daha iyidir" (Tûsî, 1984: 1: 420) biçiminde olup buradan anlaşıldığı üzere Câferilere göre cuma namazı için gerekli bazı

şartlar sağlanmışsa buralarda cuma namazının eda edilmesi mümkündür. Bu şartlar ise şu şekildedir: Köydeki bir grubun kendileri için hutbe okuyabilecek bir şahıslarının olması ve en az beş kişinin mevcut olması halinde cuma namazı kılınabilir. Bu şartlar sağlandığı takdirde iki rekât cuma namazı kılınır ancak sayıları beşe ulaşmadığı takdirde veya hatipleri yoksa cuma namazı kılmaları gerekmez. Câferi mazhebine göre bu şartların sağlanamaması halinde özellikle de köy halkının hutbe okuyacak kimsesinin olmaması durumunda, cuma günü öğle namazını dört rekât olarak kılmaları farzdır (Tûsî, 1984: 1: 420).

2.6. Belli Bir Yerde Müslümanların Toplanıp Cuma Namazını Kılmaları İçin İzin Verilmesi

Belirli bir yerde Müslümanların toplanarak cuma namazı kılmalarına izin verilmesi hususunda mezhepler arasında tartışmalar mevcuttur (Koç, 2021: 578). Çalışmamızın bu başlığında beş mezhebin bu hususta görüşlerine yer verilecektir.

2.6.1. Hanefîlerin Görüşü

Hanefîlere göre cuma namazının kılınabilmesi ve geçerli olabilmesi için devlet başkanı tarafından izin verilmiş olması gerekir. Bu mezhepte cuma namazını bizzat devlet başkanı kıldırabileceği gibi devlet başkanının görevlendirdiği bir kişi de kıldırabilir (Sâğarcî, 2009: 249). Nitekim Hanefî âlimlerinden Cessâs (ö. 370/981), Tahâvî (ö. 321/933) ve Kudûrî'nin kitaplarında cuma namazının sahih olması için devlet başkanı tarafından kıldırılması gerektiği belirtilir. Bununla birlikte bu hususta herhangi bir rivayet delili sunmamışlardır (Çetintaş, 2014: 211). Hanefî âlimlerinden İmam Muhammed (ö. 189/805), *Kitabü'l-Asl* adlı eserinde İmam Ebû Hanife'ye soru-cevap şeklinde, devlet başkanı tarafından yetkilendirilmemiş bir kişinin cuma namazı kıldırmasının sahih olmayacağını ifade eder ve bu soru-cevap şu şekildedir:

> Ben dedim ki: İmam bir şehir veya kasabadan geçse ve o belde halkını cuma günü toplasa, yolcu da olsa onlar için yeterli olur mu? "Evet" dedi. "Neden?" diye sordum. Dedi ki: "Çünkü imam bu konuda başkası gibi değildir. Biliyorsun ki imam olmadan cuma olmaz." Dedim ki: "Bir adam cuma günü cemaate iki rekât namaz kıldırdı, emir (bölgenin başı) ona bunu emretmedi, ne dersin?" Dedi ki: "Bu onlar için yeterli değildir, öğleyi tekrar kılmaları gerekir. "Ben de dedim ki: "Ya o yerin

> belediye başkanı tarafından emredilmişse veya onun yardımcısıysa veya polis şefi ise veya bir hâkim ise?" Dedi ki: "Onların namazları kendilerine yeter (Şeybânî, t.y.: 190).

Bu şartı ileri süren Hanefî hukukçular, bazı hadisleri ve akli delilleri kanıt olarak sunarlar (Karaman, 1993: 87). Bunların hadis delili Câbir bin Abdillah tarafından rivayet edilen şu hadistir:

> Peygamber bir hutbesinde bize şöyle buyurdu: "Ey insanlar, ölmeden önce Allah'a tövbe edin. Başka şeylerden önce iyi işler yapmaya çalışın. Allah'ı çok zikrederek, gizli ve açık sadaka vererek Rabbinizle aranızdaki bağı güçlendirin. Böyle yaparsanız, size rızık verilir ve zikriniz Allah katında hoş olur. Bilin ki, Allah benim makamımda bu günü, bu ayı ve bu yılı size farz kıldı. Ve bu kıyamet gününe kadar devam edecektir. Kimin benim zamanımda veya benden sonra âdil veya zalim bir imamı olur da onu küçümser veya ona küfrederse, Allah ikisini bir araya getirmesin ve onun hiçbir amelini hayırla bereketlendirmesin. Bilin ki böyle bir kimsenin tövbe edinceye kadar ne namazı, ne zekâtı, ne haccı, ne orucu, ne de iyi ameli vardır. Artık kim tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul etsin (İbn Mace, İkame, 78: 3: 1081).

Hanefîlere göre "benden sonra âdil veya zalim bir imamı olur da" bu hadisten, Hz. Peygamber'in devlet başkanının cuma namazı kılmasına izin vermesini şart koştuğu anlaşılır (Serahsî, 2008: 2: 37). Hanefîlerin bu konudaki bir diğer delilleri ise sahabenin sözleri olup bu sözler şöyledir: "Yöneticiye ait dört şey vardır: Fey'i toplamak, hadleri uygulamak, zekât ve cuma namazı (Yazır, 2015: 5: 364). Hanefîlere göre cuma âyetinde geçen "Allah'ın zikrine koşun" ifadesi de devlet başkanının iznine ihtiyaç olduğunu gösterir. Ziraâyette geçen "Allah'ı zikretmek" ifadesi namaz anlamına gelir. Namaza gitmek ve hatırlamak ise bir hatırlatıcı olmasını gerekli kılar ve bu hatırlatıcı sadece izni olanın sahip olabileceği "ikamet/velayet" yetkisine de sahip olmalıdır (Pala, 2006: 294).

Bu konudaki diğer görüş ise cuma günü kalabalık bir cemaatin önünde durmanın bir şeref, büyük bir onur ve yüksek bir mevki manasına da gelmesi sebebiyle fitneyi önlemek adına cuma namazı için izin verilmesi gerektiğidir. Nitekim bu onur ve mevki, liderliği ele geçirmek isteyen herkesin birbiriyle yarıştığı bir duruma sebebiyet verir ki bu da insanların birbiriyle ihtilafa düşmesine hatta birbirlerini öldürmesine yol açabilir. Neticede ise tüm bunlar fitnenin ortaya çıkmasına ve namazın ihmal edilmesine neden olacağından fitnenin önlenmesi ve cuma namazının amacına ulaşması için cuma namazı

için toplanan kalabalığa, itaat edilmesi gereken veya cezasından korkulan bir otoritenin emriyle izin verilmesi gerekir (Pala, 2006: 294).

2.6.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelîler, cuma namazı için devlet başkanının izninin gerekli olduğu konusunda Hanefîlerle hemfikir değildir; aksine onlar, cuma namazı için devlet başkanının izninin gerekli olmadığını öne sürerler.

Hanbelîlerin en bilinen kitabı olan *Muğnî'de* bu hususta iki görüş bulunur. Bunlardan ilki şöyledir: Cuma namazı farz olduğu için öğle namazı gibidir ve öğle namazı için devlet başkanının izni gerekmediği gibi cuma namazı için de gerekmez. İkincisi ise şöyledir: Hz. Osman (halife iken) kuşatma altındayken Hz. Ali cuma namazını kılmaya devam eder ve hiç kimse bu duruma karşı ses çıkarmaz. Olayı duyan Hz. Osman, bunun doğru olduğunu kabul eder ve herkese arkasında namaz kılmalarını emreder. Nitekim bu olay Ubeydullah b. Adiy b. Hayyar'dan rivayet edilmiş olup o, kuşatma altında iken Hz. Osman'ın yanına gider ve şöyle der: "Sen Müslümanların emirisin ve biz sana yapılan haksız muameleyi görüyoruz. Kötü bir imam bize namaz kıldırıyor ve biz de buna zorlanıyoruz." Hz. Osman ona şu şekilde cevap verir: "Namaz insanların yaptığı en hayırlı ameldir. Eğer insanlar iyilik yaparlarsa sen de onlara iyilik yap. Eğer kötülük yaparlarsa, onların kötülüklerinden sakının" (İbn Kudâme, 2015:1: 427).

2.6.3. Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiîlere göre cuma namazı için devlet başkanının izni şart değildir. İmam Şâfiî, *Ümm* adlı kitabında cuma namazını diğer namazlar gibi değerlendirmiş ve şöyle demiştir: "cuma günü, yönetici, memur, şehir yöneticisi veya komutan olmayan herhangi bir imamın arkasında cuma namazı kılmak sahihtir, tıpkı seleflerinden herhangi birinin arkasında cuma namazı kılmanın sahih olduğu gibi" (Şâfiî, 1983: 1: 221). Şâfiîler bu konuda Malik b. Enes'in rivayet ettiği hadisi de delil olarak kabul ederler. Bu hadis, Malik bin Enes'in kendisine İbn Şihab'dan, onun da Ebû Ubeyd'den, İbnü'l-Ezher'in azatlı bir kölesinden

rivayet ettiğini söyler ve ilgili hadis şöyledir: "Dedi ki: Hz. Ali ile birlikte bayram namazına katıldık ve o sırada Hz. Osman muhasara edilmişti" (Şâfiî, 1983: 1: 221).

2.6.4. Mâlikîlerin Görüşü

Mâlikîler de Şâfiîler gibi cuma namazını kılmak için devlet başkanının iznini şart koşmazlar (Akay, 2006: 52). Bu konuda Sahnûn'un (ö. 240/854) Mâlikî fıkhına dair eseri olarak *Müdevvene'de* İmam Mâlik'tan rivayeti şöyledir: Faslılar, kulübelerinin evler gibi sıralandığını ancak bir valilerinin olmadığını söylediklerinde, bu durumda cuma namazı kılıp kılmayacaklarını sormuşlar ve "İmam Mâlik, valileri olmasa da cuma namazı kılmaları gerektiğini söyledi" cevabını almışlardır (Sahnûn, 1991: 1: 142).

Cuma namazı için devlet başkanının izninin şart olmadığına delil olarak İmam Mâlik şöyle anlatır: Hz. Osman kuşatma altındayken, Ebû Cafer el-Kari cuma vakti geldiğinde Abdullah bin Ömer'e geldi. İbn Ömer ona şöyle dedi: "Cuma namazını farz namazlardan biri olduğu için kıldırıyorsun." Aynı zamanda bu namaz öğle namazı gibidir; diğer namazlardan hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla bu namazın kılınması için devlet başkanının izin vermesine gerek yoktur. Bu namaz da hacca benzer ve bu nedenle devlet başkanının bu namazın kılınmasını onaylamasına gerek yoktur. Ülkelerin din görevlileri Mekke'ye hac seferleri düzenlerler, ancak hac farz veya geçerli değildir (Sahnûn, 1991: 1: 151; Yavuz, 1986: 65-66).

İmam Mâlik, cuma namazında devlet başkanının izninin veya yetkisinin gerekli olup olmadığı konusunda şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah'ın yeryüzünde birtakım farzları ve vacipleri vardır, ondan daha hayırlısı ve eksik bıraktığı bir şey yoktur. Bir yöneticinin varlığı ya da yokluğu da bunlardan biridir" (Sahnûn, 1991: 1: 142).

2.6.5. Câferilerin Görüşü

Câferi mezhebinde cuma namazında devlet başkanının veya vekilinin hazır bulunmasıyla ilgili üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, cuma namazı vilayetin işlerinden sayılmaz ve Cuma namazını diğer günlük namazlar gibi kabul ederler; dolayısıyla devlet

başkanının veya vekilinin iznine ihtiyaç olmadığını düşünürler. Bu nedenle Şehîd-i Sanî (ö. 966/1559) gibi bazı âlimler imamın masum bir varlık olduğunu ve onun yokluğunda cuma namazının geçerli olacağını söylerler (Şehîd-i Sânî, 1989: 173).

İkinci görüşe göre, İmam varlık çağında ise cuma izni bir vilayet meselesi olarak kabul edilir ve bu durumda Masum İmam'dan izin alınması gerekir. Ancak İmam gaybet çağında ise cuma namazı için izin almaya gerek yoktur. Bununla birlikte, Masum İmam'ın yokluğunda cuma namazının hükmü tartışma konusudur. Öyle ki gaybet çağına gelince, İmam'a ulaşılamadığı için âdil bir sultan olma şartının artık gerekli olmadığına inanılır (Hûî, 2000: 11: 31).

Üçüncü görüşe göre ise cuma namazı kılmak genel olarak bir vilayet meselesidir. Bu görüşe göre, cuma namazları masum bir imamın veya imamın özel bir vekilinin huzurunda farzdır. Bu konuda varlık halinde olmak ile yokluk halinde olmak arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla İmam'ın gıyabında cuma namazı kılmak haramdır. Bu görüşe göre masum İmam'ın gıyabında kılınan her cuma namazı bid'attır. Bu görüşteki âlimler, izinsiz cuma namazı kılmayı sapkınlık olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bazıları cuma namazının âdil bir fakihin izniyle veya âdil fakih'ın izniyle kılınabileceğine dair fetva vermişlerdir (Şehîd-i Sânî, 1989: 9).

2.7. Cuma Namazının Farzından Önce Hutbe Okunması

Hutbe, dinî bilgi, fikir veya konuların belli bir şekilde cemaate sunulmasını ve bunların halk tarafından kabul görmesini amaçlar; bu insanların en çok duydukları dinî eğitim ve rehberlik aracıdır (Ercan, 2019: 6). Cuma namazında hutbe okunması sıhhat şartlarından biridir ve bu konuda mezhepler arasında görüş birliği vardır. Ancak hutbenin şekli ve şartları konusunda âlimler arasında bir görüş birliği yoktur (Karaman, 1993: 87).

2.7.1. Hanefîlerin Görüşü

Hanefîlerin cuma namazı hutbesine dair görüşleri, "Ey iman edenler! cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı zikretmek için koşun" (Cuma, 62: 9) şeklindeki

âyete dayanır. Nitekim bu âyette geçen "Allah'ı zikretmek için koşun" ifadesinin hızlı koşmak anlamına gelmediği, aksine "zikre koşun" ifadesiyle kastedilenin hutbe olduğu biçimindeki yorumları bunu gösterir niteliktedir (Beyzâvî, 2011: 5: 265). Ayrıca Hanefîler, Hz. Peygamber'in cuma namazında hutbe okunmasının "cuma namazının yarısı gibi" olduğunu söylemesi (İbn Âbidîn, t.y.: 311) ve onun kendi döneminde hutbesiz cuma namazı kıldırmamasını (Merginânî, t.y.: 1: 186) da cuma namazı için hutbenin şart olduğuna delil gösterirler.

Hanefî mezhebinin meşhur kitabı olan *Kudûrî'de* cuma namazında hutbe okunması şartıyla ilgili şu ifadeler yer alır: "Cuma gününün şartlarından biri de namazdan önce hutbe okumaktır. İki hutbe okunur ve bunlar oturularak ayrılır. Hutbe abdestli ve ayakta okunur" (Kudûrî, 2018: 95). Bununla birlikte *Reddü'l-Muhtâr* kitabında hutbenin sünnetleri arasında abdest almak, avret yerlerini örtmek ve hutbe esnasında ayakta durmak yer alır. Ancak hatibin cünüp iken hutbe okuması, sonra gusletmesi ve namaz kıldırması caiz görülmüştür (İbn Âbidîn, t.y.: 1168).

Hanefîler hutbenin abdestsiz okunabileceğine delil olarak şunları gösterirler: Hutbe bir zikirdir ve cünüp olan kimsenin abdestsiz Kur'ân okuması dışında zikir yapması haram değildir. Hutbe namaz gibi değildir; hatta namazın yarısı bile değildir, çünkü hutbe kıbleye dönmeden de okunabilir. Bu durum hutbede söylenenleri geçersiz kılmaz (Serahsî, 2008: 2: 39). Meydânî'nin (ö. 1298/1881) verdiği bilgiye göre, Hanefî mezhebinde imam hutbeyi oturarak ve abdestsiz okursa; iki hutbe arasında oturmazsa ya da hutbe esnasında halka arkasını dönerse okuduğu hutbe caiz olmakla birlikte hutbenin tabiatına aykırı olduğu için mekruhtur (Meydânî, t.y.: 157). Yani genel itibariyle Hanefîlerde imamın abdestsiz hutbe okumasının caiz olduğu söylenebilir. Ancak İmam Ebû Yusuf'tan gelen bir rivayete göre abdestsiz hutbe geçerli değildir.

Hanefîler, cuma namazında hutbenin öğleden sonra ve namazdan önce okunması gerektiğini söylerler (Merğinânî, t.y.: 1: 186). Hanefîler arasında hutbenin miktarı konusunda İmam Ebû Hanîfe ile diğer imamlar arasında görüş ayrılığı vardır. Sözgelimi İmam Ebû Hanîfe'ye göre imamın hutbede sadece Allah'tan bahsetmesi caiz ve yeterlidir (Kudûrî, 2018: 95). Ebû Hanife'ye göre "sübhanallah" veya "elhamdülillah" demek de bir hutbedir; zira bunlar birçok anlam içerir. Nitekim Ebû Hanife'ye göre bu hususta önemli

olan lafızlar değil, anlamlardır (Mevsılî, 2019: 1: 196). Onun bu görüşünü dayandırdığı delillerden biri, cuma âyetinde geçen "Allah'ı zikretmeye koşun" ifadesidir. Bu âyetin cümlesi bir zikirdir ve dolayısıyla cuma namazı da zikirle birlikte caizdir (Mevsılî, 2019: 1: 196). Ebû Hanife bu konuyu şu şekilde ifade eder:

> Tefsir âlimleri âyette zikirden kastedilenin hutbe olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Hutbe, az ve çok ayrımı yapılmaksızın mutlak olarak zikir olarak isimlendirilir. "Zikrullah" malumdur ve onda cehalet olmadığı gibi müphem de değildir. Bu nedenle onu bir zikirle veya uzun bir zikirle sınırlandırıp delilsiz olarak ona hutbe demek caiz değildir. Kûr'an'ın anlamına ilave yapmak nesih anlamına gelir. Hz. Osman halife seçildiğinde ve ilk cuma günü minbere çıktığında "elhamdülillah" dedi ve sonra indi, cuma namazını kıldırdı. Bu olay âlimler ve sahabelerden oluşan bir topluluğun önünde gerçekleşti fakat hiç kimse buna itiraz etmedi veya kınamadı (Kâsânî, 1997: 1: 590).

Ebû Hanife'nin bu konudaki diğer delili ise Hz. Peygamber'in hadisi olup bu hadis şöyledir:" Peygamber'e bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Beni cennete götürecek ameli bana öğret" dedi. Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: Hutbeyi kısa tutarsan, konuyu sunmuş olursun" (Mevsılî, 2019: 1: 196). İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise bu yeterli olmayıp hutbe olarak adlandırılabilmesi için Allah'tan bahsetmesi ve yeterince uzun olması gerekir; zira sadece zikir veya Allah'ı anma ile hutbe olmaz (Merginânî, t.y.: 1: 186).

2.7.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelî mezhebinde cuma namazında hutbe okunması, hutbede Allah'ın anılması ve sonra Hz. Peygamber'e salavat getirilmesi cuma namazının şartlarındandır (İbn Kudâme, 2018: 104). Hanbelîlere göre her iki hutbenin sahih olması için şu şartlar gereklidir:

a. "Elhamdülillah" sözleriyle Allah'a hamd etmek: Başka bir ifade kullanmak yeterli değildir; zira Ebû Hüreyre'den merfu olarak şöyle rivayet olunmuştur: "Elhamdülillâhi ile başlamayan bütün kelimeler kesiktir. "Ayrıca İbn Mes'ud'un şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Peygamber şehadeti okuduğu zaman, el-hamdulillahderdi."

b. "Salat" kelimesiyle Allah Resulü'ne salavat göndermek: Zira Allah'tan zikir gerektiren bütün ibâdetlerde, tıpkı ezan gibi, O'nun elçisini zikretmek gerekir. Hz. Peygamber'e salat ile beraber selâm getirmek vacip değildir (Zuhaylî, 1994: 2: 390).

c. Hutbede tam bir âyet okumak lazımdır: Zira Câbir şöyle buyurmuştur:" Resûlullah bazı âyetler okudu ve insanlara nasihat etti." Bununla birlikte iki hutbe, iki rekâtlı namazın yerine geçer. Hanbelîlere göre hutbede okunacak belli ve özel bir âyet yoktur. Hatip, hutbede herhangi bir ayeti okuyabilir. Ama hatibin hutbede âyetten bir kelime okuması yetmez (Zuhaylî, 1994: 2: 390).

d. Her iki hutbe de Allah'a hamd içermelidir ve hutbeler Arapça okunmalıdır.

e. Hem hutbelerde hem de iki hutbe ile cuma namazı arasında muvalata uyulmalıdır. Hatib, her iki hutbeyi de okurken niyetini belirtmelidir.

f. Uyku, dikkat dağınıklığı ve işitme kaybı gibi işitme engelleri yoksa her iki hutbe cuma namazının farz olduğu cemaat sayısını bildirecek kadar yüksek sesle okunmalıdır (Cezirî, 1993: 326).

2.7.3. Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiî mezhebine göre hutbe okunması, cuma namazının geçerlilik şartlarından biridir. İmam Şâfiî, *Ümm* adlı kitabında cuma namazında hutbe okunması gerektiğine dair iki delil sunar. Bunlardan birincisi cuma suresinin 11. âyeti olup bu âyet şöyledir: "Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman ona dalıp giderler ve seni ayakta bırakırlar. Onlara de ki: Allah katında olan eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Ve Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cuma, 62: 11). İmam Şâfiî'ye göre bu ayet cuma günü Hz. Peygamber Müslümanlara hutbe verirken onların ticaret kervanı ve eğlence için hutbeyi terk etmeleri üzerine nazil olmuştur ve Şâfiî mezhebinde bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı yoktur (Şâfiî, 2015: 3: 48).

İmam Şâfiî'nin cuma namazında hutbe okunması hususunda öne sürdüğü ilk delili bir rivayettir:

> Muhammed ona Cafer b. Muhammed'in babasından rivayet ettiğini söyledi: Resulullah bir cuma günü hutbe veriyordu. Medine'de insanların el-Batha dedikleri bir çarşıları vardı. Salim oğulları kabilesi satmak için pazara at, deve, koyun ve yağ getirirlerdi. O gün de gelmişlerdi. Bunu duyan halk çarşıya koştu ve Resulullah'ı ayakta bıraktı. Ensardan biri evlendiği zaman davullarla eğlenirlerdi. Yüce Allah onları bu davranışlarından dolayı kınadı ve şöyle buyurdu: Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp oraya giderler ve seni ayakta bırakırlar (Şâfiî, 2015: 3: 48).

İmam Şâfiîî'nin ikinci delili de Câbir b. Abdullah'ın rivayeti olup bu rivayet şöyledir: Rasulullah cuma günü hutbeyi ayakta okur ve iki hutbe arasında otururdu (Şâfiî, 1983: 1: 229). Şâfiîler, bu rivayetten yola çıkarak cuma namazında her iki hutbe için birtakım şartlar ve ritüeller belirlemişlerdir. Bunlar, her iki hutbede de Allah'ın zikredilmesi ve Hz. Peygamber'e selam verilmesidir (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 262).

Şâfiîlere göre Allah'ın zikri herhangi bir söz ile olabileceği gibi "elhamdülillah" ve "eş-şükrlillah" gibi Allah'ın zikri ile de olabilir (Hin, t.y.: 159). Her iki hutbede de Müslümanları takvaya yönlendirmek, öğüt vermek ve daima Allah yolunda olmak için hutbe okunmalıdır (Ebû Şücâ , t.y.: 1: 262). Ayrıca Şâfiîlere göre, üç rükün olmadan hutbe geçerli değildir (Hin, t.y.: 159) ve iki hutbeden birinde hatta mümkünse ilk hutbede bir âyet okunması, ikinci hutbede ise Müslümanlar için dua edilmesi gerekir (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 262).

Hanbelî mezhebinde olduğu gibi Şâfiî mezhebinde de cuma namazının hutbesi ile ilgili bazı şartlar ve ritüeller vardır. Şâfiî mezhebinde cuma namazında hutbenin kuralları şu şekildedir:

Her iki hutbe de ayakta okunmalı ve hatip iki hutbe arasında hafifçe oturmalıdır. Şâfiîler bu şarta delil olarak İbn Ömer'in hadisini göstermekte olupbu rivayete göre, Hz. Peygamber hutbeyi ayakta okur, sonra oturur ve oturduktan sonra ikinci hutbe için ayağa kalkar. Her iki hutbe de cuma namazından önce okunmalıdır; zira hadiste böyle belirtilmesinin yanı sıra Müslümanlar arasında da bu şekilde okunması gerektiği hususunda görüş birliği vardır. Cemaat Arapça bilmese bile hutbe mutlaka Arapça okunmalıdır. Zira Arapça öğrenmek için yeterli zaman varsa ve Arapça bilen kimse yoksa tüm cemaat günahkâr olur ve cuma namazı kabul olmaz. Böyle bir durumda öğle namazını kılmaları

gerekir. Ancak, Arapça öğrenmek için yeterli zaman yoksa hutbe tercüme edilebilir ve böyle bir durumda cuma namazı geçerli olur.

Şâfiîlerde hutbe ile ilgili diğer şartlar ise her iki hutbenin de cuma namazının sahih ve geçerli sayılacağı kırk kişi tarafından dinlenmesi, hatibin hutbe okurken abdestli ve avret yerlerinin örtülü olması, elbisesi ve bedeninin küçük ve büyük pisliklerden temiz olmasıdır. Ayrıca iki hutbe arasında ve hutbenin ritüelleri arasında aralık olmamalı ve ikinci hutbeyi okuduğunda, kesintisiz olarak hemen dua etmesi gerekir (Hin, t.y.: 139-140).

2.7.4. Mâlikîlerin Görüşü

Diğer dört mezhepte olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de hutbe, cuma namazının geçerlilik şartlarından biridir; Mâlikîlere göre cuma namazı hutbe olmaksızın kılınırsa cuma namazı sayılmaz (İbnü'l-Cellâb, 2007: 76). Mâlikî mezhebinde hutbenin sadece bir rüknü vardır. Buna göre hutbenin sözleri müjde veren ve müminleri uyaran cümlelerden oluşmalıdır (Karaman, 1980: 489). Bu mezhepte hutbedeki cümlelerin seçilmesi şart olmayıp hutbe, manzum veya mensur olarak okunması fark etmeksizin sahih ve geçerlidir (Cezirî, 1993: 551). Bununla birlikte Mâlikî mezhebinde cuma hutbesi ile ilgili bazı şartlar da mevcut olup bunlar aşağıdaki gibidir:

a. Her iki hutbe de Arapların hutbe dediği şeye dayanır ve buna uygun olmalıdır (Keskin, 2012: 494). İmamın hutbe için yalnızca tehlil ve tekbir getirmesi yeterli olmayıp aynı zamanda Allah'ı anması ve Hz. Peygamber'e salavat getirmesi de gereklidir. İmam, hutbede müminlere takvayı tavsiye etmeli ve müminler için dua etmelidir. Ayrıca imam Kur'an'dan bir âyet okursa bu âyet farz değil menduptur (Akay, 2006: 70).

b. Hutbeler sünnet olması sebebiyle ayakta, namazdan önce, yüksek sesle ve caminin içinde okunmalıdır (Cezirî, 1993: 553/557). Zira Mâlikîlere göre sessiz hutbeler geçerli değildir; cemaatin hutbeyi dinlemesi ve işitmesi farz olmakla birlikte hutbenin sahih olması şart değildir (Akay, 2006: 70). Ayrıca onlar, cuma hutbesinin geçerli olabilmesi için Arapça olmasını şart koşmuşlar; ancak cemaatin Arap olmaması, âyeti anlamaması ve içlerinde hutbe okuyabilecek kimsenin bulunmaması durumunda, bu cemaatin cuma namazı kılma yükümlülüğünden muaf tutulacağını belirtmişlerdir.

c. Mâlikîlere göre, iki hutbe namazdan sonraya bırakılırsa, hutbeler geçerlidir fakat namazın tekrarlanması gerekir. Böyle bir durumda namazın vakit geçirilmeden ve camiden çıkılmadan önce kılınması gerekir. Camiden çıkmadan önce tekrarlanmazsa veya örfe göre uzun bir süre geçerse, namaz ve hutbe iade edilmelidir (Cezirî, 1993: 514).

d. Namaz ile hutbe arasında çok fazla ara verilmemelidir. Bu nedenle her iki hutbeyi birbiriyle ve namazla ilişkilendirmek gerekir. Eğer aralarındaki süre örfe göre az ise sorun yoktur (Akay, 2006: 70).

e. Cuma namazının farz olduğu on iki kişinin her iki hutbede de hazır bulunması gerekir (Keskin, 2012: 494).

f. Hutbeyi okuyan kişi aynı zamanda namazı da kıldırmalıdır. Başka bir deyişle, imam ve hatip aynı kişi olmalıdır. Eğer namaz vaktinde imamla ilgili bir sorun yaşanırsa, o zaman başka bir kişi namazı kıldırabilir (Akay, 2006: 71).

2.7.5. Câferilerin Görüşü

Câferi mezhebine göre cuma namazında iki hutbe okumak farzdır ve onların bu hususta ki delili İmam Sadık'ın rivayeti olup bu rivayet şu biçimdedir: "Hutbesiz cuma olmaz. Cuma namazı da hutbesiz sahih olmaz. Cuma namazının iki rekât olmasının sebebi iki hutbedir" (Amilî, 1982: 4: 16). Bununla birlikte Câferi mezhebinde de diğer mezhepler gibi iki hutbe ile ilgili bazı şartları vardır. Câferi mezhebine göre, iki hutbe namazdan önce okunmalıdır; önce namaz kılınıpta sonra hutbe okunursa, bayram namazları gibi cuma namazı da sahih olmaz. Mezhebin bu hususta ki delili İmam Bakır'ın şu sözüdür: "İmam Bâkır'a, Peygamber'in cuma namazının hutbesini önce okuyup okumadığı soruldu. İmam şöyle cevap verdi: "Namazdan önce hutbe okurdu ve sonra namaz kılardı" (Amilî, 1982: 4: 30).

Câferi mezhebinde hutbenin vaktine ilişkin çeşitli rivayetler vardır. Âlimlerin çoğu hutbe okuma vaktinin zevalden sonra olduğunu söylerken (Hillî, t.y.: 1: 151) bazı âlimler ise hutbenin zevalden önce okunmasının caiz olduğunu belirtirler (Hillî, 1989: 105). Câferilere göre imam hutbeyi ayakta okumalıdır ve bunun delili İmam Sadık'ın şu sözüdür:

"Hatip hutbeyi ayakta okuduğu zaman bu hutbe sayılır"; hatibin iki hutbe arasında bir süre oturması ise vaciptir (Amilî, 1982: 5: 32). Bunlara ek olarak Câferilere göre hatibin hutbe okurken abdestli olması gerekir; zira abdest, hutbenin geçerlilik şartlarından biridir (Hilli, t.y.: 1: 327). Ayrıca hutbe okurken hutbeye katılanların sayısı geçerli olmalıdır (Amilî, 1982: 5: 78) ve hutbeyi irad etmeye niyet edilmelidir (Hillî, 1989: 2: 37).

2.8. Vakit Şartı

Bütün farz namazlar için vakit esastır; namaz vaktinden önce kılınırsa caiz değildir ve iade edilmesi gerekir. Beş vakit namaz vaktinde kılınmazsa daha sonra kaza edilebilir ancak cuma namazı kaza edilemez. Bu nedenle cuma namazının kılınabilmesi için öğle vaktinin girmiş olması gerekir. Bu vakit geçtikten sonra artık cuma namazı kılınmaz ve bunun yerine öğle namazının kazası kılınır. Dolayısıyla cuma namazının vaktinin şartı, günlük namazların şartı gibi değildir. Cuma namazının vaktinin farz olduğu ise âlimler arasında kabul edilmekle birlikte bu vaktin tespiti konusunda ihtilaflar mevcuttur (Akay, 2006: 63).

2.8.1. Hanefîlerin Görüşü

Hanifelere göre cuma namazının vakti öğledir ve öğleden sonra cuma namazı kılınmaz (Sâğarcî, 2009: 250). Hanefîler, Hz. Peygamber'in iki hadisini bu görüşlerine delil olarak gösterirler. Bu hadislerden ilki "cuma namazını güneş alçaldığında kıldırın" biçiminde olup ikincisi ise Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği "Rasulullah cuma namazını güneş alçaldığında kılardı" şeklindedir (Merginânî, t.y.: 1: 186).

2.8.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelîlere göre cuma namazının müstehap vakti zevalden sonra olduğundan cuma namazı zevalden sonra kılınır (İbn Kudâme, 2015: 1: 410). Onlara göre cuma namazının vakti, güneşin bir mızrak boyu yükselmesiyle başlar ve baş hariç her yerdeki gölgenin bitimine kadar devam eder. Hanbelîlerde cuma namazının zevalden önce kılınması câizdir; zira zevalden önceki vakit câizdir. Onlara göre zevalden sonra cuma namazı kılınırsa vacip

olur ve zevalden sonra kılınması zevalden önce kılınmasından daha faziletlidir (Cezirî, 1993: 311).

Ahmed b. Hanbel dışındaki bütün âlimler cuma namazının öğleden önce kılınmasının caiz olmadığını ve bu vakitte kılınmadığını söyler (Akay, 2006: 65). Ancak Hanbelîler, Hz. Peygamber'in cuma namazını bu şekilde kıldırdığını öne sürerek buna Seleme b. el-Akvâ'nın rivayet ettiği bir hadisi delil olarak gösterirler. Seleme b. el-Akvâ'nın bu rivayeti şöyledir: "Peygamber ile birlikte cuma namazı kılardık ve henüz duvarların gölgesi yokken de mescitten ayrılırdık." Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifak ettiği bir hadis de bu hususa ışık tutmakta olup bu hadis Enes'ten şöyle rivayet edilir: "Rasulullah cuma namazını güneş meylettiği zaman kıldırırdı." Hanbellilere göre bu hadis, âlimlerin arasındaki ihtilaftan bir çıkış yolu mahiyetinde olup neticede ümmetin âlimleri cuma namazının vaktinin zevalden sonra olduğu hususunda ittifak eder. Söz konusu ihtilafise sadece öncesiyle ilgilidir. Ayrıca cuma namazını şiddetli sıcakta kılmanın müstehaplığı ile zevalden hemen sonra kılmanın müstehaplığı arasında bir fark yoktur (İbn Kudâme, 2015: 1: 410).

2.8.3. Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiî mezhebinde cuma namazının vakti öğle vaktidir (Hin, t.y.: 157). Nitekim İmam Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı kitabında cuma namazının vaktinin öğle vakti olduğunu ve cuma namazının kazasının olmadığını açık bir dille şöyle ifade eder: Cuma namazının vakti kısa ve yetersiz ise cuma namazı yerine öğle namazı kılınır (Nevevî, 2013: 162). Şâfiîler, cuma namazının öğle vaktinde kılınması hususunda doğru dan Hz. Peygamber'in uygulamasını delil olarak kabul ederler ve bu uygulama Hz. Peygamber'in "Cuma namazını öğle vaktinde ve öğlenin ilk vaktinde kıldığı" biçiminde yer alır (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 260). Ayrıca Şâfiîlere göre, Hz. Peygamber'den sonra sahabeler de aynı şekilde devam etmiştir (Candan, 2021: 208).

Ümm kitabında da İmam Şâfiî'den şu şekilde alıntı yapılmıştır: "Cuma namazının vakti, güneşin batıdan meyletmesinden, imam cuma namazından çıkmadan evvelki öğlenin son vaktidir" (Şâfiî, 1983: 1: 223; Akay, 2006: 65).

2.8.4. Mâlikîlerin Görüşü

Mâlikîlere göre cuma namazının zamanı öğle vaktidir (Akay, 2006: 64). Başka bir deyişle, cuma namazının vakti, güneşin zevâlinden batmasına kadardır. Yani son vakti, hutbeyi okuyup namazı tam olarak kıldıktan sonra, güneşin batması vaktidir. Mâlikîlere göre, Güneşin batımına doğru hutbe okumak ve bir rekât namaz kılmak için yeterli vakit yoksa cuma namazına başlamak yerine öğle namazı kılınmalıdır; zira böyle bir durumda cuma namazı başlamış olsa bile sahih olmaz (Keskin, 2012: 469). Ayrıca bu mezhebe göre, cuma namazı kılınırken cuma vakti geçerse, yani cuma vakti girdikten sonra cuma namazı kılınırsa, bu namazın kılınışına dair iki duruma sebebiyet verir. İlk olarak bir rekât namaz kıldıktan sonra cuma namazı vakti çıkarsa, cuma namazı olarak tamamlanır. Aksi takdirde, yani ikinci durumda ise öğle namazı olarak tamamlanır (Tahran, 2013: 136).

2.8.5. Câferilerin Görüşü

Câferi mezhebinde cuma namazının vakti, diğer günlerde olduğu gibi öğle namazının vaktidir. Başka bir deyişle, cuma günü cuma namazı zeval vaktinde kılınmalıdır; zira zeval vaktinden önce cuma namazı kılmak sahih değildir (Amilî, 1989: 4:11). Câferilere göre, cuma namazının kazası olmadığı için, cuma namazının vaktinin geçmesi halinde dört rekât öğle namazı kılınması gerekir (Hillî, t.y.: 1: 143). Bununla birlikte Câferi imamlar arasında cuma namazının vaktinin başlangıcı ve sonuna dair bazı görüşler öne sürülmüştür (Amilî, 1989: 4: 11).

Cuma namazının vaktinin başlangıcı hususunda Câferi imamlar, cuma namazının vaktinin güneşin zeval ve ezanın duyulduğu zaman olduğunu söyler (Hillî, 1989: 2: 10).Cuma namazının vaktinin ne zaman sona ereceği hususunda ise görüş birliği yoktur; her âlim kendine göre bir tanım yapmıştır. Ancak Câferi âlimlerin çoğu, her şeyin gölgesinin kendisi gibi olduğu veya göründüğü zamanın, cuma namazı vaktinin sonu olduğunu kabul eder (Amilî, t.y.: 5: 986).

2.9. Cemaat Sayısı Şartı

Cuma namazı için cemaatin şart olduğuna dair İcma vardır (Küçük, 2019: 43) ve bu bağlamda cuma namazı ancak bir araya gelinerek kılınabilecek bir ibâdet olduğundan, bu ibadette cemaat sayısı çok önemlidir. Ancak farklı rivayetlere göre fıkıh mezhepleri toplanan cemaat sayısı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir (Canpolat, 2017: 157).

2.9.1. Hanefîlerin Görüşü

Ebû Hanife'ye göre cemaatte imamdan başka en az üç erkeğin bulunması gerekir (Kudûrî, 2018: 95) ve bu üç kişinin cemaatte olabilmesini caiz kılan şartlar cuma namazında da diğer namazlarda olduğu gibidir (Mevsılî, 2019: 197). İmam Züfer'e (ö. 158/775) göre bu üç kişilik cemaat, cuma namazının başından sonuna kadar imamla birlikte namaz kılmalıdır (Zuhayli, 2020: 1: 404). Hasan el-Basri (ö. 110/728) de bu konuda İmam Ebû Hanife ile aynı görüştedir. Bununla birlikte o, cemaat sayısının en az iki kişi olması gerektiğini söylemiştir (Pala, 2006: 293).

Hanefilerin delili olarak kullanılan ayet, "Allah'ın zikrine koşun" emridir (Cum'a, 62: 9). Bu emir, "cem" şeklinde gelmiştir. Yani toplanma sığasıyla gelmiştir ve kesinlikle cuma namazında hazır bulunmayı gerektiren bir şartı ifade eder. Ayette geçen "zikrullah", orada Allah'a çağıran birinin, yani "zakir'ın" bulunduğunu ifade eder. Ayrıca, üçten daha az sayıda olanın çoğul "cem'i" olmadığı konusunda ittifak vardır. Dolayısıyla en az üç kişilik bir cemaatin olması esastır; üç kişi ve bir imam olursa dört kişilik bir cemaat olacaktır (Serahsî, 2008: 2: 37; Küçük, 2019: 43).

Hanefîlerin cemaati oluşturan bu üç kişinin de cuma namazını imamlık yapmaya ehil-i olması gerektiğini öne sürer. Kadınlar ve çocuklar cuma namazı kıldırmaya ehil olmadıklarından bu kişiler cemaati üçe tamamlayamazken, köleler ve yolcular cuma namazını kıldırmaya ehil olduklarından cemaati üçe tamamlayabilirler (Serahsî, 2008: 2: 37). Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise cuma namazının cemaatinde en az iki kişinin daha bulunması gerekir ve bu iki kişinin imamın ilk secdeyi yapışına kadar namazda kalmaları şarttır (Meydânî, t.y: 157; Serahsî, 2008: 2: 36; Kılıçoğlu, 2019: 42). Bu kişiler ilk secdeden sonra namazdan çıkarlarsa imam tek başına cuma namazını

tamamlayabilir; zira geride kalanlar cemaat niteliği taşır (Sâğarcî, 2009: 252). Bir sahih rivayete göre ise İmam Muhammed cemaat sayısı hususunda Ebû Hanife ile aynı görüştedir ve bu ikisinin delilleri şöyledir: "Sahih cum'a üçtür". Yani üç kişi ile cuma namazı sahıhtır, Bundan daha azının cuma sayılıp sayılmayacağı konusunda ittifak yoktur (Mevsılî, 2019: 197).

Tahâvî, cemaat sayısı ve iki kişinin hükmünün üç kişinin hükmü gibi olup olmadığı hususunda Hanefîlerin görüşü hakkında araştırma yapmış ve bu meseleyi şu şekilde açıklamıştır:

> Biz bu iki kişinin hükmüne en yakın ve en benzer olanı hükme dâhil ettik. Yani imam bir kişiye namaz kıldırdığında onu sağına alır. Ama üç kişiye namaz kıldırdığında onlar, onun arkasında dururlar. Aynı şekilde iki kişiye namaz kıldırdığında onlar da onun arkasında dururlar. Hz. Peygamber böyle yapmıştır ve ondan sonra da uygulama bu şekilde olmuştur. Dolayısıyla iki kişinin imamın arkasında saf tutması, bir kişinin saf tutması gibi değil, üç kişinin saf tutması gibi olduğundan, iki kişinin cemaat olmasının hükmü, bir kişinin hükmü gibi değil, üç kişinin cemaat olmasının hükmü gibidir. Ancak Ebû Hanife, Abdullah b. Mes'ûd'un namazda imamın arkasında duran iki kişinin durumu hakkında şöyle dediğini nakleder: Biri imamın sağında, diğeri solunda durur. İki kişinin imamın arkasında durması zikrettiğimiz sebeplerden dolayı ihtilaflı olduğu için onların hükmünü tek kişinin hükmünden ayırmayız. Üç kişinin hükmünü bir kişinin hükmünden farklı görüyoruz. Çünkü imamın arkasında durmanın şekilleri hakkında İcma vardır. Yani imam bir kişiye namaz kıldırdığında onu sağ tarafına alır. Ancak üç imam varsa imamın arkasında dururlar. Aynı şekilde imam iki kişiye namaz kıldırdığında onlar da imamın arkasında dururlar. Abdullah b. Mes'ûd, imamın arkasında biri sağında diğeri solunda olmak üzere iki kişinin nasıl duracağını bu şekilde açıklar: İki kişinin imamın arkasında nasıl duracaklarına gelince, verdiğimiz sebeplerden dolayı ihtilaf ettikleri için onların hükmünü bir kişinin hükmünden ayırmıyoruz. Ancak Ebû Hanife'nin görüşünden ziyade Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşünü kabul ediyoruz (Tahâvî, 2012: 1: 212).

2.9.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelî âlimleri cuma namazında cemaatin şart olduğu konusunda görüş birliği içindedir ancak bu mezhepte cemaatin sayısı hususunda çeşitli rivayetler bulunur (Akay, 2006: 62). Bu rivayetler İmam Ahmed b. Hanbel'den gelir ve Hanbelîlerin bu hususta ki en bilenen rivayeti, cuma namazının kırk kişiyle sahih olacağına dairdir; bu kırk kişinin

cemaatte bulunması Hanbelî mezhebinde cuma namazının sıhhat ve vücub şartlarından biridir (İbn Kudâme, 2018: 104).

İmam Ahmed b. Hanbel'e göre cuma namazı üç kişi ile kılınabilir. İbn Kudâme göre, cuma âyetindeki "Allah'ın zikrine koşun" (Cuma, 62: 9) diye buyurulduğunu ve siganın çoğul olduğunu dile getirerek, "cuma namazının cemaatini kırk kişi oluşturuyorsa veya buna cemaat diyebiliyorsak, o zaman cemaat ismi "üç kişi" ile gerçekleşecektir" (İbn Kudâme, 2015: 1: 427). İbn Kudâme, bu farklı görüşleri aktardıktan ve sundukları delilleri değerlendirdikten sonra, cemaatin (diğer şartları da yerine getirdiği varsayımıyla) en az kırk erkekten oluşması gerektiği düşüncesini tercih etmektedir (İbn Kudâme, 2018: 104). Bu bağlamda Hanbelîlerin cuma namazı cemaati için diğer şartları ise şunlardır:

a. Cuma cemaati, cuma namazı kılmakla yükümlü olanlardan oluşmalıdır. Yani cemaat, hür, erkek, reşit ve cuma namazı kılınan yerlerde yaşayan insanlardan oluşmalıdır. Cemaatte köle, kadın, çocuk, yolcu veya mukim olsa bile, memleketini bulamamış ve cuma namazı kılınan şehirden başka bir yere yerleşmiş olanlardan cemaat oluşmamalıdır.

b. Cemaatin namazın tamamında hazır bulunması zorunlu değildir. Ancak cemaatin hem hutbede hem de namazda hazır bulunması gerekir. Kırk kişi hutbede ve namazın bir kısmında hazır bulunduktan sonra ayrılır ve yerlerine yenileri gelirse, cuma namazı sahih ve geçerli olur. Namaz esnasında bu kırk kişiden herhangi biri eksik olur ve yerine yenisi gelmezse, namaz sahih olmaz ancak geçersiz olur.

c. Cuma cemaati imam dâhil kırk kişiden az olmamalıdır (Cezirî, 1993: 326).

2.9.3. Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiî mezhebine göre cuma namazının cemaat sayısı, namazın geçerlilik şartlarından biridir ve cuma cemaatinin sahih olması için en az kırk hür erkek Müslüman ve mukim kişinin namazda hazır bulunması gerekir (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 259). Şâfiîler kırk sayısı için Abdurrahman'ın, babası Kâ'b bin Malik'ten rivayet ettiği şu hadisi delil olarak gösterirler:"Cuma günü Kâ'b ezanı işitince Es'ad bin Zürare'ye dua ederdi. Ona sordum: Ezanı duyduğunda neden Es'ad bin Zürare'ye dua ediyorsun? çünkü o bize ilk cuma

namazını kıldıran kişiydi, dedi. Ona sordum: O gün orada kaç kişiydiniz? Kırk kişiydik dedi" (Ebû Şücâ, t.y.: 1: 259).

Şâfiîlere göre kırk kişi hazır bulunmazsa cuma namazı sahih olmaz ve daha önce cuma namazı sahih olanlar bu sayıya dâhil değildir. Ayrıca cemaatin imamla birlikte bir rekâtı tamamlayıncaya kadar namaza devam etmesi farzdır. Cuma namazını kıldırmak imama farz olmasa bile, âdil bir imam ise namaz da sahihtir. Bununla birlikte Şâfiîlere göre, cemaat yeterli değilse, bu sayıdan daha azıyla cuma namazının kılınabileceği görüşünde olan bir imama uymaları caizdir (Tahran, 2013: 136). İmam Şâfiî'ye göre, bir şehirde veya köyde kırk erkek varsa, orada bulunanlara cuma namazı farzdır. İmam Şâfiî bu sayı için Hz. Peygamber'in uygulamasını delil olarak alır ve bir rivayete göre Hz. Peygamber Medine'ye vardığında kırk kişiye cuma namazı kıldırmıştır (Şâfiî, 2015: 2: 17).

Şâfiî mezhebinde kırk kişinin cuma namazında bulunması en uygun ve tercih edilen görüşlerden birisi olmakla birlikte başka görüşler de mevcuttur. Örneğin eski bir Şâfiî görüşüne göre dört kişiyle bile cuma namazının cemaati sahihtir; bazı müctehidler bu görüşe uymanın caiz olduğunu söylemiştir. Özellikle Şâfiîî fakihlerinin en meşhurlarından biri olan Suyûtî, Şâfiî'nin bu eski görüşüne katılmıştır. İmam Müzeni de Suyûtî ile aynı görüştedir (Şâfiî, 1997: 3: 20-35; Candan, 2021: 208), ve dört kişilik cemaat hakkında şu açıklamayı yapar: "Cuma namazı kırk kişiden az bir cemaatle kılınırsa, insanlar bir araya toplanır ve okunacak vaaz ve nasihatlerden istifade ederler. Buna göre kırk kişiye ulaşmak için çaba sarf etmek gerekmekle birlikte bunun mümkün olmadığı yerlerde feyiz ve bereketten istifade etmek için diğer şartlarda dört kişinin bulunduğu yerde cuma namazı kılınabilir" (Keskin, 2016: 1: 396; Candan, 2021: 208-209).

2.9.4. Mâlikîlerin Görüşü

Mâlikî mezhebinde cemaat cuma namazının şartlarından biridir fakat İmam Mâlik'ten cemaatin sayısıyla ilgili birbiriyle uyuşmayan rivayetler vardır. Bir rivayete göre cemaatin üç kişi olması caizken başka bir rivayete göre bu sayı kırktır. İmam Mâlik'in bir başka rivayetine göre ise cuma namazının cemaatinin sayısı otuzken (İbn Rüşd, t.y: 131)bir diğer rivayetine göre cemaatin sayısı hiç önemli değildir. Cemaatin sayısının önemli olmadığına dair rivayete göre, bir yerleşim merkezinde otuz ev varsa, bunlardan birine

uyularak cuma namazı kılınmalıdır; sayı veya vali şartı yoktur ve cuma namazını kıldıracak kişinin cemaat tarafından belirlenmesi ve köyde alışveriş yapılan bir çarşının bulunması şart koşulmuştur (Sahnûn, 1991: 1: 153; Yavuz, 1986: 39-40).

Mâlikî mezhebinde en yaygın ve kabul gören görüşlerden biri de cemaat sayısının on iki olması gerektiğidir (Akay, 2006: 59). Çoğu fıkıh kitabında bu on iki kişiyle ilgili bazı özel şartlar vardır. Bu şartlar; on iki kişi arasında kadın, çocuk ya da köle yer almamanın gerekliliğini içerir; ki bunlardan birinin yer almanın yada bulunması halinde cuma cemaati geçersizdir. Bu on iki kişi cuma namazının kendilerine farz olduğu kimseler olmalıdır. Ayrıca Mâlikîlerde on iki kişilik cemaatle ilgili şu şartlar da vardır:

a. Bu on iki kişi her iki hutbenin başlangıcından namazın sonuna kadar hazır bulunmalıdır. Bunlardan birinin namazı, imamın selamından sonra ve kendi selamından önce bozulursa, bütün cuma namazları batıl olur.

b. On iki kişinin de mukim olması gerekir. On iki kişiden biri cuma namazının kılındığı yerde ticaret için ikamet ediyorsa veya misafir olarak gelip orada dört gün kalmaya niyet etmişse, cuma namazı yine de sahih olmaz (Keskin, 2012: 485).

2.9.5. Câferilerin Görüşü

Câferilere göre cemaat, cuma namazının geçerlilik şartlarından biridir (Sadûk, 1990: 2: 82). İmam Bâkır, cuma cemaatini vacip olarak kabul etmiş ve bu konuda "cuma namazını âdil bir imam ile birlikte cemaatle kılmak vaciptir" şeklinde buyurmuştur. Nihayetinde bu görüşte, her kim mazeretsiz olarak üç cuma namazını kaçırırsa üç farz namazı kaçırmış olur; münafıktan başka hiç kimse mazeretsiz olarak üç farzı terk etmez (Küleynî, 2008: 6: 4).

Câferi mezhebinde cemaat sayısı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Câferi âlimlerinden Şeyh Müfîd, Seyyid Murtaza İbn İdris'e göre cuma namazının kılınabilmesi için beş kişi gereklidir. Beş sayısını şart olarak gören âlimler, İmam Sadık'tan nakledilen sahih bir rivayeti delil olarak alırlar ve bu rivayet şöyledir: "Müslümanlar, cuma namazını beş veya beşten fazla kişiyle kılsınlar, ama beşten az olursa onlara farz değildir" (Amilî,

1982: 5: 8). İmam Cafer ise cuma namazı cemaati için yedi sayısını şart koşmuştur ancak yedi kişinin bir araya gelmesi mümkün değilse veya âdil bir imam yada hatibin yokluğunda cuma namazını kılmamak için bir mazeret vardır. Bu nedenle, cuma namazını cemaatle kılamayan kişi, diğer günlerdeki gibi öğle namazını kılmalıdır ve bu durumlarda cuma namazını kılmamak için bir mazeret yoktur (Sadûk, 1990: 2: 82).

2.10. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Herkese Açık Olması

Cuma namazı kılınacak yerin herkese açık olması şartı Hanefî mezhebinde mevcuttur ve Hanefîlere göre cuma namazının kılınacağı yerin halka açık olması gerekir. Fıkıh kitaplarında "izn-i âmm" olarak anılan ifade, cuma namazını kılmak için genel bir izinin verilmiş olması anlamını taşır. Yani, cuma namazının kılınacağı yere herkesin girebilmesi için genel bir izin verilmiş olmalıdır. Bu yer bireyin ya da devletin kontrolünde olsun, cuma namazını kılacak yerin herkesin girişine açık olmaması durumunda, cuma namazı amacına ulaşamaz. Çünkü cuma namazı, Müslümanların haftalık büyük bir toplu ibadeti şeklinde gerçekleşir. Bu da caminin kapılarının açık tutulması ve namaz kılmakla yükümlü olanların serbestçe girebilmeleri ile sağlanır.

Cuma namazı kılmakla yükümlü olan kişinin cuma namazının kılındığı yere girmesi yasaklanmamalıdır. Bir cemaat toplanıp mescidin kapılarını kilitler ve cuma namazı kılarsa, bu durumda namazları geçerli olmaz. Çünkü Hanefîlere göre cuma'nın geçerli olması için genel izin lazımdır. Aynı şekilde, devlet başkanı sarayında hizmetkârları ve ileri gelenleriyle birlikte cuma namazı kılmak isterse, sarayı açık tutmalı ve insanların gelip namaz kılmalarına izin vermelidir. Bu durumda halk, cuma namazına gelse de gelmese de cuma namazı sahihtir. Sarayın kapıları açılmayıp kapatılırsa ve kapıcılar kimsenin giremeyeceği şekilde dururlarsa cuma namazı geçersizdir (Serhasî, 2008: 2: 182-183; Yavuz, 2005: 90; Çetintaş, 2019: 179; Akay, 2006: 56).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÂRÜLHARPTE CUMA NAMAZI

Dârülislâm ve dârülharp kavramlarının tespiti ve izahı ile bu kavramların sınırlarının ve örneklerinin belirlenmesi bugüne kadar detaylı bir şekilde ele alınmamış fıkhî tartışmalar arasındadır. Daha önceki fıkıh kaynaklarında ve metinlerinde bu konuda tartışmalar varsa da bunların hepsi İslâm dünyasının geçmişine atıfta bulunur ve uluslararası ilişkilerden, yeni sınırlardan ve iletişimdeki dramatik değişimlerden bahsetmezler (Kalantari, 1996: 1). Dârülislâm ve dârülharp meselesinin içinde yer alan cuma namazı hakkındaki önemli fıkhî tartışmalar bu konunun incelenmesini gerekli kılar. Nitekim mezhepler arasında da cuma namazının şartları inlecelendiğinde bir görüş birliği olmadığı görülür. Örneğin Hanefîlere göre cuma namazı için devlet başkanının veya onun görevlendirdiği bir kişinin ya da valinin izni gerekir ve bu şart cuma namazının sıhhat şartlarından biridir (Sâğarcî, 2009: 249). Bu şarta göre, İslâm devletinin fiilen mevcut olmaması durumuyla birlikte, yani İslâm devletinin fiilen sona erdiği ve "dârülharp fıkhı"nın gündeme geldiği karmaşık dönemlerde, Hanefi mezhebinde cuma namazının geçerli olabilmesi için devlet başkanının izni gerekmektedir. Diğer bir deyişle, devlet başkanının izni bulunmayan bir yerde Hanefî mezhebine göre cuma namazı geçerli değildir. Ancak, Hanefî mezhebi dışında hiçbir mezhep bu koşulu ileri sürmemiştir (Çetintaş, 2014: 208; Çetintaş, 1995: 337).

Hanefîlere göre cuma namazının geçerli olması için, o yerin yöneticisi veya onun görevlendirdiği bir kişi tarafından kıldırılmalıdır. Yani cuma namazını en üst yönetici veya onun izniyle başka bir kişi eda ettirmelidir. Bu iznin gerekliliği konusunda da farklı görüşler vardır; bazıları cuma namazını kıldırmak için iznin gerekli olduğunu kabul ederken, bazıları kabul etmemektedir (Döndüren, 2004: 394).

Günümüzde izin alınmayan yerlerde cuma namazının nasıl kılınacağı konusunda bazı soru işaretleri bulunur. Ümmet, cuma namazının farz olduğu hususunda ittifak eder fakat şeriatta cuma namazının ne dârülharpte ne de sadece dârülislâmda geçerli olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Ancak Kur'ân ve sünnetin Müslümanlara ferdî bir farz olduğuna

delâlet eden naslarının genel manasına göre,cuma namazının kılınması için izin şartı aranmaz (Ateş, 2017: 118-119).

İzin şartı arandığına dair fikirler ise Hanefîlerin izin şartından dolayı zaman zaman ortaya atılmıştır (Günay, 2017: 397). Hatta bazı İslâm ülkelerindeki siyasi durum nedeniyle orada cuma namazının geçerli olmadığı bile ileri sürülmüştür. Çalışmamızın bu bölümünde meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle dârülislâm ve dârülharp kavramları açıklanmış, ardından cuma namazının dârülharp sırasındaki durumu ele alınmıştır.

3.1. Dârülislâm ve Dârülharp Kavramları

Her iki ifadede de kullanılan "dâr" kavramı hem klasik hem de modern fıkıh literatürünün hem en önemli hem de en tartışmalı konularından biridir ve "dâr" kelimesinin iki kullanımı vardır (Bozbaş, 2014: 175). Bunlardan ilki Kur'ân ve hadislerdeki, ikincisi ise edebiyattaki kullanımıdır (Kurnaz, 1993: 482).

Dâr, Kur'ân'daki sözlük anlamının dışında çeşitli terkiplerde "mecazi" anlamlarda da kullanılan bir kelimedir. Dâr kelimesi "devr" kökünden gelmekte olup kök anlamı "dönmek, hareket ettiği noktaya gelmek"tir (Çelik, 1993: 482) ve değişmeceli anlamda "kabile" manasını taşır (Özel, 2012: 43). Sözlüklerde "şehir, büyük konut, konak, yurt, ülke ve vatan" anlamlarına da gelen (Çelik, 1993: 482) bu kelimenin en temel anlamı etrafı duvarlarla çevrili yer ve evdir. Türkçe'de kullanılan daire kelimesi de bu kökten gelir (Bülbül, 2018: 6).

Fars ve Türk edebiyatında sıkça rastlanan dâr kelimesi, Arapça'da "şehir" ve "ev" anlamlarına gelirken Farsça'da ise bu anlamlarının yanı sıra "ağaç", "sütun" ve "idam sandalyesi" anlamlarını da ihtiva eder (Kurnaz, 1993: 482). Sasaniler Dönemi'nde İran'ın ileri gelenlerine verilen bir unvan olarak da karşımıza çıkan bu kelime, Türkçe'de ise her iki dildeki anlamlarıyla da kullanılır; öyle ki Türk divan edebiyatında tek başına veya birlikte "idam sehpası" anlamında yaygın biçimde kullanılır.

Bazı müfessirlere göre Kur'ân-ı Kerim'de kırk sekiz yerde geçen dâr kelimesi dört anlamda kullanılmakta olup bunlar; "cennet, cehennem, mesken ve Medine"dir. Hz. Peygamber'in hadislerinde ise bu kelime daha çok "ev, yurt, mesken" anlamında ve Medine şehri için kullanılmıştır (Çelik, 1993: 482).

Dârülislâm kavramının tarihi incelendiğinde Hz. Peygamber'in Medine Dönemi'ne denk geldiği görülür; zira Mekke Dönemi'nde Müslümanların bağımsız bir yönetimi ve siyasi örgütlenmesi yoktur. Ancak Müslümanlar hicretten sonra Medine'de İslâm devletinin kurulmasıyla birlikte kendilerine ait bir ülkeye ve bu ülkede bağımsız bir yönetime sahip olurlar. Yani ilk dârülislâm, bazı hadislerde "dârül-hicre" veya "dârül-Muhacirîn" olarak geçen Medine'dir. Müslümanların Medine'de siyasi bir topluluk oluşturmaları ve gayrimüslimlerle ilişkilerinin uluslararası bir nitelik kazanmasıyla birlikte dârülislâm, İslâmî yönetimin faaliyet alanı ve hukukî düzeni kurulmuş olur (Özel, 1993: 543).

Dârülharp kavramının tarihi incelendiğinde, bu "kavramı müslümanlara savaş izninin verilmediği hicret öncesi için de kullanılmıştır. Bazı fıkıh âlimleri, çeşitli konularla ilgili görüşlerine delil getirirken hicretten önceki Mekke'ye atıfta bulunarak oranın İslâm otoritesinin hâkim bulunmadığı dârülharp olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Devletinin ilk dönemlerinde bu kavramlar teorik olarak ele alınmıştır. Fakat haçlı ve Moğol istilaları yaşanınca, İslam hukukçularının bu kavramları geniş bir şekilde tartışma ihtiyacı ortaya çıkmıştır." (Talu, t.y.: 86)

3.1.1. Dârülislâm

Fıkhî bir kavram olan dârülislâm, Arapça'da "İslâm ülkesi" anlamına gelir (Heyet, 2017: 143). Ancak bu kelimenin Kur'ân'da ve hadislerde net bir tanımı yoktur (Çuçak, 2016: 210). Dâr kelimesi "bir kavmın konakladığı, oturduğu veya yerleştiği mahalle" anlamına gelmekte olup İslâm hukukunda dârülislâm kavramı, "Müslüman bir devletin hakimiyeti altındaki topraklar için kullanılan bir fikhî terimdir. İslâm hukukunda ise İslâmi bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke anlamında kullanılır. Bir ülkenin İslâm veya küfre nisbet bakımından niteliğinin tayin ve belirlenmesinde temel ölçü yönetim ve hâkimiyettir. Fıkıh kitaplarında dârülislâmın müslümanların hâkimiyeti altındaki yer veya

müslümanların imamının (devlet başkanı) hüküm ve sultasının yürürlükte olduğu ülke şeklinde tarif edildiği görülmektedir. Buna göre dârülislâm, müslümanların hâkimiyeti altında bulunup İslâm hukuk sisteminin uygulandığı ülkedir. Bu durumda nüfusun Müslüman veya gayrimüslim, az veya çok olması önemli değildir." (Talu, t.y.: 86; Özel, 1993: 543).

Literatürde dârülislâm kavramı incelendiğinde İslâmi esaslara göre yönetilen ve İslâmi hükümlerin uygulandığı tüm ülkelerin dârülislâm olarak kabul edildiği görülür. Tartışmalı olmakla birlikte, gayrimüslimlerin yönetiminde olan ancak İslâm devletinin etki alanı içerisinde bulunan "bağlı ülkeler" de dârülislâm statüsünde sayılır. Bunun yanı sıra, başlangıçta dârülislâm olan ancak daha sonra gayrimüslim bir yönetimin hâkimiyetine giren, bununla birlikte İslâmi yönetimin izlerinin tamamen ortadan kalkmadığı ülkeler de dârülislâm olarak kabul edilir (Bozbaş, 2014: 175).

İmam Nevevî'ye göre dârülislâm üç kısımdır ve bu konuda şöyle diyor:

> 1. Müslümanların ikamet ettiği yerler.
> 2. Müslümanların bazı yerleri fethettikleri ve cizye karşılığında gayrimüslimleri yerleştirdikleri yer.
> 3. Başlangıçta Müslümanların yaşadığı, ancak zamanla gayrimüslimlerin işgali ve egemenliği altına giren yerler. Ancak ben bazı modern dönem âlimlerinin şu ifadelerini gördüm; eğer (bu üçüncü kısımda) bahsedilen yerlerde Müslümanlar, İslam hukukunun hükümlerini uygulamaktan yasaklanmıyorsa, o yer dârülislâmdır. Eğer Müslümanlar İslam hükümlerinden alıkonuluyorsa, o bölge dârül-küfürdür (Nevevî, 2003: 4: 500; Çelik, t.y.: 3: 18-19).

Hayreddin Karaman, "İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri" adlı eserinde dârülislâmı şu şekilde açıklar:

> İslâm ülkesi tanımında iki ilke vardır; birincisi egemenlik ve güvenlik ilkesidir. Bu ilkeye göre Müslümanların egemenlik ve yönetim kurdukları ya da güven ve emniyet içinde oldukları ülke dârülislâmdır. Bu ülkenin vatandaşları Müslüman olabileceği gibi gayrimüslim yani zimmî de olabilir. İkinci ilke düzen ilkesidir. Bu ilkeye göre, İslâm kanunları ve İslâmi düzenle yönetilen ülkeye "dârülislâm" denir (Karaman, 1980: 268-269).

3.1.2. Dârülharp

Dârülharp, dârü'l-küfr olarak tasavvur edilse de (Karaman, 1980: 269) aslında dârülharp fıkhî bir terimdir ve Arapça'da savaş ülkesi anlamına gelir (Heyet, 2017: 143)."Dârülharp Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan bir fikhî terimdir. İslâm hukukunda ise gayri İslâmî bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke anlamında kullanılır. Fıkıh kitaplarında küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke, kâfir liderin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülke, şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre dârülharp, İslâm dışı devlet ve yönetimlerin hâkimiyet alanını, faaliyet ve hukuk düzenlerinin uygulama sahasını ifade eder. Başka bir deyişle İslâm siyasî hâkimiyetinin sınırları dışında kalan, yönetim ve hukuk düzeni İslâm esaslarına uymayan her ülke dârülharptir." (Talu, t.y.: 87). Buradan anlaşıldığı üzere İslâm hukukundaki tanımına göre bir memleketin İslâmiyet veya inançsızlık yönünden tespit ve vasıflarını belirlemede temel ölçüt, idare ve hâkimiyettir (Özel, 1993: 436).

"Dârülharp" ifadesi ilk bakışta "kendisiyle dârülislâm arasında savaş halinin mevcut olduğu ülke" anlamına gelse de İslâm hukuku kaynaklarında dârülharp "yabancı ülke" teriminin karşılığı olarak kullanılır (Özel, 1993: 436). Yani dârülharp kavramı, insanların normal halinin barış içinde yaşamak olması sebebiyle, kâfir bir ülkenin Müslümanlarla savaş halinde olduğu anlamına gelmez (Şentürk, 2016: 543). Eğer gayrimüslim bir ülke Müslümanların inançları yüzünden her an savaş çıkarmaya hazırsa, o zaman İslâm'ın yasaklandığı ve şeriatın uygulanmasının engellendiği her yer dârülharptir (Palevî, t.y.: 213). Neticede İslâm hukukçuları yabancı ülkeleri dârülharp olarak adlandırırlar. Ancak batılı yazarlar Müslümanların gayrimüslimlere karşı sürekli savaş halinde olduklarını ve bu nedenle dârülharbi kendilerinin oluşturduklarını ileri sürerler. Aslında "dârülharp" ve "dârülislâm" terimleri ve bu terimlerin içeriği hususundaki herhangi bir ayrım ve isimlendirme gerçeği yansıtmaz (Özel, 2012: 44). Zira İslâm, insanlar arasındaki inanç ve görüş farklılıklarının doğal olduğunu vurgular ve dolayısıyla bu dine mensup birinin, kendisi gibi inanmadığı gerekçesiyle başka bir ülkeye savaş açacağını düşünmek pek de akla yatkın gelmemektedir. Nitekim İslâm'ın hâkim görüşü, gayrimüslimlere karşı savaş açmanın meşru nedeni olarak onların Müslümanlara karşı savaş açmasıdır ve Kur'ân servet veya hâkimiyet elde etmek için kan dökülmesine asla izin vermez (Karaman, t.y.: 109).

3.1.3. Dârların Türleri

İslâm'a göre, Müslümanlar için insan ilişkilerinin temelinin savaş değil, barış olduğundan yola çıkıldığında "Eğer İslâm'a göre insan ilişkilerinin temeli barış ise, o zaman neden kâfirlerin dünyası ve savaş dünyası gibi ayrımlar ve farklılıklar var?" sorusu akla gelir. İslâm hukukundaki dârülharp terimi de kaçınılmaz olarak insan ilişkilerinin barışa değil savaşa dayandığı inancına yol açar. Dârülharp terimi elbette insani ilişkiler bağlamında kullanılır; ancak böyle bir yargı İslâm hukuku kitaplarında yer alsa da bu konuların temelini ve özünü bilmemekten kaynaklanır (Kalkan, 2014: 18).

Prensip olarak İslâm, belirli bir toprak parçasına veya topluma hâkim olmayı değil, tüm dünyayı tevhit devletine tabi kılmayı hedefler; ancak uygulamada, İslâm'a inanan ve onun hâkimiyeti altına giren topluluklar ve yerler olduğu gibi girmeyenler de vardır. Bu nedenle İslâm hukukçuları dünyayı İslâm diyarı "dârlislâm" ve savaş diyarı "dârülharp" olarak ikiye ayırırlar (Karaman, 1987: 183). Klasik fıkıh otoritelerine göre, bu ayrım, Müslümanlar için güvenlik veya korku ile düşmanlık durumlarının varlığına bağlı olarak yapılmıştır. Başka bir deyişle, bu taksimde Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkilerinde normal durumunun ise savaş olduğu düşüncesi doğru değildir (Bozbaş, 2014: 175).

Mezhepler dünyayı dârülislâm ve dârülharp olarak ikiye ayırırlar ancak bu bölünmenin altında yatan sebepleri doğru tespit edebilmek için o dönemin şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Öncelikle o dönemde her halükârda savaş meşru ve olağan kabul edilirdi; güçlü olan haklı görülürdü, sürekli ani baskınlar gerçekleşirdi, Müslüman ülkelere Haçlı Seferleri düzenlenirdi, antlaşmalarda sadakatsizlik ve devletler arası ilişkilerde keyfîlikler mevcut idi. Bununla birlikte bir dünya düzeninde farklı inançlara sahip milletlerin potansiyel düşman olarak algılanması göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur (Özdemir, 2017: 96).

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) göre dârlar dört kısma ayrılır ve o bu dört dârı kendi görüşüne göre şu şekilde açıklar:

1. Dârülislâm, Müslümanların ikamet ettiği topraklardır. Bu, sakinleri takva sahibi müminler olan bir vatandır, yani Allah'ın velilerinin vatanıdır.

2. Dârülharp, sakinleri Müslüman olmayan ve her an Müslümanlara karşı savaş açabilecek bir ülkedir.

3. Dârü'l-küfür, Müslüman olmayanların, yani kâfirlerin ülkesidir. Oradaki insanlar Müslümanlara karşı savaşmıyor olsalar bile, kâfirlerin yaşadığı bir ülkedir. (Bazıları ona "Dârü'l-muahede" (Anlaşmalı Dâr) derler.

4. "Dârü'l-Mürekkebe",halkı Müslüman olmayan fakat askerleri Müslüman olan yer (İbn Teymiyye, t.y.: 28: 241-282, Vehdan, t.y.: 115).

İslâm hukukçularının dünyayı genel olarak iki kısma ayırdıkları görülür. Bunlardan ilki, İslâmi kuralların uygulandığı ve İslâmi ritüellerin yerine getirildiği ülkeleri ifade eden dârülislâmdır. Bu ülkelerin insanları Müslümanlardır ve ahit ehlidir. İkincisi ise İslâm egemenliğinin kapsamı dışında kalan ve bu nedenle İslâm'ın dini ve siyasi kurallarının uygulanmadığı ülkeleri içeren ve halkı savaşçı olan toprakları ifade eden dârülharptir. Bununla birlikte bazı İslâm hukukçuları da toplumları ve ulusları üç kategoriye ayırmış ve bu ikisine ahit topraklarını (dârül-ahd veya dârü's-sulh) eklemiştir; ahit toprakları, Müslümanlarla barışçıl ticaret anlaşmaları, uzlaşma antlaşması veya uzun süreli ateşkes imzalayan bölgelerden oluşur. Buna ek olarak, İslâm tarihinde, Habeşliler, Nubyalılar ve Kıbrıslılar gibi tarafsızlar da vardır (Zuhaylî, 2005: 278). Dârülislâm ve dârülharp kavramları hiçbir hadis kitabında yer almaz; fakat Hanefîlerin meşhur kitabı *Mebsût'ta* bu konuda iki rivayetten bahsedilir (Serahsî, 2015: 212; Bülbül, 2018: 6).

Dârülislâm ve dârülharp kavramları hakkında Kur'ân'da ya da hadislerde herhangi bir hükmün bulunmaması aslında bu ayrımın metinsel bir desteğinin olmadığını gösterir. Bunun yerine de geçici bir açıklama söz konusudur ve bu açıklama Müslümanlar ve diğerleri arasında savaş çıktığında ne olacağı konusu, uluslararası hukuk akademisyenleri

tarafından teyit edilen gerçeklere benzer bir anlatıdır. Neticede savaş, uluslararası toplumu iki tarafa ayırır: savaşanlar, özellikle savaşa katılan devletler ile savaşmayanlar, yani uluslararası toplumun geri kalan üyelerini içeren tarafsızlardır (Zuhaylî, 2005: 278).

3.1.4. Dârülharbin Dârülislâma Dönüşmesi

Dârülharbin dârülislâma dönüşmesi iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, bir İslâm devletinin bir beldeyi, şehri veya ülkeyi fetih yoluyla topraklarına katmasıdır. İkincisi ise komşu veya komşu olmayan İslâm dışı bir ülke halkının kendi istek, irade ve inançlarıyla bir İslâm devletine katılmasıdır (Bülbül, 2018: 9).

3.1.5. Dârülislâmın DârülharbeDönüşmesi

Dârülislâmın hangi şartlar altında dârülharbe dönüşebileceği konusunda İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılıkları bulunur (Özel, 2012: 45). İmam Ebû Hanife'ye göre dârülislâmın dârülharbe dönüşebilmesi için üç şartın bulunması gerekir ve bu üç şartın gerçekleşmesi halinde bir İslâm şehrinin dârülharbe dönüşmesi mümkündür. İmam Ebû Hanife'nin bu hususta öne sürdüğü şartlar şöyledir:

1. Müslüman şehir, dârülharp topraklarına ve bölgelerine yakın konumdadır.

2. Zimmîler akit yaptıktan sonra Müslümanlar ve zimmîler güven içinde yaşamazlar.

3. Eğer o topraklarda sadece küfür kanunları hâkimse (Serahsî, 2015: 212).

Buradan anlaşıldığı üzere, Müslüman bir ülke kâfirler tarafından işgal edilse, onlar irtidat edip kendileri kâfir olsalar, kanunları onlar koysa ve küfür düzenlemeleri yapsalar bile yukarıda zikredilen üç şart bir arada bulunmuyorsa orası dârülislâm sayılır (Şentürk, 2016: 455). Bozbaş, Ebû Hanefe'nin bu konudaki görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

> Ebû Hanife'ye göre bir hüküm bir gerekçe ile sabit olduğunda, o gerekçeden bir şey kaldığında hüküm aynı şekilde devam eder. Başka bir deyişle, bu görüşe göre, işgal edilen dârülislâm da İslâmi

hükümlerin bir kısmı varsa, gerekçenin de bir kısmına sahip olacağı için darülİslâm olarak kalır. Dârülharp olması için ise zikredilen şartlar yerine getirilmezse, kâfirlerin fiili hâkimiyetiyle birlikte hukuken İslâm'ın hâkimiyeti de devam edeceğinden deliller karışır. Bu durumda her halükârda İslâmî taraf seçilecek ya da kıyaslar birbirini iptal ettiği için "istishab" kuralı gereği bölgenin dârülislâm olduğu kabul edilir. Buna ek olarak, İslâmî egemenlik altındaki bir bölge İslâmî olmayan güçler tarafından ele geçirildiğinde, fiili egemenlik ülke olmaktan çıkması için yeterli değildir. Egemenlik bir yerden başka bir yere nakledildiğinde, Müslümanların daha önce sahip oldukları can ve mal güvenliğini devam ettirmek için ibadetlerini, dini eğitim ve öğretimlerini serbestçe yapabilmeleri, söz konusu bölgedeki yönetimi kabul etmeme gücüne sahip olduklarını ve fiilen de olsa İslâm dışı yönetimin tam olarak gerçekleşmediğini gösterir. Bu da İslâm hâkimiyetinde olan bu bölgenin küfrün hâkimiyetinde olmasını engeller. Dolayısıyla ülkenin yönetiminin değişmediğini, yani dârülislâm olarak kaldığını kabul etmek, oradaki düşman yönetiminin veya İslâm karşıtı yönetimin meşru olduğu anlamına gelmez. Bu iki mesele birbirinden farklı şeylerdir. Sonraki dönem Hanefî âlimleri, Ebû Hanife'nin fikirleri hakkında kendi görüşlerini ifade ederken, böyle bir ülkede İslâm ve küfür hükümlerinin uygulanması, ezan ve cemaatle namaz, cuma ve Bayram namazları gibi dinin temelleri sayılan ibadetlerin serbestçe yapılması, din eğitim ve öğretiminin uygulanması halinde ülkenin dârülislâm olarak kalacağını ifade etmişlerdir. Fiilen İslâm dışı bir olay olsa bile bu durum ülkenin hükmünü değiştirmek için yeterli görülmemiştir (Bozbaş, 2013: 9).

3.2. Dârülharpte Cuma Namazı

Cuma namazının bir Müslümana farz olmasının yanı sıra sahih olması için belli şartlar vardır. Bu şartlardan birisi cuma namazını devlet başkan'ın veya onun naibinin kıldırmasıdır. Yani cuma namazı, en büyük devlet başkanı tarafından veya onun izniyle diğer bir kişi tarafından kıldırılmalıdır. Ancak bazı durumlarda, devlet başkanı veya onun mezun edeceği bir kişi bulunmadığı takdirde, örneğin dârülharpte (İslâm yönetimi altında olmayan bölgelerde) cemaatin müsamahası ile içlerinden bir kişi cuma namazını kıldırabilir. Hanefi mezhebine göre, hükümet reisinin izni olmadan cuma namazı kılınması uygun görülmemiştir ve buna "izni sultanî" olarak adlandırılmıştır. Yani cuma namazının düzenlenmesi ve kılınması için hükümet reisinin izni gerekmektedir. Eğer bir kişi cuma günü hatiplik yapmak için devlet başkan'ın izni olmadan hareket ederse, bu durum caiz olmayacaktır. Sonuç olarak, cuma namazının sahih olması için devlet başkan'ın veya onun naibinin kılması veya izniyle başka bir kişinin kılması gerekmektedir (Argun, 1980: 71).

İslâm hukukuna göre dârülharpte cuma namazı, Müslümanların tehdit altındaki bazı şehirlerinde cuma namazı kılmaları anlamına gelir. İslam hukukuna göre, İslam dışı otorite

güçlerin hâkimiyeti altındaki ülkelerde veya şehirlerde cuma namazının düzenlenmesi ve kılınması, bazı durumlarda izne tabi olabilir. Bu durumda, Müslümanlar İslam dışı otorite güçlerin gölgesinde izinsiz cuma namazı kılamayabilirler. Ancak, cuma namazı Müslümanlar için önemli bir ibadettir ve bu zorlu şartlar altında bile Müslümanlar cuma namazlarını terk etmezler;zira cuma namazı mahiyeti ve fazileti sebebiyle İslâm siyasetinin zafer ve refahının teminatıdır (Çelik, t.y.: 1: 170-171). Ayrıca İslâm dışı ülkeler ile Müslüman ülkeler arasında bir anlaşma ve barış varsa ve orada yaşayan Müslümanlar ibadetlerini yerine getirmekte serbest iseler, Müslümanların İslâm dışı ülkelerde cuma namazı kılmaları uygundur (Yıldırım, 1993: 313).

Müslümanların tehditlere maruz kalması ve zaferin tamamen işgalcilerin eline geçmesi veyahut sadece Müslümanların yaşadığı bir beldenin işgali nedeniyle bu ülke veya beldede artık Müslüman bir yönetici bulunamayacağı için,Müslümanların çok makbul gördükleri cuma namazı ibadetini yerine getirmeleri pek mümkün olmayacaktır (Çelik, t.y.: 1: 70-71). Cuma namazına bir yöneticinin eşlik etmesi veya izin vermesi bağlamında dârülharp sırasında cuma namazının eda edilip edilemeyeceği hususunda bu noktada mezheplerin tutumları önem taşır. Örneğin Hanefî mezhebi cuma namazının kılınabilmesi ve sahih olabilmesi için devlet başkanının genel bir izninin olması gerektiğini, yani cuma namazının ya devlet başkanı ya da devlet başkanının vekili tarafından kılınabileceğini şart koşar (Sâğarcî, 2009: 249).Yani Hanefî mezhebine göre işgale uğramış ve Müslüman bir yöneticisi olmayan bir ülke veya beldede, yöneticinin izni alınamayacağına göre cuma namazının kılınması da mümkün değildir (Serahsî, 2008: 2: 37; Günay, 2017: 397). Nitekim Hanefîler bu kurallarına Câbir b. Abdillah'tan rivayet edilen şu hadisi delil gösterirler (Döndüren, 2004: 394):

> Peygamber bir hutbesinde bize şöyle buyurdu: "Ey insanlar, ölmeden önce Allah'a tövbe edin ve (başka şeylerden) önce iyi işler yapmaya çalışın. Allah'ı çok zikrederek, gizli ve açık çok sadaka vererek Rabbinizle aranızdaki bağı kuvvetlendirin. Böyle yaparsanız, size rızık verilir ve Allah'ı anmanız hoş olur. Bilin ki Allah, benim makamımda bu günü, bu ayı ve bu yılı size farz kıldı. Ve bu kıyamet gününe kadar devam edecektir. Kimin benim zamanımda veya benden sonra âdil veya zalim bir imamı olur da onu küçümser veya inkâr ederse, Allah onları bir araya getirmesin. Onun hiçbir amelini hayırla bereketlendirmesin. Bilin ki böyle bir kimsenin ne namazı, ne zekâtı, ne haccı, ne orucu, ne de hayırlı bir ameli vardır. Tövbe edinceye kadar. Artık kim tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul etsin (İbn Mace, İkame: 78: 1081).

Hanefîlere göre bu hadiste "benden sonra âdil veya zalim bir imamı" Hz. Peygamber devlet başkanının cuma namazı kılmasına izin vermesini şart koşar (Serahsî, 2008: 2: 37). Hanefîlerin devlet başkanının cuma namazı kılmasına izin vermesine delil olarak aldıkları bu hadis ve Hz. Peygamber'in hiçbir hadisinde sultanın izninden bahsedilmediği gibi Sünen-i İbn Mace'nin tercüme ve şerhinde Hanefîlerin delil olarak aldığı hadisin açıklamasında, bu hadisin de diğer hadisler gibi cuma namazının farziyetine delil olarak kabul edildiği açıklanır (*Sünen-i İbn Mace*, 2012: 399).

Recep Çetintaş'ın *Mezheb İmamlarının Cuma Namazı Hakkında Görüşleri ve Delilleri* adlı kitabında, Câbir b. Abdillah'a atfedilen hadisin râvilerini detaylı bir şekilde ele alarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çetintaş, bu hadislerin sened açısından zayıf ve eksik olduğunu iddia ederek, ayrıca hadisin metin içeriğinin de geçerliliğinin olmadığını savunmuş ve bu görüşünü somut delillerle açıklamıştır. Recep çetintaş hadisin metinin içeriklerini de asılsız olduğuna delillerini bu şekilde incelemiş ve açıklık getirmiştir:

> Câbir hadisinin, ravileri sebebiyle asılsız olması bir yana, metinin içeriği de asılsız olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü hadiste hac'dan bahsedilmektedir. Halbuki hac ibadeti, cahiliyye devrinde müşrikler tarafından da biliniyor olsa bile, Islâmiyette cuma namazının farz kılınışından çok sonraları meşru kılınmıştır. Bir kavle göre, hicretin altıncı senesinde, meşhur olan kavle göre de hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Cuma namazının farz olduğunu beyan eden ayet, hicretin hemen ilk günlerinde nazil olmuştur. Cuma namazı Peygamber tarafından kendisi Mekke'de iken Mus'ab b. Umeyr'e yazdığı bir mektub ile farz kılınmıştır. Onun farziyetini tasdik eden ayet ise hicretin hemen ilk günlerinde Peygamber'in kıldırdığı ilk cuma namazında meydana gelen bir olay üzerine nazil olmuştur. Söz konusu Câbir hadisinde Allah size bugün burada cuma namazını farz kıldı şeklinde tarih belirtilerek söze başlanıldığına göre, bu hadisenin, ilgili ayetin inişini müteakiben veya peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Rânûna vadisinde sâlim b. Avfoğulları yurdunda kaldırdığı ilk cuma namazının hutbesi esnasında meydana gelmiş olması gerekir. Her iki durumda da Hz. Peygamber'in bu açıklamasının, hacc ibadetinin farz kılınmasından altı veya dokuz yıl önce vuku bulduğu görülmektedir. Oruç ibadeti de Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden bir buçuk yıl sonra Şa'bân ayının onuncu gününde farz kılınmıştır. Zekât ibadetinde de durum böyledir. O da oruçtan önce olmak üzere hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Bu durumda henüz farz kalınmayan ve her biri cuma namazından 2 ila 9 yıl sonra meşru kılınacak olan oruç, zekât ve hacc ibadetlerinden bahisle peygamber'in bilmiş olun ki böylesinin ne haccı, ne zekâtı, ne de orucu kabul edilir buyurmuş olması mümkün görünmemektedir. Zira peygamber'in henüz farz kılınmayan ve insanlar tarafından farziyeti ve fazileti bilinmeyen bir takım ibadetlerden bahsedip, bunların kabul edilmeyeceği ikazıyla sahâbeyi cuma namazına teşvik etmesi kelamın belâgatı ile bağdaşmayan bir

şeydir. Peygamber insanların en fasih ve en beliğ konuşanıdır. Bir sözün beliğ oluşu ise, fesahatiyle birlikte muktezayı hale (ortamın ve muhatabın gerektirdiği duruma) uygunluğu ile bilinir. Bu kelamda ise böyle bir uyum söz konusu değildir. Bu da Câbir hadisi diye delil getirilen sözün Hz. Peygamber'in sözü olmadığını gösterir. Diğer bir kusur da hadisin değişik yollarla gelen metinleri karşılaştırıldığı zaman, birbirinden farklı lafızlar ihtiva ediyor olmasıdır.

Bütün bu veriler ışığında Serahsî ile ondan sonraki fakihlerin delil olarak ileri sürdüğü Câbir hadisinin gerek sened, gerekse metin yönünden sahih olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir delile dayanılarak ileri sürülen şartın bağlayıcı olmayacağı ise âşikârdır. Zira "cuma günü namaza çağrıldığı zaman hemen Allâh' zikre gidin. âyetinde "namaz" ve "zikir" lafızları devlet başkanı veya her hangi bir sıfatla kayıtlamaksızın mutlak olarak zikredilmektedir. Fukahanın ittifakıyla bir nassta mutlak olarak yer alan bir lafız (hüküm) başka bir nasta mukayyed olarak gelmemişse mutlak haline göre amel edilmesi gerekir. Kur'an'da bu lafızların herhangi bir sıfatla kayıtlandığına dair bir delil bulunmamaktadır. Serahsî ve ondan sonraki Hanefiler bu konuda sadece Câbir hadisini delil göstermektedirler. Câbir hadisi ise görüldüğü üzere asılsızdır. Bir an için sahih olduğunu farzetsek bile haber-i âhâddir. Hanefilerin kendi usul kâidelerine göre haber-i âhad ile Kur'ân-ı Kerîm'in mutlak hükmünü herhangi bir sıfatla takyid etmek caiz değildir. Çünkü onlara göre Kur'ân'ın mutlak hükmü sübut ve delalet yönünden kat'i, haber-i âhâd ise zannîdir. Zannî olan bir şeyle, Kur'ân'ın mutlak hükmü takyîd edilemez. Kur'ân'n mutlak hükmü ancak, Kur'an'dan bir ayet yahut mütevatir Sünnet ya da meşhur hadis gibi, aynı kuvvette başka bir delille takyid edilebilir. Çünkü Kur'ân'ın mutlak hükmünü takyid etmek nassa ziyade yapmaktır. Bu da nesihten ibaret- tir. Haber-i âhad ile Kur'ân'ın neshedilmesi ise caiz değildir (Çetintaş, 2019: 154-156).

Hanefîlerın bu konudaki ikinci delilleri ise sahabenin beyanlarıdır ve sahabenin ifadelerinde yer alan hükümdara ait dört iş vardır; fey toplamak, hadleri uygulamak, zekât ve cuma namazıdır (Yazır, 2015: 5: 364). *Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı* isimli eserinde Yunus Vehbi Yavuz, Hanefî mezhebinin bu konudaki ikincil delillerini şu şekilde aydınlatmıştır:

Bu bilgiler, Hanefilerin cuma namazında devlet otoritesi meselesini açıkça belirtmekte olup, "Dört şey idarecilere aittir". Bunlardan biri de cuma namazıdır. şeklindeki rivayet edilen söz hadis değil, Hasan-i Basri'nin kişisel ifadesidir. Bu ifade Hasan-i Basri'nin Tabiûn döneminden gelmektedir, bu nedenle onun bu sözünü doğrudan bir ayete tahsis etmek mümkün değildir. Kâsâni, bu ifadeyi Bedâyi eserinde hadis olarak geçse de, aslında ne hadis ne de Sahabî sözüdür (Yavuz, 2005: 89).

Hanefîler izin meselesini cuma namazının geçerlilik şartları arasına dâhil etmiş ancak diğer mezhepler geçerlilik şartları arasına dâhil etmemiştir (Çetintaş, 2014: 208; Çetintaş, 1995: 337; Güney, 2017: 397). Neticede, Hanefîlerin devlet başkanının cuma namazı kılmasına izin vermesine delil olarak aldıkları bu hadis, Sünen-i İbn Mace'nin tercüme ve şerh kitabında hadisin ravileri Ali b. Zeyd Cüdan ve Abdullah bin Muhammed El-Davi'nin zayıf olması sebebiyle isnad açısından zayıf bir hadis olarak değerlendirilir (*Sünen-i İbn Mace*, 2012: 399).

Hanefîlerin bu görüşünü sadece Hanefî mezhebi ileri sürer ve diğer tüm mezhepler cuma namazı için izin şartı koşmazlar. Örneğin Şâfiîler bu konuda Malik b. Enes'in rivayet ettiği hadisi delil göstermekte olup bu rivayeti Malik b. Enes, İbn Şihab'ın kendisine haber verdiğini, onun da Ebû Ubeyd'den, İbnü'l-Ezher'in azatlı bir kölesinden rivayet ettiğini söyler. İlgili rivayet ise O şöyle dedi: "Ali ile birlikte bayram namazına katıldık ve o sırada Hz. Osman muhasara edilmişti" şeklindedir (Şâfiî, 1983: 1: 221).

Hanefîlerin devlet başkanlığı şartını dayandırdıkları Câbir hadisinin râvilerinden ikisi, hadis imamları tarafından zayıf olarak kabul edilmiştir. Bu durum, hadisin hem senedinin hem de içeriğinin asılsız olduğunu göstermektedir. Çünkü bu hadiste oruç, zekât ve hacdan bahsedilmektedir (Çetintaş, 2019: 154). Hadis sahih kabul edilse bile, devlet başkanının bulunmaması veya devlet başkanının bulunup da izin vermemesi cuma namazının geçersiz olduğu anlamına gelmez. Hadisten, cuma namazına katılmayan veya kılmayanların sorumlu tutulmayacağı sonucu çıkar. Hatta bazı Hanefî hukukçular, devlet başkanının bulunmadığı veya izin vermediği durumlarda cemaatin rızasıyla imamın arkasında cuma namazı kılınabileceğini, sultanın kötü niyetle izin vermemesi durumunda ise cuma namazının caiz olduğunu ifade ederler (Koç, 2021: 57).

3.2.1. İzin Meselesi

Hanefîlere göre cuma namazını kıldıran kişinin ya devlet başkanı ya devlet başkanının seçtiği vekil veyahut cuma namazının kılınabilmesi için devlet başkanının izni gerekir (Sâğircî, 2019: 249). Bu görüş ele alındığında, devlet başkanının veya seçtiği vekilinin izninin olmaması, bazı yerlerde bu kişinin bulunmaması yahut dârülharpte izinlerini almanın mümkün olmaması durumlarında, cuma namazının nasıl kılınacağı

konusunu gündeme getirir (Bilmen, 2013: 198). Bu bağlamda Hanefîler izin meselesini cuma namazının geçerlilik şartları arasına dâhil eder ancak diğer üç mezhep bu şartı kabul etmez (Güney, 2017: 397). Şâfiîler, cuma namazının kılınabilmesi için devlet başkanının iznini şart koşmamışlardır. Nitekim İmam Şâfiî, *Ümm* adlı eserinde cuma namazını diğer namazlar gibi sayılmış ve seleflerinden her birinin arkasında cuma namazı kılmanın caiz olduğu gibi, yönetici, memur, şehir yöneticisi veya komutan olmayan herhangi bir imamın arkasında da cuma namazı kılmanın caiz olduğunu belirtmiştir (Şâfiî, 1983: 1: 221).

Şâfiî âlimi Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre, "cuma namazı için izin istemek iyi bir davranıştır. Ancak izin alınamayan durumlarda izinsiz kılınan cuma namazları sahih ve geçerlidir" (Gazzâlî, 1975: 1: 488; Akyüz, 2006: 591). İmam Mâlik ise cuma namazı için devlet başkanının izninin gerekli olup olmadığı konusunda şunları söylemiştir:" "Allah'ın yeryüzünde kendi hükmünce koymuş olduğu bazı farzlar vardır ki, ne bir liderin varlığı ne de yokluğu bunları değiştirmez" (Sahnûn, 1991: 1: 142; Akay, 2006: 52). Ayrıca İmam Mâlik, cuma namazının devlet başkanı veya onun seçtiği vekil tarafından kılınması hususunda bu şartı gereksiz ve anlamsız bulmuş ve "Kırk Müslüman erkek bir araya geldiklerinde herhangi bir makam veya kişiden izin almadan, vekil olmadan, vekâletname olmadan cuma namazını kılabilirler" demiştir. Neticede, İmam Mâlik'in, cuma namazının bu şekilde kılınmasının Müslümanlar için son derece rahat ve kullanışlı olduğunu düşündüğü ve onun cuma namazının geçerliliğini herhangi bir makam veya merciye bağlamadığı anlaşılır (Sahnûn, 1991: 1: 142-153; Yıldırım, 1993: 307).

Hanbelî âlimlerinin en meşhurlarından biri olan İbn Kudâme bu hususta şöyle demiştir:

> Cuma namazını kılmak için herhangi bir izne gerek yoktur. Çünkü Hz. Osman evinde mahsur kaldığı zaman cuma namazını Hz. Ali kıldırmış, sonra Hz. Osman, Hz. Ali'nin kıldırdığı namazı tasdik etmiştir. Ubeydullah b. Adî bu durumu Hz. Osman'a şikâyet etmiş ve şöyle demiştir: Hz. Ali'nin arkasında namaz kılmak bana zor geliyor. Hz. Osman ona şöyle dedi: Namaz, insanların yaptığı en faziletli amellerden biridir. Eğer onlar doğru yapıyorlarsa, sen de onlarla beraber namaz kıl (İbn Kudâme, 2015: 1: 427; Akyüz, 2006: 591).

Bu durumdan anlaşıldığı üzere bu süre zarfında cuma namazları hep kılınmıştır (Akyüz, 2006: 591). İmamların cuma namazı için izne ihtiyaç duymadıklarının bir başka

kanıtı da cuma namazını beş vakit namaza benzetmeleridir. Bir başka deyişle onlara göre cuma namazı da diğer namazlar gibidir; diğer namazlar için nasıl izin gerekmiyorsa bu namaz için de gerekmez (Döndüren, 2004: 395).

Câferi mezhebinde izin ile ilgili farklı görüler vardır. Birinci görüşe göre, cuma namazı vilayetin işlerinden sayılmaz ve cuma namazını diğer günlük namazlar gibi kabul ederler; dolayısıyla devlet başkanının veya vekilinin iznine ihtiyaç olmadığını düşünürler. Bu nedenle Şehîd-i Sanî gibi bazı âlimler masum imamın bir varlık olduğunu ve onun yokluğunda cuma namazının geçerli olacağını söylerler (Şehîd-i Sânî, 1989:173). İkinci görüşe göre, İmam varlık çağında ise cuma izni bir vilayet meselesi olarak kabul edilir ve bu durumda Masum İmam'dan izin alınması gerekir. Ancak İmam gaybet çağında ise cuma namazı için izin almaya gerek yoktur. Bununla birlikte, Masum İmam'ın yokluğunda cuma namazının hükmü tartışma konusudur (Hûî, 2000: 11: 31).

Hanefîler *Mebsût'ta* yer alan şu ifadeyi cuma namazının devlet başkanının izniyle kılınabileceğine dair akli bir delil olarak kabul ederler:

> İnsanlar cuma kılmak için (kendi mahallelerindeki) cemaatleri terk etmektedirler. Bu konuda devlet başkanı koşul konulmasaydı kargaşaya yol açılırdı. Çünkü bazı insanlar camiye erken giderler. Bir takım amaçları nedeniyle cuma'yı erken kılabilirler. Başkaları da namazı kaçırabilir. Bu durumda gizli olmayan bir karışıklık bulunmaktadır. Bu iş de, insanların diğer durumları ve aralarında adaleti sağlamak gibi, devlet başkanına verilmiştir. Çünkü kargaşayı yatıştırmaya daha yakındır (Serahsî, 2008: 2: 38).

İzin şartını ileri süren Hanefîler'in aslında bazı haklı gerekçeleri de vardır: Cuma namazında hutbe, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği pekiştirmek, güçlendirmek, birlik duygusunun oluşmasını ve gelişmesini sağlamak amacıyla okunur. Bu nedenle cuma günü hutbe okumak ve namaz kıldırmak bir şeref olarak kabul edilir. Hutbe ve imamlık için birçok kişi veya grup yarışabilmekte, her kişi veya grup kendi görüş ve düşüncelerini hutbe aracılığıyla halkla paylaşmak isteyebilmektedir. Sonuç olarak, camiler çatışan görüş ve düşüncelerin serbestçe ifade edildiği yerler haline gelebilir ve bu da bireyler veya gruplar arasında çatışmalara yol açabilir. Bu durum cuma gününden beklenen faydaları ortadan kaldırır. Dolayısıyla cuma gününden beklenen faydaların gerçekleşmesi ancak cuma gününün idarenin gözetim ve denetimi altında tutulmasıyla mümkün olabilir

(Soysaldı, 1997: 78; Atar, 2011: 391). Yani, Hanefîlere göre izinsiz kılınan cuma namazları bazen tartışmalara neden olur ve cuma namazı kılan çok sayıda kişi olduğu için cemaate kimin imam olması gerektiği veya diğer konularda anlaşmazlıklar çıkabilir; bu nedenle yöneticinin izni gerekir (Sâğarcî, 2009: 249).

Cuma namazlarında okunan hutbe bir anlamda kişilerin siyasi görüşünü ve tarafını da gösterir. Nitekim Hulefâ-i Râşidîn döneminden kısa bir süre sonra cuma namazlarındaki hutbe siyasi içerik kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle tarihte cuma hutbelerinde Hz. Ali'nin ve Muaviye'nin belli bölgelerde ve dönemlerde lanetlendiği görülür. Öyle ki zamanla bir kişi adına hutbe okunması, onun isyan bayrağını çekmesi ve siyasî bağımsızlığını ilan etmesi anlamına gelmeye başlamış ve böylece hutbe ve cuma namazı siyasî bir eylem haline gelmiştir.

Tarih kitaplarında yer alan bir kişi adına hutbe okunması gibi ifadeler de cuma namazlarının dünyevi ve siyasî bir içeriğe sahip olduğunu gösterir. Özellikle Abbasilerin resmi ya da yarı resmi mezhebi olan Hanefî mezhebine mensup âlimler bu siyasi durumdan elbette etkilenmiş ve cuma namazı için daha önce var olmayan bazı şartlar getirmek zorunda kalmışlardır (Apaydın, t.y.: 298).

Yukarıda da belirtildiği gibi, bazı müctehidler devlet başkanının cuma namazında hazır bulunmasını ve kendisinin, yardımcılarının veya yetkilendirdiği kişilerin namaz kıldırmasını şart koşmuşlardır. Bu şartı koyanların delilleri incelendiğinde, bunun Kur'ân, Sünnet veya İcma'dan herhangi bir delile dayanmadığı, sadece fitneyi önlemeyi amaçladığı görülür. Cuma namazında imamlık şerefli bir görev olduğu için devlet başkanı veya temsilcisi hazır bulunursa bu şeref ona ait sayılır (Akyüz, 2006: 591). Fitne durumlarında ise devlet başkanı yoksa Müslümanlar kendi aralarından en uygun imamı seçerek cuma namazını kıldırabilirler. Fitne zamanında Hz. Osman'ın zor durumda kalması ve Hz. Ali'nin cuma namazı için Müslümanların imamı olması ve bu namazı kıldırması buna bir örnek teşkil eder (Çetintaş, 1995: 337; Dikmen, 1991: 402).

Sonuç olarak Hanefîler, toplum düzenine verdikleri önemden dolayı cuma namazı için izin konusuna öncelik vermişlerdir (Döndüren, 2004: 396). Bu nedenle daha sonra gelen Hanefî fıkıh âlimleri, devlet başkanının veya onun izninin bulunmadığı yerlerde

Müslümanların içlerinden birini cemaatle cuma namazı imamlığına yetkili kılarak cuma günü imamlık yapmak suretiyle bu namazı kılabileceklerine dair fetva vermişlerdir (Çetintaş, 1995: 337; Apaydın, t.y.: 298). Cuma namazının geçerlilik şartları konusunda özel çalışmalar yapan Recep Çetintaş ve Hayrettin Karaman, cuma namazının farziyeti ve fazileti kesin olan bir ibadet olduğunu belirtmişlerdir. Bu namazın geçerlilik şartlarına sahip olup olmadığı kesin olmayan bazı uygulama örneklerinden dolayı bu namazın terk edilmesinin ya da geçersiz kılacak davranışlarda bulunulmasının uygun olmadığı da belirtilmiştir (Koç, 2021: 579).

Recep Çetintaş, *Dört Mezhebe Göre Delilleriyle İbâdet İlmihali* adlı kitabının çevirisini gerçekleştirdiği eserinde, yeni kendisine ait olan *İmamlarının Cuma Namazı Hakkında Görüşleri ve Delilleri* adlı kitabına atıfta bulunarak, konuyla ilgili şu şekilde bilgi sunmuştur:

> Hanefîlere göre devlet başkanı veya izin verdiği kimseler kıldırmadığı zaman halkın kıldığı cuma namazı geçersiz olur. Ancak cuma namazı Kur'an'da devlet başkanı şartından bağımsız mutlak olarak farz kılınmıştır. Onu devlet başkanının izniyle kayıtlayabilecek meşhur ve mütevatir herhangi bir hadis olmadığı gibi âhad haber cinsinden de sahih bir delil mevcut değildir. Hz. Osman isyancılar tarafından muhasara edildiği zaman cuma namazını ondan izin almadan muhtelif sahabîler ve isyancıların reisi Kinâne kıldırmış, sahabeden buna karşı çıkan veya Hz. Osman'ın iznini şart sayan kimse olmamıştır. Daha sonra kendisine bu konu şikâyet edildiği zaman Hz. Osman da cuma namazının diğer namazlar gibi bir namaz olduğunu ve onu güzelce edâ eden herkesin arkasında kılınabileceğini söylemiştir. İmam Muhammed, Hz. Osman zamanındaki bu uygulamayı delil getirerek fitne zamanında devlet başkanı şart koşulmaksızın cuma namazının mutlak olarak kılınacağını söylemiştir. Müteahhirun Hanefîler de fiilen İslâm devlet başkanı bulunmaması halinde bu şarta bakılmaksızın cuma namazının mutlaka kılınması gerektiğini söylemişlerdir. Bu sebeple cuma namazının devlet başkanı şartıyla kayıtlanmadan cemaat bulunan her vasatta mutlak olarak kılınması gerekir (Mevlevî, 2019: 131; Çetintaş, 2019: 134-167).

Yunus Vehbi Yavuz'un *Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı* adlı kitabında, Hanefi mezhebinin tarafından ileri sürülen devlet izni ilgili delillerini detaylı bir şekilde ele almış ve incelenmiştir. Sonra ise Yavuz, bu konuda sunulan bütün delillere değinerek, derinlemesine bir analiz gerçekleştirmiş ve ardından bu incelemelerin sonuçlarını bu şekilde sunmuştur.

Cuma uygulamasında devlet izninin şart olduğunu ileri sürenler ise maslahata dayanıyorlar. Bu içtihadın hedefi, halkın daha güvenli ve düzenli bir şekilde cuma ibadetini yerine getirmelerini sağlamaktır. Bunların ayrıca Kitap, Sünnet, yahut sahabî sözü ve sahabî uygulamasına dayalı bir delilleri yoktur. Sonuç olarak; şunu söyleyebiliriz: Allah'n Kitabı, Resulünün sünnetinde mutlak ve umumî olarak açıklanan cuma namazı gibi çok önemli ilahî bir emrin edasının geçerli olabilmesi için, onun içtihatla tahsis edilmesi ve şarta bağlanması mümkün değildir. Bu husus, şehir şartında olduğu gibi, Ebû Hanife'nin "Umumî bir hüküm tahsis edilemez." prensibine de aykırı görünmektedir. Zira Ebû Hanife'ye göre, Kur'an'da sabit olan umumî bir hüküm, ancak Kur'an'la yahut mütevatir veya meşhur sünnetle tahsis edilebilir. Sahih de olsa tek bir ravîden gelen hadis ile ayet hükmü tahsis edilemez. Oysa burada umumî olan cuma emrinin, içtihatla tahsis edildiğini görmekteyiz. Burada şöyle bir yorum getirmemiz de mümkündür: Devlet izninin bulunması cuma namazının yerine getirilme şartı olarak ileri sürülmektedir. Bu şartın aslında cuma namazının farz oluşunda bir etkisi bulunmadığı gibi, izinsiz olarak kılındığı takdirde geçerli olmasında da bir etkisi bulunmaması gerekir. Ancak, Şöyle denilebilir. Cuma namazı farz olduğu halde, devlet veya yetkili kuruluş izin vermezse, halk bu namazı açıktan ve gösteri tarzında kılmak zorunda bulunduğu için, bu namazı kılmamaktan ötürü sorumlu tutulamaz. Çünkü yerine getirme imkanını bulamamışlardır.
cuma'nın bir örneği de hactır. Hac, yoluna gücü yeten her müslüman'a farzdır. Hacıların haccının kabul olması için, devlet tarafından bir hac emîrinin tayin edilmesi şartı yoktur. İhram, Arafat ve tavaf şartlarını yerine getiren her müslüman hacı olur. Hac emîrinin bulunup bulunmaması, hacıların haccının kabul olup olmamasını etkilemez. Bu görevi yerine getirenler sorumluluktan kurtulurlar. Ancak, devlet bu işi organize etmeyip haccın ifa edileceği yerlerde büyük bir izdiham ve anarşi meydana gelecek olur da buraya giden hacıların can güvenliği tehlikede olursa bu takdirde hacı adayları o sene bu görevi yerine getiremeyip de ülkelerine geri dönseler, bununla birlikte ikinci sene'de gitme imkânı bulamasalar yahut da ölüm vaki olsa, Allah katında, bu görevi yerine getirmemekten ötürü sorumlu değillerdir. Çünkü uygulamada zorluk hatta can tehlikesi bulunmuştur. Böyle bir tehlikenin bulunması haccın tehiri için şer'i bir mazeret olabilir. Fakat, hiçbir şekilde devlet, hac emîri nasb etmediği için, hiçbir müslüman kendini hac sorumluluğundan uzak tutamaz. Cuma namazının da bundan bir farkı yoktur. Bunu bir başka örnekle de açıklamamız mümkündür. Toplum düzeni ile ilgili meselelerden biri de cenaze namazıdır. Cenaze namazı farz-ı kifayedir. Kılınabilmesi için güvenlik görevlerinin bulunmasına ihtiyaç yoktur. Fakat, cenazeye katılan cemaat eğer çok büyük bir kalabalık oluşturmuşsa ve gerek trafiğe gerekse asayişin aksamasına sebep olacaksa, güvenliği sağlamak için devletin burada görevli bulundurması gerekir. Fakat bu hiçbir zaman cenaze namazının kılınması veya cenazenin defnedilmesi için bir şart olarak ileri sürülemez. Son olarak şu noktayı da göz önünde bulundurmamız gerekir: Cuma namazı kendilerine farz olmadığı halde, imkan bulup da bu namazı kulan kadın, köle, çocuk ve yolcu gibi insanların kıldıkları cuma namazı geçerlidir. Kendilerine cuma namaz farz olmadığı halde bu namazı kılanların cuması geçerli olduğu halde, cuma farz olmasına rağmen, kılmak için imkan bulanlara nasıl farz olmaz, böyle bir namaz nasıl geçerli kabul edilmez ki? Eski Bulgaristan, Arnavutluk ve Sovyet rejiminin tehdidi altında yaşayan müslümanlar cuma namazı farz olduğu halde, açıktan topluca kılma imkanı verilmediği takdirde, buralardaki müslümanlar, farz olan bu

ibadeti yerine getiremediklerinden ötürü sorumlu değillerdir. Cuma namazının edasında genel izin meselesini bu şekilde anlamak gerekir. Kaldı ki, diğer üç mezhepte böyle bir şart koşulmamıştır. Her yerde her zaman kılınabilir (Yavuz, 2005: 93-95).

3.2.2. İslâm Dışı Ülkelerde Cuma Namazının Kılınması

Bazıları cuma namazının Hicret'ten önce Mekke'de farz olduğunu, ancak orada kılınmadığını, Medine'de ortaya çıktığını ve bu nedenle İslâm dışı ülkelerde cuma namazının kılınamayacağını delil olarak almışlardır. Ancak cuma'nın Mekke'de farz olduğuna dair rivayetler çok güçlü değildir; zira cuma namazının ilk defa Medine'ye birkaç kilometre uzaklıktaki yolda kılındığı rivayet edilmiştir (Güney, 2017: 398). Ayrıca o dönemde Medine henüz bir İslâm ülkesi değildir ve dolayısıyla bu iddialar çok tutarlı gözükmemektedir (Güney, 2017: 399).

Hiçbir âlim cuma namazının siyasî bir namaz, bir ibadet olduğunu söylemediği gibi, hiçbir âlim de siyasî bir durumdan dolayı bu namazın kılınmaması gerektiğini söylememiştir. Hicret yolculuğu sırasında Hz. Peygamber, Allah'ın koruması dışında henüz hayatından bile emin olmadığı halde Selim b. Avf'ın Rânûna vadisindeki mahallesinde cuma namazını kılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise bu dönemde İslâmî bir devletin ve otoritenin var olmamasıdır. Aynı şekilde Hicret'ten önce henüz bir savaş hali olan Medine'de Müslümanlar cuma namazlarını Hz. Peygamber'in emir ve izniyle kılıyorlardı. O dönemde Medine'de hiç kimse İslâmi otoriteden hatta bir cemaatin varlığından söz edemezdi; zira Hicret'ten önce Medine'de hiç kimse dinî ya da siyasî anlamda sorgulanmıyordu. Akabe Biatı'ndan sonra ise seçilenlerin liderliği tamamen kabile bağlarına ve etnik kökene dayanıyordu. Dolayısıyla o gün Medine'de bir değil birkaç reis vardı ve bunların her biri sadece kendi kabilesinin temsilcisiydi. Bununla birlikte Mus'ab b. Umeyrde onların lideri değil, sadece namaz kıldıran ve Kur'ân öğreten bir öğretmendi.

Eğer Medineliler cemaati dinî-siyasî anlamda oluşturmuş olsalardı, Hz. Peygamber'in cemaati Mekke'de oluşturmuş olması daha muhtemel olurdu; zira o cemaatin lideri ve temsilcisiydi. Bu durumda, Hz. Peygamber'in bunu gerçekleştiremediği düşüncesi daha uygun olacaktır. Buradan yola çıkarak da Medine'deki insanların cuma namazını

cemaat oldukları için değil, ortamları uygun olduğu için kıldıkları söylenebilir. Eğer söylendiği gibi, İslâm dışı sistemlerin otoritesi altında cuma namazı kılmak, bu sistemleri meşrulaştırmak veya onlarla uyum sağlamak ya da tâgûtu lider olarak benimsemek anlamına geliyorsa, o zaman Hz. Peygamber'in İslâm'ın kurulduğu güne kadar cuma namazı kılınmasını engellemesi gerekirdi. Aslında Hz. Peygamber bu ictihadında hata etmiş olsaydı, Allah onu uyarırdı ve insanları bundan vazgeçirmesi uygun olurdu. Ancak böyle bir olay vuku bulmamıştır (Çetintaş, 1995: 350-364; Kalkan, 2014: 111).

Ayrıca cuma namazının geçerliliği cuma sûresinin nüzulü ile değil, nüzulünden çok önce Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde sahabenin uygulaması ile başlamıştır (Ateş, 2017: 104-105). Cuma namazının tarihçesi incelendiğinde bu namazın da diğer namazlar gibi olduğu görülür. Cuma namazının bir yerde kılınabilmesi için İslâm devletinin hâkim olması veya İslâm şeriatının uygulanması gerektiğine dair bir âyet, hadis veya mezhep görüşü yoktur (Dikmen, 1991: 402). Yani bunun İslâm devletinin ve dininin hükümleriyle hiçbir ilgisi yoktur. İslâm devleti tam olarak kurulmadan önce, yani İslâm devleti yokken, cuma namazı farz olmuş ve kılınması bir ibadet olarak Müslümanlara farz olmaya başlamıştır (Dikmen, 1991: 401).

3.3. Konuyla İlgili Bir Değerlendirme

Ahmed Kalkan "Dârülharp veya Dârülislâm" adlı kitabında mantıksal olarak şu soruyu sorar: "Cuma namazını kim emrediyor ve kim yasaklıyor?" ve şöyle cevap verir: Kur'ân'da Allah kullarından cuma namazını kılmalarını açıkça istediği, bu nedenle kulların Müslümanlar olarak Allah'ın emrini yerine getirmekle yükümlü olduklarını söyler (Kalkan, 2014: 91). Sözgelimi Allah kullarına neden falanca İslâm hukukçusunun fetvasına uymadıklarını sormayacaktır. Ama mutlaka soracağı bir soru vardır ve o da şudur: "Kur'ân'ın emirlerini ne kadar yerine getirdin ve hayatında ne kadar uyguladın?" (Kalkan, 2014: 91). Kur'an'ın herkes için ilk fıkıh kaynağı ve delili olduğu konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf yoktur. Allah tarafından insanlara hidayet ve delil olarak gönderilmiş olması ve yine Allah tarafından mucize olarak gönderilmiş olması da delildir. Herkes Kur'ân'a ve onun âyetlerine itimat etmelidir. Onun hükümlerine uymalı ve onlardan yararlanmalıdır (Zeydân, 2012: 247).

Cuma namazına bu açıdan bakacak olursak, Kur'ân'ın cuma namazına o kadar önem verdiğini görürüz ki, onun hakkında bir sûre inmiştir ve namaz vaktinde helal olan alışveriş yasaklanmıştır (Dödüren, 2020: 211). "Ey iman edenler! cuma günü ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun. Alışverişi ve çalışmayı bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Namazdan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona yöneldiler ve seni yolda bıraktılar. Onlara de ki Allah katında olan, eğlenceden de daha hayırlıdır, ticaretten de daha hayırlıdır. Ve Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cuma, 62: 10-11). İslâm âlimleri arasında "Alışverişi bırakın" âyetinin cuma namazı vaktinde alışverişi yasakladığı konusunda görüş birliği vardır (Ateş, 2017: 120).

Öte yandan, cuma namazı vaktinde namaza gitmemek için bazı günlük işlemler ve sözleşmeler yapılırsa, bu sözleşmeler geçerli olsa bile bu işlemleri yapmak mekruhtur (Dödüren, 2020: 211). Hatta bazı âlimlere göre sadece alım-satım değil, alım-satım gibi benzeri her türlü iş, yani cuma namazını engelleyen her türlü meşguliyet cuma namazı vaktinde yasaklanmıştır. Bir yolcu cuma namazının vaktini bilerek yolculuğa çıkarsa, bu ona haramdır (Ateş, 2017: 121).

Cuma namazının nüzul sebeplerini incelediğimizde, bu namazı terk eden ve dünyevi işlerle meşgul olan insanlar için Cuma sûresi nazil olduğunu görürüz. Cafer b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, bir cuma günü Hz. Peygamber cuma hutbesi verirken bu sırada Şam'dan bir ticaret kervanı gelir. Cemaat kervanın geldiğini duyunca Hz. Peygamber'in yanından ayrılır ve kervana doğru yönelir. Bunun üzerine cuma âyeti iner (Müslim, Cuma: 11: 778).

Cuma namazının hükmü Kur'ân tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle, bir Müslüman her şeyden önce Kurân'a bakmalı ve onun hükümlerini hayatına dâhil etmelidir. Kur'ân'la çelişen her türlü fikir, eylem, hüküm ve uygulamadan kendisini korumalıdır. Müslüman, rehberi Kur'ân olduğunda başka hükümlere bakmaz (Kalkan, 2014: 92).

Kur'ân'la sabit bir hüküm varsa, hiç kimse o hükmü veya uygulamayı yasaklayamaz. Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in sahih hadislerinde tartışılmayan ve mezhepler arasında üzerinde uzlaşılmayan konular gündeme getirilemez. Bu konuda ilginç

olan, tartışılmakta olan "dârülharp" yaklaşımına atıfla, kimilerinin dârülharpte faizi helal kabul ederek kolaylaştırma ruhsatı vermesi, kimilerinin de helal olan cuma namazını azimet ve cihad adına haram olarak sunabilmesidir. Biri Kur'ân'ın haramını helal ilan ederken diğeri Kur'ân'ın farzını haram ilan edebilmektedir. Bu tür fikirler ve tartışmalar Bu durum, dinin yanlış yorumlanmasından başka bir şey değildir. (Kalkan, 2014: 94).

İslâm'da fıkıh için Kur'ân'dan sonra sünnet zikredilir. Sünnetin İslâm'ın ikinci kaynağı olduğu konusunda Müslümanlar arasında görüş birliği vardır. Kur'ân'da sünnetin şer'i bir delil olduğuna dair ifadeler vardır. Kur'ân'da birçok âyet Hz. Peygamber'e itaati emreder ve ona karşı isyanı yasaklar. Bazı âyetlerde Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat birlikte ifade edilirken, bazı âyetlerde ise sadece Hz. Peygamber'e itaatten bahsedilmekte, böylece Hz. Peygamber'e itaatin ayrı bir özellik olduğuna işaret edilmektedir. Başka âyetlerde ise Hz. Peygamber'in sünnetinin vahiy olduğu belirtilmektedir (Karakaya, 1998: 68).

“İy iman sahipleri! Allah’a itaat edin. Resul ve sizin içinizden olan işvereniniz ile yöneticinize de itaat edin. Eğer bir tartışmaya girerseniz ve Allah ile ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah’a ve Resul’e arz edin. Böyle yapmanız hem daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir” (Nisa, 59: 98) Hz. Peygamber'in hadislerinde, cuma namazının dârülharpte geçerli olmadığına dair zayıf da olsa hiçbir hadis rivayet edilmemiştir (Kalkan, 2014: 96). Ancak hadislerde cuma namazının fazileti ve önemi hakkında Hz. Peygamber'den onlarca hadis rivayet edildiğini görmekteyiz. Örneğin, cuma namazına teşvik için bu günde yıkanmak, temiz elbise giymek ve güzel koku sürünmek gibi hazırlıkların yapılmasını ifade eden birçok hadis bulunmaktadır (Seyyid Kutub, t.y.: 2356).

Hz. Peygamber'in ashabından Abdullah İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim cuma namazını terk ederse, Allah onun kalbini mühürler ve sonra mutlaka gafillerden olur" (Müslim, Cuma: 12: 780). Bu hadis cuma namazının önemini ve mutlaka kılınması gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Nasıl oluyor da cuma namazının tüm yönlerini açıklayan bu kadar çok hadis varken dârülharp ve cuma namazı hakkında hiçbir şey söylenmiyor (Kırkıncı, 1994: 40; Kalkan, 2014: 94).

Bütün Müslümanlar İcmayı İslâm'da bir hukuk kaynağı olarak kabul etmişlerdir (Zeydân, 2012: 263). İcma'nın delili, başlangıcından günümüze kadar kesintisiz olarak yerine getirilen bu temel ibâdetin farz olmadığını hiç kimsenin iddia etmemesidir. Bütün Müslümanlar cuma namazının farz olduğu konusunda ittifak halindedir. Özellikle İslâm hukukunun ve İslâmi ilkelerin geçerli olduğu Dört Halife Dönemi'nde farz olduğu konusunda görüş birliği olduğunu görmekteyiz (Yavuz, 1986: 28). Cuma ve bayram namazları cemaatle kılınan namazlardandır. Cuma namazı hutbe içerdiği için Müslümanlara bir toplantı saygınlığı kazandırır (Baktır, 1998: 425). Müslümanların hiçbir yanlış davranışı onaylanmaz; zira Hz. Peygamber "Müslümanlar yanlış bir şey için asla aynı yerde toplanmazlar, şeklinde buyurmuştur" (Zeydân, 2012: 263).

Cuma namazı sağlam delillerle sabittir ve bunun delili Kur'ân ve sünnettir (Kırkıncı, 1994: 38; Nedvî, 2016: 135). Ancak cuma namazının geçerlilik şartları zannî delillere dayanmaktadır ve mezhepler arasında, hatta mezheplerin kendi içinde bile deliller konusunda ihtilaf vardır. Cuma namazının sıhhat şartlarını taşıması gerekir. Ancak bu şartlardan biri veya birkaçı bulunmazsa cuma namazını terk etmek gerekmez, çünkü cuma namazının farz olduğu ve İslâm'ın önemli ibadetlerinden biri olduğu delillerle sabittir. Ancak cuma namazının geçerlilik şartlarının tespitinde esas alınan delilin zannî olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla zannî olan için kat'î olanı terk etmek gerekmez. Elbette cuma namazının sıhhat şartlarına ilişkin delillerin zannî olması, bunların tamamen değersiz olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla bu şartları herhangi bir şekilde görmezden gelmek veya yok saymak kesinlikle yanlış ve tamamen haksızdır (Nedvî, 2016: 135-136).

Bugüne kadar Hanefî âlimlerden hiç kimse cuma namazının dârülharpte geçerli olmadığını, cuma namazının siyasî bir ibâdet olduğunu veya siyasî bir durum nedeniyle terk edilebileceğini söylememiştir. Bu konuda en katı olan Hanefîler arasında bile cuma namazının siyasî bir ibadet olduğunu ve bu nedenle gayrimüslim otoriteler altında kılınamayacağını söyleyen bir âlim yoktur. Aksine, kâfirler tarafından işgal edilen topraklarda bile kayıtsız şartsız cuma namazı kılınabileceğini beyan etmişlerdir (Çetintaş, 1995: 337; Talu, t.y.: 97). Merginânî kitabında, Hanefî fıkıh kaynaklarında cuma namazının şartlarını sıralarken, cuma namazının devlet başkanı veya onun yetki verdiği herhangi biri tarafından kıldırılabileceğini söylemiştir. Cuma namazı büyük bir kalabalık tarafından kılındığından, bazen cemaat arasında kimin imam olduğu, kimin kıldırdığı veya

kimin başka bir konuşma yaptığı konusunda anlaşmazlık çıkmaktadır. İhtilafı önlemek için yöneticinin izni gerekir (Merginânî, t.y.: 1: 203). Yavuz göre:

> Hanefiler Cuma namazının edasının geçerli olması için devlet başkanı yahut onun görevlendireceği naipler tarafından kıldırılması şartını ileri sürerken, bunda herhangi bir siyasi gaye gözetmemişlerdir. Onların düşünceleri, bu ilahi emri yerine getirirken, sadece toplumsal düzeni ve disiplini sağlamak, çıkabilecek kargaşayı önlemektir. Bu düşünce de maslahat esasına dayalı bir içtihat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda direkt yada en direkt olarak naslara dayalı herhangi bir açıklama yoktur. Özellikle, son zamanlarda, meselenin dinî temelini iyi bilmeyen müslüman bazı kişiler, meseleyi siyasi bir esasa dayandırmak istiyorlar. Hatta fıkıh mesleğine mensup bazı hocaları da kendilerine destekçi olarak göstermektedirler (Yavuz, 2005: 87).

Hanefîlere gelince, tüm Hanefî âlimler bir İslâm devletinde cuma namazının kılınabilmesi için İslâm devletinin var olması gerektiğine inanırlar. Bu bağlamda İmam Ebû Hanefe'nin şart koştuğu devlet başkanı ve onun izni şartını kabul ederler. Ancak bu mezheb'in diğer imamları, İslâm devleti fiilen ortadan kalktığında ve dârülharp meselesi gündeme geldiğinde, devlet başkanının cuma namazı için gerekli olmaması gerektiği konusunda hemfikirdirler (Çetintaş, 1995: 377).

Hanefî âlimi İmam Muhammed'e göre "cuma namazının şartları sadece hutbe, cemaat ve vakittir. Ona göre valinin şehirde bulunup bulunmaması ihtilaflı bir konudur." İmam Muhammed'in bu görüşü en ihtiyatlı davranışlardan biridir (Çetintaş, 1995: 377; Talu, t.y.: 99).

Hanefî âlimlerinden İbn Âbidîn bu hususta şöyle söyler:

> Fitne zamanlarında cuma namazı söz konusu olduğunda, bir fitne sebebiyle vali ölürse veya valinin emri olmazsa ve cuma namazını kıldıracak kimse de bulunmazsa, halk zaruretten dolayı bir hatip tayin eder ve bu şekilde kendi seçtikleri imamla cuma namazını kıldırabilirler. Ona göre, fitne zamanlarında bir vali veya hâkim bulamazsa cuma namazının sahih olmadığını söyleyen bir kişi, bu onun cehaletinin bir işaretidir. Çünkü cuma namazı, kâfirlerin istila ettiği şehirlerde bile geçerlidir. Kâfirlerin istilasına uğrayan şehirlerde de kılınabilir (İbn Âbidîn, t.y.: 1148).

Aslında Hanefî âlimlerinin tamamı bu konuda kendi mezheplerinin görüşlerini savunmakla birlikte, sonuçta devleti ve devlet başkanını cuma namazı için bir şart olarak

görmeyen âlimlerle hemfikir olup, toplumdan mahrum kaldıkları fitne zamanında ve kâfirlerin işgali altındaki "dârülharpte" bu şarta bakılmaksızın cuma namazının mutlaka kılınacağını ifade etmektedirler. İslâm devleti dışında ve dârülharpte cuma namazının caiz olmadığını söyleyen tek bir Hanefî âlimi bulmak mümkün değildir (Kalkan, 2014: 107). İslâm âlimlerinin genel kanaatine göre gayrimüslim bölgelerde cuma namazı kılınabilmesi için iki şart bulunmaktadır. Bu şartlara göre Müslümanların bir araya gelme özgürlüğü, toplanacakları bu yerde kendi aralarından seçecekleri imam ve hutbe anında Müslümanları en çok ilgilendiren konuların açık bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Böylece ne Müslümanlar ne de imam bu durumdan zarar görmemelidir. Bu iki şart sağlandığında gayrimüslim ülkelerde cuma namazı kılınabilir (Günay, 2017: 399).

Sonuç olarak diyebiliriz ki cuma günü insanlığa hizmet açısından dinin ve dünyanın önemli meselelerinin konuşulduğu özel bir gündür. Bu yönüyle cuma namazı, dünya ve ahirete hitap eden bir tür hidayet toplantısıdır. Cuma günü ve cuma namazı Müslümanlar için haftalık bir tatil olarak kabul edilir. Cuma ve cami olmadan Müslüman bir toplum var olamaz; zira cuma olmadan Müslümanlar birlik ve bütünlüklerini kaybederler ve sonunda başsız topluluklar gibi dağılmaya ve parçalanmaya mahkûm olurlar. Bunun sebebi, cuma namazının insanı topluma, toplumu millete bağlaması, insanlar arasında düşünce, inanç, amaç ve hizmet birliğinin aracı olmasıdır. Kendine has kimliği ile hafta boyunca meydana gelen olaylar ve toplumsal meseleler Allah'ın emirleri ışığında tartışılır ve topluma sunulur. İslâm kültürünü yaymaya çalışarak, hayatı sevmenin ve hayatta başarılı olmanın yolları öğretilir.

Aile ve sosyal yapıların nasıl korunacağı gösterilir. Günümüzde sevgi, saygı, birlik, beraberlik, edep ve disiplinin olumlu sonuçları örneklerle anlatılmaktadır. Bu nedenle cuma günü bütün Müslümanlar tarafından özel bir şevk ve bağışlanma ümidiyle yaşanır (Mutlu, 1995: 135).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Cuma namazının geçerlilik şartlarını ve dârülharpte cuma namazı konusunu ele alan bu tezde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Cuma namazı İslâm fıkhının önemli konularından biridir. Cuma namazı İslâm'ın yayılması için en iyi araçtır; zira cuma namazı, dinî kültürün ve onun yaşatılmasında ve sosyal, siyasî ve dinî konularda önemli bir rol oynamaktadır. Temelde cuma namazı, insanların bir araya gelmesi için Allah'ın öyle büyük bir nimetidir ki tüm ırk ve sınıflarından insanları bir araya getirir. Bu nedenle cuma namazının önemini ve dindeki yerini, tarihini ve onun siyasî ve kültürel yönlerini bilmek, anlamak ve bu konuda çalışmalar yapmak özellikle çağımızda çok önemlidir.

Cuma namazının farziyeti ve önemi Kur'ân, Sünnet ve İcma ile her zaman sabit olmuştur. Bu konuda Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İslâmi kaynaklara göre bugüne cuma denmesinin nedeni, tüm yaratılışın cuma günü tamamlanması ve mükemmelleştirilmesidir. Cuma sûresi, bu günün ve bu namazın önemini en iyi açıklayan sûredir. Öyle ki cuma sûresi bugünün önemini açıklar ve hatta cuma namazı vaktinde caiz olan alışverişi yasaklar. Cuma sûresindeki "alışverişi bırakın" âyetindeki yasak sadece alışverişle sınırlı olmayıp her türlü meşguliyeti kapsamaktadır. Hukukçulara göre bu âyette sadece alışverişten bahsedilmesinin sebebi, cuma namazından sonra her türlü alışverişin yasaklanmış olmasıdır.

Hz. Peygamber'in birçok hadisinde bu namazı mazeretsiz terk etmenin büyük günah sayıldığı belirtilmektedir. Cuma namazı ile ilgili yapılan çalışmalarda cuma namazının önemi ile ilgili çeşitli hususlara değinilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Cuma namazı, İslâm dünyasında İslâmî dayanışma ruhunun güçlendirilmesinde ve İslâm'ın sosyal boyutlarının geliştirilmesinde, müslümanlar arasında daha büyük bir birlik ve uyum yaratılmasında ve İslâmi kuralların vaaz edilmesi ve öğretilmesine vurgu yaparak önemli sosyal ve politik konuların gündeme getirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. İslâm dünyasında ve fıkhında cuma namazı özel bir namazdır. İslâm fıkhında cuma namazının

şartları vücub (zorunluluk) ve sıhhat (geçerlilik) olmak üzere iki kategoride incelenir. Cuma namazının vücub şartları konusunda mezhepler arasında genellikle görüş birliği vardır. Ancak cuma namazının sıhhati için gerekli olan şartlar konusunda mezhepler arasında ihtilaf mevcuttur ve bu ihtilaflı konuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

İslâm fıkhında cuma namazının kılınacağı yer konusunda mezhepler arasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hanefî mezhebi, cuma namazının sadece şehirlerde kılınması gerektiğini öne sürerken diğer mezhepler böyle bir şartı gerekli görmemektedir. Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri cuma namazının bir yerleşim yerinde kılınması gerektiğini savunmaktadır. Hanbelî mezhebinde ise böyle bir şart aranmamaktadır. Câferî mezhebine göre cuma namazının kılınacağı mekan için şehir veya köy koşulu aranmaz. Önemli olan, cuma namazlarının arasında uygun bir mesafenin olması veya aynı şehirde birden fazla cuma namazının kılınmamasıdır. Bu, Câferî mezhebinin cuma namazının icrasına ilişkin özel bir yaklaşımını yansıtır.

Ayrıca, cuma namazının asgari katılım sayısı konusunda da İslâm mezhepleri arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu konuda Hanefî mezhebi en az üç kişi, Şâfiîler ve Hanbelîler en az kırk kişi, Mâlikîler ise şehirden en az on iki kişi gerektiğini savunmaktadır. Bazı Caferi fakihler ise Cuma namazının beş kişiyle kılınmasının farz olduğunu ileri sürmektedir. İslâm mezheplerinin fakihleri arasında iki hutbe arasında bir ara verilerek okunması gerektiği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ancak hutbe okuma şartları ve rükünleri konusunda bazı görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu durum İslâm fıkhının çeşitli yönlerinin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bir diğer konu ise cuma namazının devlet başkanı, yardımcısı veya sultandan izin almış biri tarafından kıldırılması gerektiğidir. Cuma namazını kıldırmak için izin meselesi sadece Hanefî ve Câferi mezheplerinde vardır. Bununla birlikte izin meselesi Câferi mezhebinde tartışmalı konulardan biridir. Câferi âlimlerin tamamı cuma namazı için izin alınması gerektiğini söylememiştir. Bu mezhepte bazılarına göre izinsiz cuma namazı kılmak haram ve sapkınlıktır. Ancak bazılarına göre bu durumda cuma namazı sahihtir. Hanbelîler, Mâlikîler ve Şâfiîler izin konusunda görüş birliği içindedirler. Yani izinsiz kılınan cuma namazının sahih olduğunu söylemişlerdir. Bu bölümde yapılan araştırmaya göre fıkhi açıdan Şâfii, Mâlikî, Hanbelî ve bazı fıkıh ekollerinin devlet başkanının fiilen

mevcut olması bir şart olarak görmedikleri söylenebilir. Ancak bunun yanı sıra Hanefî mezhebine göre devlet başkanı veya devlet başkanının talimatıyla yetkilendirilmiş bir cuma imamının bulunması gerekli ve geçerlidir. Zaman zaman bu şart bağlamında dârülharp veya İslâm dışı ülkelerde cuma namazlarının geçerli olmadığı iddiaları ortaya atılmıştır.

İslâm fıkhının çeşitli mezhepleri, dârülharp ve cuma namazı arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde yorumlar. Mezheplere göre, cuma namazının nasıl icra edileceği, dârülharp koşullarına bağlı olarak değişebilir. Bu bağlamda dârülharp içindeki toplulukların cuma namazını nasıl organize ettikleri ve nasıl gerçekleştirdikleri islâm topluluklarının dinî pratiklerini şekillendiren önemli bir etken olarak ortaya çıkar. Bazı mezheplerde darül harp kavramının ve sınırlarının cuma namazının hükümleri ve uygulanışı üzerinde derin etkileri olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, zaman zaman siyasi ve sosyal koşulların dârülharp durumunu etkileyerek cuma namazının icrasına etki edebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak Hanefî mezhebinin ihtilafları önlemek için bu şartı koyduğunu ve İslâm tarihi boyunca cuma namazının her zaman bir devlet görevi olduğunu söyleyebiliriz. Yani bunlar Hanefî mezhebi içinde bir takım ihtimallere dayanabilir. Hanefî mezhebinin cuma namazı ile ilgili şartlarını anladığımızda, bu ibadetin toplumsal önemini ve geçerlilik şartlarının dikkatle yerine getirilmesi gerektiğini görüyoruz. Bu, İslâm toplumunun birliğini ve dayanışmasını korumak için önemlidir. Bu nedenle mezhep imamları geçerlilik şartları konusunda çok dikkatli ve ihtiyatlı davranmışlardır. Ayrıca cuma namazının sıhhat şartları zannî bir delil ile sabittir ancak cuma namazının hükmü Kur'ân ve Sünnet ile sabittir. Dolayısıyla kat'i delil varken zannî delile ihtiyaç yoktur. Bu nedenle dârülharp ve dârülislâm gerekçesiyle cuma namazını terk etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Akay, B. (2006). Mezheplerin Cuma Namazının Vücub ve Sıhhat Şartlarıyla İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerin Dayandıkları Deliller. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Akkaya, Ü. H. (2021). "Diyanet Hutbelerinin Süre Ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi". *Bilimname Dergisi*, 45, 83-129.

Akyüz, V. (2006). *Namaz*. İz Yayıncılık: İstanbul.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. (1854). *Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Aẓîm ve's-seb'i'l-mesânî.* (28 Cilt). İhyau't-Türasi'l-Arabî neşri: Beyrut.

Amilî, Seyyid Muhammed b. Ali el-Mûsavî. (1989). *Medârıku'l-Ahkâm.* (4 Cilt). Dârül İhyâi't-Türâs: Beyrut.

Amilî, Seyyid Muhammed Cevâd. (t.y.). *Miftâhu'l-Kerâmah*. (5 Cilt). Dârül İhyâi't-Türâs: Beyrut.

Apaydın, Y. v.d. (t.y.). *İlmihal İman ve İbadetler.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Kütüphanesi: İstanbul.

Argun, Ş. (1980*). İslâm Hukukunda Dârü'l İslâm ve Dârü'l Harb Kavramları*. Cebeci yayınları: Ankara.

Askalânî, İbn Hacer. (1978). *Fethu'l-Bârîfi Şerhi Sahîhi'l-Buhâr*î. (3 Cilt). Mektebetû'l-Kûlliyeti'l-Ezheriyye: Kahire.

Atar, F., Çelebi İ., Erdoğan M., Yaran R. (2011). *İslam İlmihali.* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul.

Ateş, A. (2017). *Cuma Sûresi Tefsiri*. Çıra Akademi: İstanbul.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. (1990). *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye.* Dâru'l-Fikr: Beyrut.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*. MAS Matbaacılık: İstanbul.

Baktır, M. (1998). Hutbe. *İslam Ansiklopedisi.*(C 18, 425-428). Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Bayburtlu, G. H. (2008). *Son Elçi Hz. Muhammed ve Onun Rehberliğinde Hayat.* Çıra Yayınları: İstanbul.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullāh b. Ömer b. Muhammed. (2011). *Envârü't-Tenzîl sve Esrârü't-Te'vîl (Beyzâvî Tefsiri)*. (5 Cilt). Abdülvehhâb Özkürk (çev.). Kahraman Yayınları: İstanbul.

Bilmen, Ö. N. (2013). *Büyük İslâm İlmihali*. Çelik Yayınevi: İstanbul.

Bozbaş, F. (2013). İslam Hukukunda Darul Harbde Faiz Tartışmaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bozbaş, F. (2014). "İslam Hukukunda Daru'l-harbda Faiz Tartışmaları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 23,173-198.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. (2017). *Sahıh-i Buharî ve Tercemesi.* (2 Cilt). Mehmed Sofuoğlu (çev.). Ötüken Yayınları: İstanbul.

Bülbül, H. (2018, 7 Temmuz). İslam Hukukunda Ülke kavramı Darul İslam Darul Harp. Erişim adresi: https://www.iktibascizgisi.com/islam-hukukunda-ulke-kavrami-darul-islam-darul-harb/.

Candan, A. (2021). *Muhtasar Şâfiî İlmihali.* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Canpolat, O. (2017). "Cuma Namazında Cemaat Sayısı ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *JOSR Dergisi,* 9, (1),152-188.

Celfin, İ. (2016). Din Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. (1994). *Ahkamu'l-Kur'an.* (3 Cilt). (thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin). Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye: Beyrut,

Cezirî, A. (1993). *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı.* Mehmet Keskin (çev.). Çağrı Yayınları: İstanbul.

Çayır, A. (2019). Kadınlar Açısından Cuma Namazının Fıkhı Hükmü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, İ. (1993). Dâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*C 8, 482). Ankara.

Çelik, M. (t.y.). *Daru'l-Harp Fıkhı*. (1,3 Cilt). Ölçü Yayınları: İstanbul.

Çetintaş, R. (1995). *Devlet Siyaset İbadet Üçgeninde Cuma Namazı.* Usul Yayınları: İstanbul.

Çetintaş, R. (2014). "Hanefilerin Cuma Namazının Devlet Başkanı veya İzin Verdiği Kimselerin Kıldırması Şartıyla Kayıtlamasına Usûlî Bir Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 18(2), 207-240.

Çetintaş, R. (2019). *Mezheb İmamalarının Cuma hakkındaki görüşleri ve delilleri.* Asalet Yayınları: İstanbul.

Çuçak, M. (2016). "İslam Hukuk Literatüründe Dâru'l-İslam ve Dâru'l-Harbın Sınırları". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 3 (1), 205-225.

Döndüren, H. (1987). "Cuma Namazı ve Kılınma Şartları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2(2), 140-150.

Döndüren, H. (2004). *Delilleriyle İslam İlmihali İnanç-İbadet-Günlük Hayat.* Erkam Yayınları: İstanbul.

Döndüren, H. (2020). *Ahkâmu'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm ve Fıkhî Tefsiri.* (3 Cilt). Erkam Yayınları: İstanbul.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. (2015). *Sünen-i Ebû Dâvûd.* (2, 3 Cilt). Merkezü'l-buhûs ve Takniyeti' l-malûmât Dâru't-te'sîl: Mısır.

Ebû Şücâ, Ahmed b. Hüseyin. b. Ahmed el-İsfehânî. (t.y.). *Gâyetü'l-İhtisâr Tercümesi.* Halis Atilla (çev.). y.y: b.y.

Efe, A. (1991). *Çocuklar ve Gençler İçin İslam Ansiklopedisi.* y.y: Ankara.

Ercan, A. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısında Tahlili. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Fahri, K. (2006). İslam Fıkhında Namaz İbadeti. Yayımlanmamış Yüsek lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Fayda, M. (1991). Arûbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C3, 422). İstanbul. https://islamansiklopedisi.org.tr/arube.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1975). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn.*(1 Cilt). Ahmed Serdaroğlu (çev.). Bedir Yayınevi: İstanbul.

Geredeli, M. (2008). Namazın Sosyo-Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gümüş, S. (1995). *Se'âdet-i Ebediyye.* Hakikat Yayınları: İstanbul.

Heyet, T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. (2017). *Güvenlik Terimleri Sözlüğü.* Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları: Ankara.

Hillî, Cafer bin Hasan. (1945). *el-Mu'teber Fi Şerhi'l-Muhtasar*. (2 Cilt). y.y: Kum.

Hillî, Hasan b. Yusuf b. Ali b. Mutahhar. (t.y.). *Tezkiretü'l-Fuḳahâ'*. (1 Cilt).el-Mektebetü'l-Murtazaviyye li İhyâyi'l Âsâri'l-Caferiyye: b.y.

Hillî, Hasan b. Yusuf b. Ali Mutahhar. (1989). *Nihâyetü'l-ihkâm fî ma'rifeti'l-aḥkâm*. (2 Cilt). İsmailiyan Enstitüsü: Kum.

Hillî, Hasan b. Yusuf b. Ali Mutahhar. (t.y.). *Müntehe'l-matlab.* (1 Cilt). y.y.: b.y.

Hin, Mustafa, Buğa Mustafa. (t.y.). *Büyük Şâfiî İlmihali- el- Fıkhu'l-Menhecî.* Fehremez Sercan (çev.). Gonca Yayınevi: İstanbul

Hûî, Ebü'l-Kasım b. Ali Mûsevî. (2000). *el-Müstened fi şerhi'l-Urveti'l-vüskâ.* Müessetü İhyâyi Âsâri'l-Hûîyî: Kum.

İsfehânî, Rağıb. (1996). *Mûfredatu el fazi'l-Kur'ân.* (Safvan Adnan Davudi. Thk). Dâru'l-Kalem: Beyrut.

Işık, Hüseyn Hilmi. (2007). *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*. Hakîkat Yayıncılık: İstanbul .

İbn Arabî, Muhyiddin b. Ali b.Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hatemi. (2001). *Tefsiru İbn Arabî.* (2 Cilt). Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî: Beyrut.

İbn Hacer el-Heytemî. (t.y.). *Tuhfetü'l-Minhtâc bi Şerhi'l-Minhâc.* (2 Cilt). Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi: Beyrut.

İbn Hişâm. (2004). *es-Siretü'n-Nebevî.* DâruİhyaiÂt-Türâsi'l-Arabî: Beyrut.

İbn Kesir. (1985). *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (çev.). Çağrı Yayınları: İstanbul.

İbn Kudâme, Şemsuddin Ebu'l-Ferec. (1984). *el-Muğnî*. Daru'l- Fikr: Beyrut.

İbn Kudâme Makdisî. (2015). *Delilleriyle Hanbeli Fıkhı: el-Muğni Muhtasarı*. (1 Cilt). A. Alpaslan Tunçer (çev.). Polen Yayınları: İstanbul.

İbn Kudâme Makdisî. (2018). *el-Umde: Hanbelî Fıkhına Giriş*. Neda Yayınları: Konya.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid. (2012). *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi.* (3 Cilt). Hatipoğlu Haydar (çev.). Kahraman yayınları: İstanbul.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd. (t.y.). *Bidayetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd*: *Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*. Ahmed Meylani (çev.). Beyan Yayınları: İstanbul.

İbnü'l-Cellâb, Ubeydullâh b. Hüseyn. (2007). *et-Tefrî fi Fıkhı'l-İmâm Mâlik.* Darü'l-Kütübi'l-ilmiye: Beyrut.

İslamoğlu, M. (2011). *Kuran Surelerinin Kimliği*. Akabe Vakfı Yayınları: İstanbul.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. (t.y.). *Mecmû'u'l-Fetâvâ.* (28 Cilt). y.y.: b.y.

Kalantari, A. (1996). "Dârul İslam ve Dârul Harp ve Onların Özel Eserleri". *Hukuk Dergisi*, 10, 32-117.

http://www.feqhmagz.blogfa.com/post/101/%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-%D9%88%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%81%D

8%B1-%D9%88%D8%A2%D8%AB%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D9%8A%DA%98%D9%87-%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D9%88(1).

Kalkan, A. (2014). *Dâru'l Harp mi Dâru'l Harap mi*. Kalemder: İstanbul.

Kandemir, M. Y. Zavalsız, H. ve Şimşek, Ü. (2014). *Ayet ve Hadislere Açıklamalı Kuran-ı Kerim Meali*. (2 Cilt). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

Karagöz, İ., Altıntaş, H. (2011). *Namaz İlmihali*. Korza yayıncılık: Ankara.

Karakaya, H. (1998). *FıkıhUsulü.* Buruc Yayınları: İstanbul.

Karaman, F. v.d. (t.y.). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Karaman, H. (1987). *Anahtarlarıyla İslam Hukuku: Giriş ve Amme Hukuku*. Ensar Neşriyat: İstanbul.

Karaman, H. (1993). Cuma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C8, 85-89).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Karaman, H. (1996). *İslam'ın Işığından Günün Meseleleri*. (3 Cilt). Yeni Şafak: İstanbul.

Karaman, H. (2017). *İslâm Hukuk Tarihi*. İz yayıncılık: İstanbul.

Kâsânî, Alauddin. (1997). *Bedai'u's-Sanâi' fiTertibi'ş-Şerâi*. Yasin Muhammed Adnan b. Derviş (thk.). Dârul İhyâi't-turâsi'l-Arabi: Beyrut.

Keskin, M. (2016). *Şâfiî Fıkhı*. Diyanet İşleri BaşkanlığıYayınları: Ankara.

Kırkıncı, M. (1994). *Dârül Harb Nedir.* Zafer Yayınları: İstanbul.

Kocaman, K. (2006). Dini İletişimde Hutbe. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.

Koç, M. (2021). "Cuma Namazının Sıhhat Şartlarından Olan Şehir, Cami ve İzin Konularının Osmanlı Hukukundaki Yeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 2564-6427.

Köksal, A. (1999). *İslam Tarihi Hz. Muhammed ve İslamiyet*. Köksal Yayıncılık: İstanbul.

Kudûrî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed. (2018). *Muhtasaru'l-Kudûrî.* Ahmet Mak (çev.). Hak Yayınları: İstanbul.

Küleynî, Muhammed b. Yakup. (2008). *el-Kâfî*. (6 Cilt). Dârul-Hadis: Tahran.

Kurnaz, C. (1993). Dâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. (2006). *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân.* y.y.: Beyrut.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. (1996). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. (1 Cilt). Dâru'l-Kalem neşri: b.y.

Kutup, Seyyid. (t.y.). *Fizilâli'l-Kur'ân Tefsiri.* y.y.: b.y.

Mâlik b. Enes. (1994). *Muvatta*. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz Ahmet Arpa, Durak Pusmaz, Abdullah Yücel (çev.). Beyan Yayınları: İstanbul.

Mavsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. (2019). *el-İhtiyar li-ta'lîl'l-Muhtâr: Delilleriyle Hanefi Fıkhı.*(1 Cilt). Mehmet Kesin (çev.). Ravza Yayınları: İstanbul.

Merginânî, Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir. (t.y.). *Delilleriyle Hanefi Fıkhı: el-Hidaye.* (1 Cilt). Ahmed Meylânî (çev.). Kahraman Neşriyat: İstanbul.

Meydânî, Abdülgani el-Guneymî. (t.y.). *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. (1 Cilt). Okan Kadir Yılmaz (çev.). Yasin Yayınevi: İstanbul.

Mevlevî, F.(2019). *Dört Mezhebe Göre Delilleriyle İbâdet İlmihali* Recep Çetintaş. (çev.). Asalet Yayınları: İstanbul.

Muhammed, Ebû Enes. (2013). *Cuma Namazı Adabı- Hükümleri ve Cuma Gününün Fazileti*. Murat Karaçizmeli (çev.). Polen Yayınları: İstanbul

Mutlu, İ. (1995). *Kur'an ve Sünnet Işığından Büyük İslam ilmihali: Hanefi ve Şâfiîlere Göre*. Mutlu Yayıncılık: İstanbul.

Müftüoğlu, Ö. (2005). *Bilgi ve Hikmet Boyutuyla Namaz*. İlahiyat Kitap Yayınları: Ankara.

Müslim b. Haccâc. *Sahih-i Müslim: Tercüme ve Şerhi*. (2013). Ahmed Davudoğlu (çev.). Işık Yayınları: İstanbul.

Necefî, Muhammad Hassan. (1981). *Cevâhirü'l-Kelâm*. (11 Cilt). Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arâbi: Beyrut.

Nedvî, Şefikurrahmân. (2016). *Hanefi Mezhebine Göre İbadetler Fıkhı*. (Serkan Ünal. Çev). RavzanYayıncılık: İstanbul.

Nevevî, Yahyâb. Şeref. (2013). *Açıklamalı Minhâc Tercümesi.* Kahraman Yayınları: b.y.

Nevevî, Yahya b. Şeref. (2003). *Ravzatü't-Tâlibîn*. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (thk.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.

Numânî, Mevlânâ Şiblî. (2014). *Son Peygamber Hazreti Muhammed: Sîretü'n Nebî.* Yusuf Karaca (çev.). İz Yayıncılık: İstanbul.

Özdemir, A. (2013). "Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 113-134.

Özdemir, A. (2017). *İslam Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku*. Murat Kitap Evi: Ankara.

Özel, A. (1993). Dârülharp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C8, 536-537). Ankara.

Özel, A. (2012). "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzer Diğer Bazı Fetvalar". *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2), 41-64.

Özel, A. (1993). DârülİslamTürkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C8, 541-543). Ankara.

Özel, A. (2011*). Dârulislâm Dârulharb: İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İz Yayıncılık: İstanbul.

Öztürk, Y. N. (1994). *Kuran-ı Kerim Meali*. Hürriyet Ofset: İstanbul.

Pala, A. (2006). "Cuma Namazına Dair". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 8, 285-302.

Palevî, Alâeddin. (t.y.). *İstismar Edilen Kavramlar*. y.y: b.y.

Sâbûnî, Muhamed Ali. (1997). *Revâiu'l-BeyânTefsîru'l-âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân.* (2 Cilt). Dâru'l-Kalem: Dimeşk.

Saduk, Muhammed b. Ali (1990). *Man La Yahduruhu'l-Fakîh*. (2 Cilt). Saduk Yayıncılık: Tahran.

Sâğarcî, Esad Muhammed. (2009). *el-Fıkhu'l-Hanefî ve Edilletuhû: Delilleriyle Hanefi Fıkhı.* Halil Aldemir, Savaş Kocabaş, Soner Duman (çev.). Polen Yayınları: İstanbul.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî. (1991). *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ.* Dâru'l-Fikr*: Beyrut.*

Serahsî, Şemsü'l-eimme. (2008). *el-Mebsût*. Mustafa Cevat Akşit (Ed.) (2 Cilt). Gümüşev Yayıncılık: İstanbul.

Soysaldı, M. (1997). *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi.* Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları: Ankara.

Şâfiî, Muhammed b. İdris (1993). *el-Ümm*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut.

Şafiî, Muhammed b. İdrîs. (2015). *el-Ümm: Şafiî Fıkıh Külliyatı*. (3 Cilt). Vahdettin İnce (çev.). Buruc Yayınları: İstanbul.

Şâfiî, Muhammed b. İdris. (1983). *el-Ümm*. (1 Cilt). Dâru'l-fikr: Beyrut.

Şâfiî, Muhammed Abdullah El-Cerdâni. (1997). *Fethül Allâm bi Şerhi Mürşidil Enâm.* (3 Cilt). y.y.: Beyrut.

Şarânî, Abdülvehhâbî. (1980). *Mîzân-ül Kübra: Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh kitabı*. (1 Cilt). A. Fârük Meyân (çev.). Berekât Yayıncılık: İstanbul.

Şehid-i Sânî, Zeynüddîn b. Alî. (1989). *Risale-i fi şerhi salati'l-cum'a.* y.y: b.y.

Şentürk, L. Ve Yazıcı, S. (2016). *İslam İlmihali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. (2009). *Neylü'l-Evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr.* (thk. Heyet. 2 Cilt). Dâr'ul-Kelim et-Tayyib: Dımeşk.

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan. (t.y.). *Kitabü'l-Asl.* (1 Cilt). Osman Eskicioğlu (çev.). y.y: b.y.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. (t.y.). *el-Mu'cemü'l-evsat.* (thk. Târık b. İvadullah, v.d. 6 Cilt). Dâru'l-Harameyn: Kâhire.

Talu, M. (t.y.). *Cuma Günü ve Namazı Türkiye de Darulharp Tartışmaları.*Tereke Yayınlar: İstanbul.

Tayyar, Abdullah b. Muhammed. (2009). *Tüm Detaylarıyla Namaz*. M. beşir Eryarsoy (çev.). Guraba Yayınları: İstanbul.

Tahran, İsmail Ahmed. (2013). *Karşılaştırmalı Dört Mezhep Fıkhı.* Birol Özdem (çev.). Karınca ve Polen Yayınları: İstanbul.

Tahâvî, Ebû Ca'fer. (2012). *Ahkâmu'l-Kur'ân.* (1 Cilt). Mustafa Genç (çev.). Beka Yayınları: İstanbul.

Tûsî, Muhammed b. Hassan. (1984). *el-İstibsâr fi mâ uhtulife mine'l-ahbâr.* Dârü'l-Kitab İslâmiye: Tahran.

Türcan, Talip v.d. (2012). *İslam Hukuku*. Grafiker Yayınları: Ankara.

Uzunpostal, M. (1993). Cemaat. *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi* (C7, 288-289). TDV Yayınları: İstanbul.

Ünal, V. (2010). "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu". *Cumhuriyet İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 355-370.

Vehdan, Hasan Abdurrahman. (t.y.). *İbn Teymiyye'ye Göre Cihad Hükümleri Bunların Çağdaş Uygulamaları*. y.y.: b.y.

Yavaş, Hasan. (2009). *Kitâbü's-Salât: Namaz Kitabı*. Hakîkat Kitâbevi: İstanbul.

Yavuz, Y. V. (1986). *Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı*. İlim Kültür Yayınları: Bursa.

Yavuz, Y. V. (2005). *Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı*. Yüce Yayınları: İstanbul.

Yazır, E. M. (2015). *Hak Dini Kuran Dili Tefsiri*. (5 Cilt). Akçağ Yayınları: Ankara.

Yıldırım, Celal. (1993). *Kuran ve Sünnet Işığından İslam İlmihali*. Anadolu Yayınları: İzmir.

Yüksek, A. (2018). "Namaz İbadetinin Tarihi Süreci". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 1624-7215.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (2020). *el-Keşşâf ʿAn Hakāʾİkı Ğavâmidı't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Ekāvîl fî Vücûhi't-teʾVîl (Keşşâf Tefsiri).* Murat Sülün (Ed.) (6 Cilt). Necdet Çağıl, Abdulaziz Hatip v.d. (çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul.

Zeydân, Abdulkerim. (2012). *İslam Hukukunda Giriş*. Ali Şafak (çev.). Kayıhan Yayınları: İstanbul.

Zihni, Mehmed. (t.y.). *Nimet-i İslam Mufassal İlmihâl*. Salâh Bilici Kitabevi: İstanbul.

Zuhaylî, Vehbe. (1994). *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*. (2 Cilt). Vehbi Yavuz (çev.). Feza Yayıncılık: İstanbul.

Zuhaylî, Vehbe. (2020). *Hanefî Fıkhı: el-Fıkhu'l–Hanefîyyü'l-Müyesser*. (1 Cilt). Yusuf Ciğer (çev.). Sağlam Yayınevi: İstanbul.

Zuhaylî, Vehbe. (2005)."Islamand international law". *Internatıonal Review of The Red Cross,* 87 (858), 269-283.